

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

Zvláštní číslo/2011

číslo 106

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. ODBORNÁ MONOGRAFIE O ROLI ŽEN V ROZVOJI EKONOMICKÉ VĚDY	3
ŽENY V EKONOMICKÝCH TEORIÍCH (PAVEL SIRŮČEK)	3
PŘÍLOHA 1: O ELINOR OSTROMOVÉ (PAVEL SIRŮČEK).....	30
3. SAMOSTATNÉ PŘÍSPĚVKY O ŽENÁCH V EKONOMICKÉ A JINÉ VĚDĚ.....	34
ŽENY V EKONOMICKÉ VĚDĚ? (ZUZANA DŽBÁNKOVÁ)	34
ŽENSKÝ POHLED JAKO CESTA K VYVÁŽENĚJŠÍ EKONOMICE A SPOLEČNOSTI (ILONA ŠVIHLÍKOVÁ)	35
DOROTHEE SÖLLE – ENFANT TERRIBLE NĚMECKÉ EVANGELICKÉ TEOLOGIE (STANISLAV HE CZKO).....	36

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík

jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok

e-mail: prorok@vse.cz

Pavel Sirůček

e-mail: sirucek@vse.cz

Radim Valenčík (224933149)

e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16

110 00 Praha 1

tel.: 224933149

e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbbox.cz

Do rukou se vám dostává Zvláštní číslo časopisu Marathon za rok 2011. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).
- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (1/2012) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. ledna 2012.
- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.
- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R. Valenčík).
- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbbox.cz.
- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.
- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Teorie redistribučních systémů (vedený pod číslem 402/09/0086).
- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.
- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Do letošního Zvláštního čísla jsme zařadili nesmírně zajímavou odbornou monografii Pavla Sirůčka o úloze žen v rozvoji ekonomické (a nejen ekonomické) teorie. Tak podrobný a vyčerpávající rozbor uvedené problematiky je původní, a to nejen v naší, ale i v zahraniční teoretické literatuře.

Čtenář by možná očekával ještě jeden bod – pojednání o ženách v české ekonomické vědě a vědách na ni navazujících. Zde by stál za připomenutí zejména český unikát – Jiřina Popelová-Otáhalová (1904-1985). Ta v oboru filozofie zastínila i velké množství mužů. Svou monografií *Étos a práce* (1981) se dostala i do blízkosti obecného ekonomického myšlení. Z řady pojednání a studií o této pozoruhodné ženě uvádíme: Jiřina Popelová (1904-1985), Pokorný, Zdeněk (editor), Praha, Ústav školských informací, 1989, 63 s.

Pokud se týká současných perspektivních (a tudíž i mladých) žen (které je dobré znát, protože o nich můžeme ještě hodně slyšet, stojí zato upozornit na Zuzanu Džbánkovou a Ilonu Švihlíkovou (druhá zmíněná se již do povědomí širší veřejnosti dostává, první zmíněnou znají dobře čtenáři Marathonu). Ty o sobě v tomto čísle daly vědět vlastními stručnými příspěvky, kterou jsou i určitou reflexí obsáhlého pojednání Pavla Sirůčka.

Jsme přesvědčeni, že toto číslo našeho časopisu nejen zaujme, ale bude i řadu žen, které v ekonomických a navazujících oborech působí, motivovat k většímu úsilí a k tomu, aby v současné složité době řekly fundovaně „slovo do prance“. Je totiž možné, že rozhodování složitých problémů ve zlomových dobách by nemělo být jen v rukou mužů.

2. Odborná monografie o roli žen v rozvoji ekonomické vědy

Ženy v ekonomických teoriích

Pavel Sirůček

Abstrakt: Konzultace se zabývá problematikou žen v ekonomii, zejména v ekonomických teoriích. Shrnuje různé pohledy na postavení žen ve vědě, resp. v ekonomické vědě. Rekapituluje možné rozdíly mezi muži a ženami a naznačuje feministickou kritiku dominance mužů a diskriminace žen. Text dále představuje moderní, resp. postmoderní kritickou feministickou ekonomii. Mapuje kořeny, vybrané přístupy, témata či problematická místa tohoto heterogenního směru sociálně-ekonomického myšlení. Zabývá se i feministickou kritikou globálního kapitalismu, ekofeminismem nebo mužskými deformacemi ekonomické vědy.

Abstrakt: The consultation concerns problems of women in economics, particularly in economic theories. It summarizes some views on the position of women in science, resp. in economic science. It recapitulates possible differences between men and women and indicates feminist critics of overrule of men and discrimination of women. The text additionally presents modern or postmodern critical feminist economics. It maps roots, selected approaches, topics or problematic issues of this heterogenous type of socio economic thinking. It also concerns feminist critics of global capitalism, ecologic feminism and the male deformations of economic science.

Klíčová slova: ekonomky – Nobelova cena za ekonomii – diskriminace – feministická ekonomie – feministická politická ekonomie

Key words: women economists – Nobel Prize in economics – discrimination – feminist economics – feminist political economy

Klasifikace JEL: B54, J16, J71

Udělení Nobelovy ceny za ekonomii v roce 2009 oživilo diskuze, proč se na ocenění první ženy čekalo plných čtyřicet let. A šíří se diskuze o ženách v ekonomii – ekonomických vědách a profesích vůbec. Mnozí připomínají specifčnosti ekonomie a odlišné schopnosti, resp. potenciál žen a mužů. Zmiňována bývá také mateřská role žen. Jiní, v ovzduší politické korektnosti, naopak ale volají po odstranění údajné diskriminace žen i v této sféře. Příspěvek je obecnější úvahou nad místem žen v ekonomii, konkrétně v ekonomických teoriích. Zamýšlí se též nad postavením žen ve vědě a mapuje i některé přístupy soudobé feministické ekonomie.

Z této podrobnější přehledové konzultace vychází populárněji zpracovaný vstupní text v Marathonu, 2011, č. 6 (Sirůček, 2011h), resp. kratší texty v denním tisku (Sirůček, 2011c apod.). Níže uváděný přehledový materiál se stal též základem pro příspěvky – publikované, plánované nebo nacházející se v recenzním řízení – v Acta Oeconomica Pragensia (viz Sirůček, 2011f, 2012a aj.). Zde již začal být uveřejňován také dlouhodobý seriál o ženách v ekonomických teoriích (Sirůček, 2011 – 2013). Do jejich historie se zapsala celá řada různorodých (a často pozoruhodných) autorek, jejichž dílo a odkaz si připomenutí zaslouží.

Autor textu děkuje za všechny připomínky, náměty, doplňky i kritiky – případné omyly, nepřesnosti či problémy jsou ovšem samozřejmě pouze jeho vlastní. V neposlední řadě děkuje českým akademickým ekonomkám, které se uvolily k problematice vyjádřit. Jejich reakce, včetně zajímavých postřehů a inspirací, následují za materiálem. Text byl diskutován též s dalšími vědkyněmi-ekonomkami, které si ale o publikování svých poznámek nepřejí. Nutno ale přiznat, že ve všech případech oslovených ekonomek jde o ženy, které na své ženství úplně nerezignovaly a k idejím militantního feminismu i bojovným „genderovým amazonkám“ se stavějí spíše zdrženlivě až skepticky (i když ...). A snad ani neusilují o nastolení totální rovnosti-stejnosti mužů a žen a ani zcela nepopírají přirozené rozdíly mezi pohlavími.

A opětovně připomeňme citlivost a kontroverznost problematiky. Mnohé její aspekty dnes náležejí k nepohodlným a tabuizovaným tématům. Cílem příspěvku je v neposlední řadě tedy i vyprovokovat otevřenější diskuze a další reakce. A snad i (mírně) překonat mantinely „salonní přijatelnosti“ – ovšem stále v duchu „pokroku v mezích zákona“. A nejenom v této souvislosti je tudíž nutné zdůraznit, že níže prezentované vyjadřuje názory a stanoviska pouze samotného autora, a nikoli institucí akademických či politických, kde působil nebo působí.

Ženy a Nobelova cena za ekonomii

Laureátů Nobelovy ceny za ekonomii¹ je zatím celkem 67 (za období 1969 – 2010). V roce 2009 cenu obdrželi Američané E. Ostromová a O. E. Williamson (blíže viz následný text, resp. Sirůček, 2010b, 2011d). Ocenění první ženy vyvolalo překvapení, ale i určité rozpaky. A to nejenom proto, že interdisciplinárně orientovaná politoložka Ostromová ekonomkou v užším smyslu vlastně ani není. Oživeny byly úvahy o významných ženách v historii ekonomické vědy² i o perspektivách žen v ekonomických vědách a profesích. Nositelů jiné prestižní ekonomické ceny – Medaile Johna Batese Clarka – je celkem 33 (1947 – 2011), z toho jsou ženy dvě: S. C. Atheyová (2007) a E. Duflová (2010). K dalším oceněním náleží např. Cena Bernharda Harmse, kterou ze 24 osob (1947 – 2010) získala z žen pouze A. O. Kruegerová (1990).

Diskutováno je, proč se na „nobelovsky“ oceněnou³ ženu v ekonomii čekalo tak dlouho, resp. proč žena cenu získává právě roku 2009. A to včetně možných tlaků na instituce v duchu ideologie politické korektnosti a feministických lobby. Někteří v kontextu menšího počtu špičkových ekonomek poukazují na důraz ekonomie na racionalitu. Jiní argumentují, že většina žen v životním období nejpłodnější z hlediska formulování nových přístupů pouze těžko dokáže skloubit kariéru s mateřstvím atd. Kriticky nahlížen bývá též teoretický vklad samotné laureátky E. Ostromové, kdy její hlavní přínos údajně spočívá hlavně (a „pouze“) ve shromažďování informací o správě ekonomických zdrojů z celého světa a vyvozování závěrů.

A nejen v této souvislosti se znovu vynořují rozlišné úvahy o adeptkách „nobelovské“ ekonomické ceny v minulosti. Např. ohledně J. L. Yellenové, která je manželkou ekonoma G. A. Akerlofa spoluoceněného Nobelovou cenou v roce 2001. A v neposlední řadě i o tom, proč vlastně cenu neobdržela J. V. Robinsonová, nezřídka považovaná i označovaná za největší ekonomku všech dob (podrobněji Sirůček, 2011ch). Za teorii nedokonalé konkurence byla nominována např. v roce 1970.

Úvahy se ovšem pohybují v rovině spekulací – více či méně podložených. Jednalo se o důvody politické? Robinsonová neskrývala sympatie k některým socialistickým hodnotám a inspirace nacházela i v díle K. H. Marxe. V neposlední řadě se méně kriticky stavěla k vývoji v Číně nebo Severní Koreji. I pochvalně se vyjadřovala o kulturní revoluci a velkém čínském skoku, hovořila o znovu sjednocení obou Korejí atd. Sama sebe „cejchovala“ nálepkou levého keynesovce a její mnohé úvahy byly již daleko nad rámcem Keynesových doporučení. A po II. SV válce sílí její fundamentální kritika vůči standardní ekonomii – neoklasické i velké neoklasické syntézy neokeynesovců. Ironicky se vysmívá standardním dogmatům a přístupům i vykonstruovaným modelům, kde samoučelnost matematického aparátu kráčí ruku v ruce s absurdností předpokladů, naprosto odtržených od reality (blíže Sirůček, 2011ch, Sirůček a kol., 2007). Nebo byly důvody neudělení ještě jiné a možná ještě prozaičtější? Zmiňováno bývá, že mohlo jít i o cílenou pomstu švédských akademiků. Robinsonová totiž příliš neuznávala úlohu švédské školy coby předchůdců koncepcí J. M. Keynesa. Hlavní příčinou toho, že teoretický odkaz J. V. Robinsonové nebyl přiměřeně oceněn však zřejmě souvisí s jejími kritickými postoji k základním pilířům akademické ekonomické teorie a s často nekonformními názory a politickým přesvědčením (srov. Jurečka, 2004).

Feminismus, krize mužství a ekonomické teorie

Jaké jsou důvody nízkého zastoupení žen v rozvoji ekonomické vědy? Jde o další důkaz dominance maskulinního světa a diskriminace žen? Nebo se jedná o přirozený fakt, korespondující se specifickým charakterem disciplíny i odlišnou biologickou či intelektuální výbavou mužů a žen? A není samotné rozlišování ekonomie na „mužskou“ a „ženskou“ výrazem sexismu a produktem módního genderového

¹ Přesněji Ceny švédské Říšské banky za ekonomické vědy k upomínce na A. Nobela (podrobněji Sirůček, 2005, 2007). Nositele mapovaly dlouhodobé seriály časopisů VŠE v Praze (Sirůček, 2003 – 2005, resp. 2006 – 2011).

² Abecedně např. I. Adelmanová, B. R. Bergmannová, W. Carlinová, S. Ch. Dowová, V. Chicková, D. N. McCloskeyová, J. V. Robinsonová, Ch. D. Romerová, A. J. Schwartzová, N. L. Stokeová, J. L. Yellenová apod. nebo dřívěji M. Fawcettová, R. Luxemburgová, H. Martineauová, H. Taylorová-Millová, B. Webbová aj. Tyto, a další (E. Abbottová, R. Friedmanová, J. Marcetová, M. C. Tavaresová aj.), ženské osoby představuje dlouhodobý seriál v *Acta Oeconomica Pragensia* (Sirůček, 2011 – 2013). Těž viz pozn. 94.

³ V historii ocenění lze připomenout ženu, sice neekonomku, nicméně osobnost, která zde sehrála důležitou úlohu. B. S. F. von Suttnerová (1843 – 1914), rozená Kinská, byla rakouská hraběnka, narozená v Praze. Novinářka, spisovatelka, protiválečná aktivistka, autorka knihy *Odzbrojte!* (1889) aj. je první ženou oceněnou Nobelovou cenou za mír (1905). K Nobelovi se přihlásila na inzerát jako sekretářka a hospodyně a stala se jeho dlouholetou přítelkyní (a jednou z „osudových“ žen). Právě pod jejím vlivem A. B. Nobel vypisuje i cenu za mír. A právě u této Nobelovy ceny figuruje i daleko větší počet oceněných žen než u cen v ostatních oblastech (blíže Sodomka, Sodomková, Sodomková, 2002, 2003).

uvažování, marketingových tahů a vlivných lobby, resp. vytváření a hledání problémů tam, kde ve skutečnosti ani nejsou?^{4,5} A opravdu se ekonomie až tolik odlišuje od ostatních věd? Náleží pak opravdu její budoucnost ženskému elementu v podobě nesobecké ekonomie či postmoderní ekonomie feministické?

Ženské hnutí bylo od poloviny 19. století orientováno na boj za volební právo žen. V českých zemích ženy získávají volební právo v roce 1919. Od přelomu 19. a 20. století jsou jim zpřístupňovány univerzity. A po roce 1918 již u nás neexistují legislativní překážky bránící ženám při vstupu k vysokoškolskému studiu. Počet absolventek vysokých škol prudce vrůstal, nicméně možnosti, kde ženy mohly své akademické vzdělání uplatnit zůstávaly ještě omezené. Emancipační zápas žen dále pokračoval a pokračuje. Dnes jsou na tom ženy právně naprosto stejně jako muži a analýzy ukazují, že ženy u nás mají v současnosti v průměru vyšší vzdělání. Ženy se již dávno staly významným činitelem světa managementu, podnikání, financí, politiky či médií. Jsou zastoupeny na různých stupních ve veřejném životě a politice.⁶ S mnoha ženami se lze setkat též ve vědě, a to i ekonomické – ve sféře akademické, vědeckovýzkumné, výuky i v oblastech ekonomii aplikované.

Žen početně přibývá a sílí jejich vliv zdaleka nejen v hospodářství, ale taktéž kultuře, médiích, justici, charitě, sportu a v neposlední řadě ve školství. Emancipace žen v našem civilizačním okruhu se přitom mnohým stále jeví jako nedostatečná. Popírání stále bývá reálný vliv žen ve společnosti a neustálé poukazování na nerovné postavení nejenom žen v nejrůznějších oblastech se stalo též i módní záležitostí a tzv. intelektuální vizitkou. Druhá vlna feminismu, nastupující v 60. letech 20. století, přitom nepovažuje dosažení politických práv pro ženy za vyřešení ženské otázky. Feministické požadavky i argumentace se radikalizují. Kritizována např. u nás bývá menší angažovanost žen v politice, označovaná též za jeden z důvodů údajně nižší politické kultury v ČR. Problematika početního zastoupení žen ve vedoucích funkcích firem, státní správy, společenských organizací aj. je již dlouho diskutována i mnohde jinde. Celosvětovým evergreenem se stala otázka diskriminace žen a silná feministická apod. lobby protlačují stále více antidiskriminačních opatření, zákonů, nařízení atd. v duchu diskriminace pozitivní.

Jiní naopak odmítají a kritizují feminismus coby agresivní nátlakovou a nepřirozenou ideologii (např. viz Loužek, 2006). Není zde považován za vědu, nýbrž za (levicovou) politickou ideologii, která má odhalovat podjatosti tradičních politických učení, které byly po generace vytvářeny muži, a udržovaly ženskou otázku mimo politiku (srov. Heywood, 1994).⁷ Kriticky je poukazováno v neposlední řadě též na „*diktaturu*“ politické

⁴ Např. nepřechylování jmen autorek, zejména neslovanských. Zde důsledně uplatňované přechylování není pejorativní nálepkou ani politickým činem, nýbrž výrazem kulturních a lingvistických tradic. Důvody jsou ovšem i praktické. Např. jména ekonomek A. J. Schwartz(ové) nebo E. T. Penrose(ové) bývala, i stále bývají, nezřídka přisuzována mužům.

⁵ Tzv. problémem je „*genderově vyvážená*“ čeština, která má zrovnoprávnění žen přivést i do učebnic. Mužský rod tradičně považovaný za zástupný je nyní označován za výraz šovinismu a machismu. Nejen v ČR se objevují ve školství snahy popírat jakékoli rozdíly v genderových rolích, místy hraničící až s „*genderovým šilensvím*“. Dnešní časté zaměňování kategorií rovnost a stejnost (srov. pozn. 27) dává politický náboj i prostým empirickým zjištěním (a banálním tvrzením) typu „*chlapci si většinou rádi hrají s autíčky, zatímco děvčátka s panenkami*“. V dnešní EU jsou protlačována privilegia pro ženy a další „*znevýhodněné*“ skupiny. Zaváděny jsou povinné kvóty, propagováno je genderové rozpočtování atd. Směrnice EU proti sexuálnímu obtěžování se snaží zákonem uspořádat navazování vztahů mezi muži a ženami až do podoby okleštěné a regulované komunikace mezi pohlavími, genderová vyrovnanost je usneseními nařizována divadelním souborům aj., ministři pro menšiny usilují zákonem „*implementovat rovné příležitosti pro ženy a muže při cestování veřejnou dopravou*“ atd.

⁶ Otázkou zůstává, zda je to díky, a nebo naopak navzdory, praktikám pozitivní diskriminace žen (srov. Brožová, 2010, Česková a kol., 2009 aj.). Konzervativněji naladěné hlasy tyto praktiky považují za umělé, zástupné, v důsledku kontraproduktivní a v neposlední řadě i za urážku a podceňování žen. A mnoho žen samotných odmítá povinné kvóty – být jmenovány či zvoleny někam pouze proto, že biologicky splňují určité podmínky.

⁷ Základní hodnotou politické ideologie feminismu je rovnost pohlaví – před zákonem i příležitostmi. Ze „ženského hnutí“ se soudobý feminismus konstituuje cca ve druhé polovině 20. století. Rovnost poprvé novodobě formuluje M. Wollstonecraftová (1759 – 1797). V textu *Obrana ženských práv* (1792) se zabývá vzděláním a výchovou děvčat. Práce se stává základním dílem liberálního feminismu, kdy definuje hlavní cíle a složky emancipačního hnutí. Wollstonecraftová požaduje rovný přístup ke vzdělání pro ženy. Usiluje o osvobození ženy z osobní podřízenosti mužům, ať už jde o otce, bratry, kněží, starší rodu nebo manžele. K liberálnímu feminismu, který byl dlouho jediným, resp. převládajícím proudem bojujícím za zrovnoprávnění žen, náleží např. C. F. Epsteinová, E. Janewayová. K dalším různorodým, ale i prolínajícím se, proudům patří feminismus marxistický (resp. socialistický – N. C. M. Hartssocková, J. Mitchellová, S. Rowbothamová). Dále feminismus rozvojový, radikální (lesbický, psychoanalytický aj. – M. Dalyová, E. Figesová, S. Firestonová, K. M. Millettová), multirasový, ekofeminismus, anarchofeminismus, feminismus spirituální, poststrukturální, kyberfeminismus aj. Některé směry zdůrazňují podobnosti mezi ženami a muži s požadavky stejné účasti na společenském dění. Další teorie bojují proti nadvládě mužů ve všech sférách, s cílem zajištění formálních práv atd. (srov. pozn. 75). Rozlišována bývá první vlna feminismu, s cílem politické emancipace žen, se zaměřením na kritiku nerovností de iure (E. C. Stantonová, S. B. Anthonyová, E. Pankhurstová, Ch. Pankhurstová). Ve druhé polovině 19. století vznikají sociální a politické svazy žen, které se postupně radikalizují. První vlna končí udělením volebního práva ženám (poprvé na Novém Zélandu, 1893). Druhá vlna (cca 60. – 80. léta 20. století) usiluje o „osvobození“ žen (B. Friedanová, K. Millettová, G. Greerová) a začíná i již ženám diktovat, jak by jejich „správný“ život měl vypadat (viz též pozn. 63). Tato fáze bojuje s nerovnostmi, které i přes oficiální rovnost mužů a žen mají dále přetrvávat de facto. Někteří identifikují třetí vlnu (cca od 90. let), která rozbíjí feminismus na řadu dalších směrů zohledňujících různost žen (podle původu, věku, barvy pleti, sexuální orientace atd.). Jiní hovoří o postfeminismu (od 80. let), který má – ve srovnání se 70. léty – být méně militantní a radikální (a též revizionistický či

(hyper)korektnosti a novodobé „inkvizitory“.⁸ Soudobá tzv. korektní společnost v řadě aspektů přejímá feministické vidění světa. Okleštěný, politicko-korektní jazyk má přitom slovní zásobu zbavit termínů, které odrážejí údajnou historickou „vinu“ Západu vůči nejrůznějším menšinám.⁹ Nejde však pouze o pojmy, ale i o kulturní zvyky, tradice nebo vzorce a normy chování. Co bylo dříve např. běžné a považované za galantnost, je dnes feministkami, ale i mnohými mladšími v EU či USA, odsuzováno a cejchováno coby nepřípustný sexismus. Patriarchální ochrana žen má být výrazem šovinismu i důkazem nerovného postavení a podceňování žen. A osobní život ženy podle feministického vidění má ustoupit životu pracovnímu, resp. kariéře.

Tzv. diskriminace žen, včetně pejorativního příděchu samotného slova diskriminace¹⁰, je v řadě aspektů ovšem mnohými zpochybňována. Odmítáno bývá i srovnávání průměrných mezd mužů a žen, které má být dokladem údajné diskriminace žen (a údajného „*platového machismu*“). S argumentací, že ženy disponují jiným vzděláním a jinou kvalifikací¹¹, působí na odlišných pracovních místech, mají obvykle nižší počet odpracovaných hodin i hodin přesčasových atd. (srov. Brožová, 2006, 2010, Loužek, 2006). A uměle vytvářená a pěstovaná tzv. gender problematika je těmito, i dalšími přístupy, demaskována v neposlední řadě coby velmi výnosný byznys a značně účinný nástroj k prosazování určitých zájmů a idejí. A namísto umělého tzv. zrovnoprávnění žen pomocí příkazů, nařízení či povinných kvót je doporučováno především kvalitní vzdělání a dobrá příprava (srov. Češková a kol., 2009).

V obecnější poloze lze již několik desetiletí registrovat nikoli ojedinělé názory, že 21. století bude též i „*stoletím žen*“, že započala „*postmužská éra*“ a, že nástup žen je jedním z nových „*megatrendů*“. Prognostici J. Naisbitt a P. Aburdenová 90. léta nazírají ve znamení změn souvisejících s globalizací, kdy tzv. miléniové megatrendy tvoří „*bránu do 21. století*“. A k rozhodujícím deseti trendům vývoje řadí též „*desetiletí žen ve vedoucích postaveních*“. „*Miléniové megatrendy*“ formulují tito autoři jako: 1) prosperující globální ekonomika 90. let; 2) renesance umění; 3) výskyt tržního socialismu; 4) globální životní styl a kulturní nacionalismus; 5) privatizace státu všeobecného blahobytu; 6) rozvoj tichomořské oblasti; 7) desetiletí žen ve vedoucích postaveních; 8) věk biologie; 9) oživení náboženství v novém miléniu; 10) triumf jednotlivce (Naisbitt, Aburdenová, 1992, srov. Sirůček, 2004).

Studie přinášejí důkazy o tom, že v bohatých zemích mají dívky lepší výsledky ve škole než chlapci, ženy získávají více univerzitních titulů než muži a obsazují i většinu nových míst. V duchu „*womenomics*“ jsou ženy pasovány na nejvýkonnější motor globálního růstu. Ženy ve vyspělých zemích dnes rozhodují o většině nákupních rozhodnutí v oblasti stravy, bydlení nebo zdravotní péče. Ženy též více investují do budoucích generací. Ženy se postupně ovšem na globalizovaných trzích stávají stále důležitějšími nejenom jako pracovní síla, ale též coby spotřebitelky, podnikatelky, manažerky či investorky. Využívání ženských schopností má přitom prospívat obchodu a ženský element celkově posilovat společnost. Větší zapojení žen na pracovních trzích má, vedle podpory dlouhodobého ekonomického růstu, přinášet i pomoc při řešení hrozby stárnutí či zmenšování populace. Dopady ovšem mohou být i negativní. Namátkou lze uvést nižší míru porodnosti (od

v něčem i vyprázdňený – srov. Fraserová, 2009). Současná společnost také již obvykle nebývá považována za patriarchální a nejočividnější formy sexuální diskriminace a útlaku ve vyspělém světě byly již překonány (srov. Heywood, 1994). Též viz pozn. 75.

⁸ Viz např. kritická slova V. Klause o soudobé „*PC-Society*“ – politicky korektní společnosti. Včetně konzervativního odmítání genderismu, feminismu či antidiskriminacionismu a tyranie politické korektnosti. „*Jde o fenomén celosvětový, evropský i český*“. A co je, nebo není, politicky korektní „*navíc definuje – zcela samozvaně – jedna skupina lidí, která si vydobyla zcela neuvěřitelnou pozici v médiích, a která nám suverénně a autoritativně říká, co smíme a co nesmíme*“ (Klaus, 2011, s. 1).

⁹ V EU a USA je politická korektnost tvrdě vyžadována od tradiční a většinové populace, která je mediálně šikanována ze strany tzv. politicky korektních elit a soustavně označována za „*rasistickou*“ a „*utlačovatelskou*“. A v neposlední řadě za „*mužsky šovinistickou*“. Kuratela politické (hyper)korektnosti, včetně postmoderní relativizace hodnot, má odraz v pokryteckém jazyce, cynicky maskujícím nepohodlné skutečnosti, a nezřídka i zcela zjevná fakta. Připomenout možno tažení za „*genderově vyvážený jazyk*“ (viz pozn. 5), eufemismy eurospeaku nebo „*korektnosti*“ jazyka v dnešních USA. Zde již nemá být společensky (a salónně) přijatelné označovat např. opilce za ožralu, nýbrž za „*chemicky znevýhodněného spoluobčana*“. Zloděj v samoobsluze se dopouští pouze „*netradičního nakupování*“, otrapa na chodníku není už žádným žebrákem, ale „*držitelem misky na mince*“. A není už ani korektní hovořit o vyhazovu z práce, neboť jde o „*nedobrovolnou událost v kariéře*“. Mnozí ovšem volají po návratu ke zdravému rozumu, včetně návratu k nazývání věcí pravými jmény.

¹⁰ Ekonomii diskriminace rozvíjí G. S. Becker, K. J. Arrow, E. S. Phelps, L. C. Thurow, B. R. Bergmannová aj. Becker tvrdí, že subjekty bezdůvodně diskriminující budou ve svobodné tržní ekonomice vytlačovány z trhu konkurencí. Genderové předpojatosti, coby prvek iracionality, vedou v dlouhém období ke ztrátám. Odlišný přístup do profesí vysvětluje např. vytěšňovací model diskriminace (viz Brožová, 2006). Vztahy mezi muži a ženami zkoumá i standardní ekonomie manželství (Becker, T. W. Schultz, S. Grossbardová-Schechtmanová aj.). Argumenty neodvívají od „*genderu*“, nýbrž od směny na sňatkových trzích či dělby práce uvnitř manželství.

¹¹ Jde i o rozdíly v lidském kapitále, schopnostech, osobnostních charakteristikách apod. Vyšší platy mužů mohou odrážet individuální preference při volbě studia a profese. V odvětvích preferovaných muži (technické a matematické obory) bývají mnohdy platy vyšší. Dívky si tyto obory ke studiu přitom samy nevybírají. Rozdíly v mužských a ženských výdělcích ovlivňuje i míra nedokonalostí trhů práce, včetně jejich diverzifikací, síla subjektů působících na těchto trzích i míra regulace trhů (podrobněji Brožová, 2006).

doby, kdy se ženám otevřely univerzity vykazují vysokoškolačky o polovinu nižší plodnost než ženy bez maturity a přitom školami prochází mnohem větší procento žen¹²), krize a destrukce tradičních vztahů a hodnot (včetně silicích obav ze zániku tradiční rodiny) a mnohé další, včetně problémů vyplývajících z přefeminizovaného školství.

O vrůstající roli žen se hovoří též, a nejenom, v souvislosti s rozvojem technologií (informačních¹³ aj.). Technologické změny vedou také k proměnám typů zaměstnání. Postupně ztrácí sféra výroby, což byla tradiční doména mužů, a výraznou expanzi zaznamenávají služby. Dochází ke snížení poptávky po manuální práci a vyrovnávají se i rozdíly mezi pohlavími ohledně šancí na pracovní uplatnění.

Nevyužití ženského potenciálu – díky horšímu vzdělání, nižší zaměstnanosti nebo nižším platům – bývá ve výše naznačeném kontextu vnímáno ve smyslu nikoli optimální alokace vzácných ekonomických zdrojů. A z vyspělých zemích se má plýtvat schopnostmi žen údajně nejvíce právě v ČR.¹⁴ Na nevyužití ženského potenciálu, a na stále přetrvávající difference mezi muži a ženami, bývá kriticky poukazováno v neposlední řadě i v oblasti vědy, resp. v akademické sféře.¹⁵ Kritizovány jsou genderové platové rozdíly¹⁶ i tzv. horizontální a vertikální segregace¹⁷. Konstatovány přitom tradičně bývají přetrvávající stereotypy, kdy ženám má být údajně vnucován pouze jediný rozhodovací model: buď kariéra, nebo rodina. „Vědkyně 21. století“ ovšem mají preferovat model „vyvážení“, kdy o mateřské povinnosti se mají rovným dílem podělit s muži. Diskutuje se o rovných příležitostech v měnícím se vědeckém prostředí, kdy tzv. genderová rovnost je prezentována též coby „sociální inovace“ (srov. Linková, Červenková, 2004 aj.).

S růstem role žen, a s úspěchy feministického hnutí, souvisí „úpadek“ mužů, včetně krize mužské identity. Postupující degradace mužů, které již dlouhodobě čelí nejenom Evropa na Západě i Východě či USA, je umocňována drogami, alkoholem, AIDS, módními trendy jako metrosexualita, unisexismus apod. a homosexuálními lobby agresivně požadujícími stále více a více. Perverze jsou adorovány coby zásluha, jsou povyšovány na společenskou normu a úchylnám je zvyšována společenská prestiž i pomocí zákonů. Propagováno je stírání velkých, a nezdůka i jakýchkoli, rozdílů mezi pohlavími. Uvedené mnozí spojují s moderní, resp. postmoderní kulturou a současnou společností, jiní poukazují na rostoucí chemické znečištění, které – podle některých studií – přispívá ke „zženšťování“ samičích jedinců u obratlovců ...

Ústup mužské role, včetně nepřirozené servility a rostoucího pocitu ohrožení i rostoucí nejistoty mužů¹⁸ v dnešním „ženském“ světě, se projevuje i v kolapsech vztahů a manželství. Pozice žen ve vyspělých zemích se

¹² Hovoří se o „populačním deficitu“ či dokonce přímo o „demografickém bankrotu“ (Možný, 2011).

¹³ Rozvoj informačních a komunikačních technologií zvyšuje též aktuálnost samotného tématu žen v ekonomii (a samozřejmě i jinde). Umožňuje šíření informací, vznik nových forem interakcí, zapojení více účastníků do diskuzí aj. Na druhé straně však díky charakteru informační společnosti může vyloučení žen – pod vlivem např. stereotypů o ženském myšlení (neracionálním, nelogickém, nepraktickém) – nabývat na univerzálnosti v podobě sociální exkluze. Na význam informačních a komunikačních technologií v soudobém světě poukazuje jeden ze směrů heterogenního feminismu – kyberfeminismus, který zkoumá roli těchto technologií při řešení i posilování nerovností žen a mužů.

¹⁴ Za „zabijáka kariéry“ žen u nás je označována péče o děti v kontextu tradičních pohledů na rodinu. Český pracovní trh má být rigidní a málo otevřený pro matky, včetně matek-vysokoškolaček. Diskutuje se o reformě předškolních institucí (včetně nedostatku školek apod.) nebo flexibilních formách práce pro ženy atd. Řada stereotypů má být přenášena z dob socialismu, kdy ženy měly být ještě více svázané – vedle povinnosti pracovat jim zůstala starost o děti. A muži byli zbaveni možnosti vydělávat větší peníze (viz Lauderová, 2011). Kritiky ovšem připomínají hodnotovou volbu ženy, odpovídající duchu doby, kdy se kvalifikované ženy stávají obětí své vlastní propagandy. Na prvním místě je kariéra a mít děti představuje ztrátu a ohrožení. Soudobým ženám je přitom vsugerováno, že mají vždy dělat pouze to, na co mají chuť, včetně mateřské role. Srov. pozn. 12.

¹⁵ Např. výzkumný projekt Sociologického ústavu Akademie věd ČR „Národní kontaktní centrum – žena a věda“ konstatuje plýtvání ženskými talenty. Bývá argumentováno výrazným nepoměrem mezi počtem vědkyň (29 % v roce 2009) a počtem vysokoškolských studentek (55 % v roce 2009). Kritizováno je pouze cca třetinové zastoupení žen ve vědě, i to, že od roku 2001 se tento stav nemění. V roce 2010 ženy tvořily 31 % osob pracujících ve výzkumu a vývoji, stejně jako v předchozím roce. Mezi výzkumníky pracovalo 26 % žen. A české vědkyně se mají pouze minimálně účastnit rozhodovacích procesů.

¹⁶ V zaměstnanecké třídě vědeckých a odborných duševních pracovníků dostávaly ženy 70 % platu mužů, tj. méně než je celorepublikový průměr. Od roku 2002 se mzdový rozdíl v neprospěch žen ve vědě zvýšil o více než 8 p.b.

¹⁷ V případě tzv. horizontální segregace je uváděno, že se ženy koncentrují v lékařských (49,8 %), zemědělských (42,5 %) a humanitních vědách (41,9 %). Naopak v technických vědách je zastoupení žen jen 13,8 %, přitom výzkumníci v technických vědách tvoří 48,1 % celé populace výzkumníků v ČR. U tzv. vertikální segregace se argumentuje tím, že: V roce 2009 působilo mezi profesory na veřejných vysokých školách 12,9 % a mezi docenty 23,5 % žen. Doba mezi získáním docentury a profesury je u žen v průměru o půl roku delší než u mužů, v technických vědách, kde je rozdíl nejvyšší, je zhruba o 13 měsíců delší. V rozhodovacích orgánech veřejných vysokých škol bylo v roce 2009 21,1 % žen, mezi rektory 4,2 %. V orgánech veřejných výzkumných institucí v roce 2009 působilo 16,7 % žen, mezi jejich řediteli jich bylo 16,2 %. Celkové zastoupení žen ve vedoucích orgánech AV ČR dosáhlo v roce 2011 15,5 %. V Radě pro výzkum, vývoj a inovace tvoří ženy 9,3 %. Ve vedení GA ČR a TA ČR nejsou žádné ženy. V orgánech, které posuzují žádosti o granty, jich je 14 % v GA ČR a 16,9 % v TA ČR (údaje v pozn. 15, 16, 17 jsou prezentovány podle materiálů M. Linkové, resp. Národního kontaktního centra – žena a věda, též viz <http://www.zenyaveda.cz>).

¹⁸ Mediálně je užíván i termín „krize mužství“ (např. Wilková, 2011). A i ženy samotné si stěžují na „babismus“ dnešních mužů. Emancipovaná žena je hrdá na to, že sama zvládá vše. Ovšem časem jí začne vadit, že v muži nemá oporu, a nemá tak

v poslední době radikálně změnila a celé generace mužů, uvyklé na tradiční model, jsou každodenně frustrovány, a neví, jak s tím naložit. Tzv. antidiskriminační praktiky ničí a deformují přirozené vztahy mezi muži a ženami. Moderní, především bílí, muži ztrácejí tradiční kontrolu nad řadou věcí i aktivit. A ženám je stále vštěpováno, že zvládnou všechno samy a mají být hlavně nezávislé. Mnozí ale kriticky připomínají, že nepřirozená a přehnaná emancipace žen pokročila natolik, že je nutné zabývat se vážně problematikou emancipace mužů. Včetně práv mužů a otců, ale též už i chlapců při výchově a ve škole v období dětství. Rovnost pohlaví před zákony dnes zpochybňována obvykle již nebývá, nicméně díky vychýlením ke druhému extrému se muži začínají cítit ohroženým a přehlíženým druhem. Obdobně jako ženy např. na přelomu 18. a 19. století.

Bývá přitom i konstatováno, že „*vítězství feminismu lze zpozorovat i ve vzniku nové odrůdy mužů, kteří již nejsou bigotními šovinisty, ale „novými muži“, jež se smířili s „ženskými prvky ve své přirozenosti“ a kteří jsou připraveni podílet se v rámci „syntetické rodiny“ i na domácích pracích a rodinných povinnostech*“ (Heywood, 1994, s. 226).

Pokles role mužů bývá vztahován též k „*vykleštění mužské psychiky*“, kdy např. za časů Velké hospodářské krize 1929-33 nenávrtně mizí autorita mužů, kteří selhávají coby živitelé rodiny.¹⁹ Tlak krizí i válek mění taktéž sexuální chování (za Velké krize se v USA pronikavě rozjíždí nový obchod s přípravky proti početí aj.), trávení volného času, zábavu, stravování, cestování, pracovní návyky, mnohé stereotypy atd. a proměňuje nakonec i samotné ženy a samotné muže (podrobněji Vodička, 2009).

Za hlubší a interdisciplinární analýzu by stála i problematika uplatnění žen v praktické ekonomice, resp. v hospodářských a dalších funkcích či sférách aplikované ekonomie. A to v různých částech světa, v různých dobách nebo v různých fázích hospodářského cyklu. Předmětem zájmu příspěvku je však především role žen v moderních ekonomických teoriích. Inspirativní jsou přitom též životní osudy významných ekonomek, společensko-ekonomický kontext jejich teoretické činnosti nebo přesahy ekonomie do jiných oblastí teoretických i praktických. A zdaleka nejenom bulvárně mohou být zajímavé též postřehy o vlivu žen (v úloze matky, manželky, milenky, kolegyně, spoluautorky atd.) na mnohé známé muže.²⁰

Genderově orientované analýzy – i v oblasti ekonomie – operují s řadou tradičních tvrzení. Poukazují již tradičně na to, že ekonomky mají pracovat obvykle na méně prestižních univerzitních katedrách, i, že ekonomky relativně méně publikují v prestižních tiskovinách. A dále, že ženy obvykle upřednostňují výuku ekonomie před badatelskou činností nebo na to že, profesionální zkušenosti ekonomek mají hrát relativně menší roli při zaujímání vyšších akademických pozic. Též české výzkumy se zaměřují např. na empirické analýzy publikačních aktivit českých ekonomek.

Zkoumání absolutních i relativních výkonů českých ekonomek, včetně tématické struktury jimi prezentovaných časopiseckých aj. příspěvků přináší na první pohled relativně zajímavé žebříčky. Některé ukazují např. to, že ženy se v českém prostředí zabývaly na počátku 21. století více makroekonomií než mikroekonomií nebo ekonomii práce atd.²¹ Vyvozovat z toho nějaké obecnější závěry je ovšem silně diskutabilní a problematické. Problémy přetrvávají v metodice zkoumání, v seznamech prestižních tiskovin či tzv. renomovaných nakladatelství, v účelově měnících se kritériích publikačních aj. aktivit, ale i v samotných fundamentech kvantitativních srovnání často nesrovnatelného. A jak vůbec interpretovat obvyklý (a obecně nepřekvapivý) závěr většiny zahraničních i tuzemských studií – totiž, že publikační aktivity žen v akademické sféře obvykle (až na čestné výjimky) nedosahují výkonnosti mužských kolegů? Což svědčí ale o čem?

ani, proč si ho vážit. Mnohé ženy jsou rozpolceny – usilují o přenesení „ženských“ aktivit i vlastností na muže, ale nevzdávají se přitom odvěké ženské touhy po imponujícím muži (srov. pozn. 57). A mnoho žen si stále za partnery vybírá, či přeje, muže s vyšším vzděláním i příjmy. A neschetně by raději než budovat kariéru zůstaly manželkami a matkami. Ovšem mnohé se toto bojí vyslovit, aby nebyly odsuzovány coby staromódní. Pokles mužské autority je patrný v mnoha sférách a „*chlapství*“ bývá dehonestováno coby přežilý machismus. Přibývá též mužů, kteří dlouho zůstávají chlapečtí a spíše než partnerky hledají matky. Chybí silné mužské vzory – a to nejen v kontextu přefeminizovaného školství nebo často absentujícího otce v neúplných rodinách, kterých stále přibývá. V mnoha případech u chlapců též vůbec neproběhne „*zasvěcení do mužského světa*“ (viz Biddulph, 2006).

¹⁹ Dopady nezaměstnanosti na psychiku muže a proměny jeho rolí v rodině líčí sonda do „*historie každodennosti 30. let*“ (Vodička, 2009). Živitel přichází o práci – což může odstartovat frustrace, ale i agrese a kolotoč násilí. Ústup mužské role se ovšem projevuje i nepřirozenou servilitou mnohých mužů, s dopady na kolapsy vztahů atd.

²⁰ Namátkou na J. S. Milla, V. I. Lenina (srov. pozn. 47) , J. R. Hickse, žen okolo R. E. Lucase či spolupracovnic M. Friedmana a mnohých dalších. Známé jsou tvůrčí svazky manželů Benhamových, Meadowsových, Musgraveových, Romerových, Tofflerových, Webbových atd. Dvoukariéerní partnertví mezi vědci a vědkyněmi (ovšem nikoli z ekonomické sféry) v současných realitách ČR mapuje sborník M. Vohlídalové (Vohlídalová, 2010). V širším kontextu by za zevrubnější zkoumání stál vliv ženského elementu na dějinný vývoj, včetně klíčových událostí či zlomů vývoje – a to z pohledu rolí žen, které nezřídka hýbaly s mnoha důležitými muži historie („*Cherchez la femme!*“ aneb „*úloha ženských osobností v dějinách*“). A mnohé ženy se zapisují též i ve vědě – viz údajný podíl M. Maričové-Einsteinové na teoriích A. Einsteina apod.

²¹ Podrobněji viz např. Macháček, M., Kolcumová, E.: Empirická analýza publikační aktivity českých ekonomek. In: Jurečka (ed.), 2004, s. 135 – 152.

Ženský a mužský svět ve vědě (nejen) ekonomické

Mohou být ženy stejně dobrými ekonomkami jako muži? Jde o obdobnou otázku, např. zda, ženy mohou být stejně dobrými šachistkami? Opravdu je příčinou, že ženy mají mít údajně více emocí ...? Ekonomie vždy byla oblastí či profesí s jasnou převahou mužů. Proč?

Jedním z rychle se nabízejících vysvětlení by mohla být matematická povaha moderní mainstreamové ekonomie. Exaktní matematické metody používané standardní ekonomikami mohou být považovány za „tvrdé“ (a „mužské“), zatímco „měkké“ metody jiných disciplín společenských či humanitních mohou zase být tradičně spojovány se ženskostí.²² Nicméně některé zahraniční studie prokazují, že ekonomie má mnohde obecně a tradičně méně studentek a méně držitelek titulu Ph.D. než samotná matematika nebo přírodní vědy ... (Kahnová, 1995). I údaje z ČR potvrzují, že s rostoucí délkou a hloubkou vysokoškolského studia žen ubývá, což se ovšem zdaleka netýká jenom ekonomie (srov. Pospíchalová, 2009).

Genderová nerovnováha v personální struktuře různých oblastí ekonomické vědy je známým faktem. Nejedná se přitom pouze o relativně nepříliš početnou skupinu žen, které se staly v dějinách teoretické ekonomie mezinárodně známými a uznávanými, ale i o množství žen, které ekonomii vyučují na vysokých školách nebo se jí aktivně věnují ve výzkumu.

Zastoupení významných teoretických ekonomek historie i současnosti lze ilustrovat na příkladech renomovaných encyklopedií, slovníků či učebnicových textů z oblastí dějin ekonomických teorií. Respektovaný slovník M. Blauga seznamuje s více než 1 200 světovými ekonomickými personami za období 1700 – 1986 (Blaug, 1986). Hesel o ženách lze napočítat pouhých cca 25.²³ Další Blaugův text představuje sto velkých moderních ekonomů – z toho zde ženy figurují v počtu tří, a to I. Adelmanová, D. N. McCloskeyová (tehdy ještě jako muž) a J. V. Robinsonová (Blaug, 1991). Z české literatury možno uvést slovník M. Sojky, který představuje 441 světových a 39 českých ekonomů (Sojka, 2002). Hesel o ženách je devět. A v životním díle M. Sojky (Sojka, 2010) ve jmenném rejstříku nalézáme žen-ekonomek deset.²⁴

Moderní genderový přístup disparitu v zastoupení žen v ekonomii přitom považuje především za výsledek dosavadního nesprávného přístupu společnosti k ženám vůbec, a v ekonomické vědě zvláště. V obecnější poloze se „gender studies“ soustřeďují na snášení důkazů o tom, jak jsou ženy v převážně mužském světě po všech stránkách utlačovány.²⁵ A argumentují nutností změn. Přicházejí s analýzami poukazujícími na horší pozici žen²⁶ v nejrůznějších sférách a s návrhy opatření (včetně politických), jak tyto údajné problémy a nespravedlnosti odstranit. Deklarovaným cílem je dosažení genderové rovnosti též ve výzkumu a vědě (i ekonomické). A to včetně posilování genderové identity vědkyň – v duchu politiky rovných příležitostí.²⁷ Její implementace bývá podporována argumenty o využívání lidských zdrojů a ztrátách pro společnost, vědu i celou ekonomiku, pokud nebudou využity ženské talenty a potenciál.

„Na postavení žen ve vědě se můžeme dívat i jako na postavení marginalizované skupiny, která je pro začlenění do stávajících mocenských struktur nucena vyvíjet strategie, jak vyjednat vlastní pozici“ (Linková, Červinková, 2004, s. 11). Jedná se o strategii tzv. feminitude, založené na předpokladu přirozených odlišností mužů a žen. Argumentace pro větší zastoupení žen ve vědě jsou zde odvíjeny od speciálních vlastností a dovedností žen. Druhá strategie spočívá v přejímání maskulinního způsobu dělání vědy, kdy se ženy-vědkyně

²² ... „o tom svědčí i nízký počet ekonomek oproti ekonomům-mužům“ (Horký, 2011, s. 332). Uvedené je ovšem feministickými přístupy označováno za jednu z rovin genderového zkreslení (nejenom) ekonomické vědy

²³ V řadě případů bývá obtížná (a občas i mírně úsměvná), především u méně známých jmen a osob, identifikace příslušnosti k ženskému pohlaví (srov. pozn. 4). A nikoli vždy je snadné nalézt hodnověrný odkaz či fotografii nebo vyobrazení. Násobně větší problémy obecně vznikají při identifikaci u jmen např. asijských. Nicméně v Asii je pravděpodobně převaha mužů – teoretických ekonomů ještě větší než v Evropě a Amerikách.

²⁴ Abecedně: W. Carlinová, S. Ch. Dowová, R. Friedmanová, V. Chicková, R. Luxemburgová, V. Monvoisinová, J. V. Robinsonová, A. J. Schwartzová, H. Taylorová a J. L. Yellenová. Figurují zde ještě dvě ženská jména – spisovatelky V. Woolfové a političky M. H. R. Thatcherové (Sojka, 2010). Jmenný rejstřík jiného rozšířeného učebního textu kolektivu pod vedením R. Holmana obsahuje jména R. Friedmanové, V. Chickové, A. O. Kruegerové, R. Luxemburgové, J. V. Robinsonové, B. Webbové, J. L. Yellenové a taktéž M. H. R. Thatcherové (Holman a kol., 1999). Srov. pozn. 94.

²⁵ Užíván je též termín homosocialibilita ve smyslu praktik, kterými jsou ženy vylučovány z podílu na moci a přístup k moci je určován muži. Hovoří se i o „mužských sítích vlivu“, důležitých pro kariéru v řízení atd.

²⁶ Zdůrazňováno přitom bývá i to, že feministické hnutí se vždy prolínalo s jinými emancipačními a reformními hnutími. Zaměření pouze na „gender“ je vnímáno často jako příliš úzké – s připomínáním dalších diskriminací a omezení plynoucích z rasismu, na základě třídní příslušnosti nebo díky kulturnímu imperialismu.

²⁷ Včetně praktik genderového mainstreamingu. Což označuje „prostoupení“ hlediska vyrovnávání příležitostí pro ženy a muže všemi koncepčními a rozhodovacími procesy ve všech jejich fázích. Kritické ovšem varují, že se nejedná o dosažení rovnosti příležitostí pro muže a ženy, nýbrž o totální rovnost (a stejnost) mužů a žen. Roli sehrává i to, že např. v USA dnes dochází k zaměňování rovnosti a stejnosti. Což má být reakce – nezřídka ovšem přehnaná a v mnohém kontraproduktivní – na dřívější diskriminaci menšin rasových, sexuálních, a to včetně žen. Srov. pozn. 8, 9.

asimilují a přebírají mužské hodnoty. Dále jde o patriarchální přístup považující mocenskou nadvládu mužů za fakt a snahy o zlepšení postavení žen ve vědě za kontraproduktivní (dojde k deprofesionalizaci a snížení prestiže této oblasti). Čtvrtou je strategie genderové subverze. Tvrdí, že „*gender je historicky situovaný proces a ne vlastnost či role ...*“ (dtto, s. 12) a je nutné přikládat „*sociálně konstruovaným maskulinním a femininním vlastnostem a motivacím stejnou hodnotu*“ (tamtéž). Jinak pokusy o dosažení rovnosti, při respektování rozdílů mezi pohlavími, jsou odsouzeny k nezdaru, neboť vždy pouze upevní stávající genderový systém.

Ohledně nižšího počtu žen ve vědě bývá využívána argumentace o nedostatečných předpokladech žen. Má jít o dispozice ohledně jejich nestrannosti, objektivitu, racionality či abstraktního a logického myšlení. Feministické přístupy ovšem oponují, že ve skutečnosti se jedná o důsledek androcentrismu²⁸, resp. maskulinního charakteru vědy, včetně používání sexualizovaného jazyka nebo zakódovaných metafor, které nejsou genderově neutrální. Je kritizován pokrok i moderní věda, feministickou filozofii bývá ostře napadána maskulinní monopolizace tradičního konceptu rozumu i ideálu vědecké racionality a objektivitu.²⁹ Některé konstrukce se ale přitom pohybují až na hranici dogmat „*feministické teologie*“.³⁰

Setkávat se lze i s názory, že právě ekonomická věda je samotnou svou podstatou disciplínou mužskou a mužský prvek v jejím vývoji zcela zřetelně dominuje. Monopohlavnost skutečně klíčových postav, které se zapsaly do historie ekonomických teorií (včetně „*otců – zakladatelů*“ moderní ekonomie) narušuje snad pouze výjimka v osobě J. V. Robinsonové. Např. text B. Polkinghornové a D. L. Thomsonové (Polkinghornová, Thomsonová, 1999) uvádí osm prominentních ženských ekonomek – coby „*dcera Adama Smitha*“. Představována zde je J. Marcetová, H. Martineauová, M. Fawcettová, R. Luxemburgová, B. Webbová, J. V. Robinsonová, B. R. Bergmannová a I. Adelmanová.³¹

Nezřídka bývá argumentováno důrazem ekonomie na racionalitu, která údajně nemá být zcela v souladu se ženským myšlením a uvažováním. Přitom racionalita samotná – různě vymezovaná i chápána – je předmětem nesčetných kritických diskuzí. A to zdaleka nejenom v rámci ekonomických teorií, ze strany mužů i žen orientovaných na standardní i alternativní přístupy (Sirůček, Džbánkova, 2006). A nezřídka bývá zpochybňován i přímo odmítán model striktně racionálního homo oeconomicus (včetně jeho individualismu), resp. maximalizační paradigma, na kterých standardní ekonomie stále staví (Horký, 2011, Sirůček a kol., 2007). Včetně kritických výhrad ze strany ekonomie behaviorální, resp. experimentální, teorie her aj.

K základním pilířům standardní ekonomie, resp. (neo)liberálních hypotéz (či „*mýtů*“) o fungování kapitalismu bývají řadou přístupů feministické ekonomie kriticky řazena východiska právě v podobě antropologického pojetí člověka coby homo oeconomicus a role instrumentální racionality (Petersonová, 2003). Homo oeconomicus má reprezentovat hodnoty, které jsou na Západě spojovány s mužskostí – racionalita, autonomie, maximalizace, ahistoričnost (srov. Hewitsonová, 1999). „*Ženské*“ hodnoty v ekonomické vědě mají absentovat (Ferberová, Nelsonová, 2003). Jiné hlasy (M. Mellorová aj.) ale upozorňují, že homo oeconomicus je často i ženského rodu a naopak „*ženskou*“ práci nezřídka vykonávají muži. Problém je zde vztahován k systému hodnot, který „*mužská*“ ekonomie nastolila, a které vedly k vytvoření stávajícího destruktivního ekonomického systému a příslušných struktur (srov. Mellorová, 1998 aj.).

Příčiny mužské převahy ve vědě vůbec jsou mnohdy spojovány s rozdílnou, a asymetrickou, neurobiologickou výbavou mužů ve srovnání s ženami. Muži a ženy se vyvíjeli rozdílně. Muž se v dávnověku specializoval na lov, žena na sběr. Muž ochraňoval, žena se starala o rodinu. A plnění odlišných cílů se odrazilo i ve vývoji struktury mozku. Muži a ženy uvažují rozdílně, jinak vnímají i zpracovávají informace, mají jiné priority a způsoby chování.

Rozdílnosti chování mužů a žen bývají tradičně vysvětlovány odlišnými sociálními podmínkami, nicméně v soudobé vědě existuje množství důkazů i o biologické rozdílnosti, resp. odlišném „*naprogramování*“.³²

²⁸ Způsob vnímání a prezentace světa, ve kterém se uplatňuje mužský pohled, který odráží mužské zájmy, postoje a hodnoty. Mužskou zkušenost považuje za všeobecnou lidskou normu.

²⁹ Podrobněji Szapuová, M.: Ženy, věda a feminizmus: k niektorým problémom vedeckého poznania z pohľadu feministickej epistemológie. In: Linková, Červinková, 2004, s. 39 – 56.

³⁰ Pro nejvíce nenávislné a netolerantní radikální feministky, které diskriminují každého, kdo není úplně stejný jako ony, bývá dokonce používáno označení „*feminacistky*“.

³¹ Za připomenutí stojí i pozapomenutý odkaz a role ženských autorek, vesměs samouků, v oblasti popularizace ekonomické teorie v 19. století. A to včetně zprostředkování elementárních vědeckých poznatků mládeži, ženám nebo dělníkům (u J. Marcetové, H. Martineauové, M. Fawcettové). Oceňován bývá i sociální aktivismus a úsilí o vyšší vzdělání žen u autorek – též zčásti ekonomek – jako B. Webbová či E. Abbottová. Jmenovat možno i feministické aj. aktivistky dřívější a soudobé (viz též pozn. 7, 62, 66). A opomíjeny by být neměly ani „*přírodně*“ orientované vědkyně D. H. Meadowsová, L. H. Lovinsová aj. (srov. Johanisová, 2008) nebo spisovatelky N. Kleinová či V. Forresterová (srov. Sirůček, 2002), které se zabývají též ekonomickými tématy.

³² Odlišnosti mužů a žen stále náleží k tabuizovaným, a nepohodlným, tématům především společenských věd. Obvykle však nikoli v takové míře, jako jakékoli zmínky o genetických aj. rozdílech různých ras. Harmonická multietnická a multikulturní společnost je stále prezentována coby snadný a žádoucí ideál (srov. Bakalář, 2003). Nicméně např. vystoupení rektora Harvardu – ekonomka L. H. Summerse – na jedné konferenci v roce 2005 vyvolala vlnu pobouření. Prezentoval totiž „*nekorektní*“ názor, že menší úspěch žen ve vědě a technických oborech je důsledkem nikoli jejich diskriminace, nýbrž

V současnosti, ovládané ideologií politické korektnosti, je však prosazována víra, že muž a žena jsou úplně stejní. Mají být obdařeni stejnými schopnostmi, stejnými vlohami i stejnými možnostmi. A případné rozdíly jsou pouze produktem sociálního tlaku, resp. konvencí, předsudků, stereotypů a přetrvávající diskriminace. Feministické koncepce kriticky sestavují obrazy maskulinity a femininity v západní kultuře na základě údajných stereotypních představ. Např. muž bývá vykreslován coby racionální, rozhodný, soutěživý, průbojný, orientovaný na nadvládu, vypočítavý, zdrženlivý, fyzický, lhostejný a agresivní. Žena naopak coby emocionální, vrtkavá, spolupracující, přizpůsobivá, orientovaná na vztahy, instinktivní, expresivní, verbální, pečovatelská a pasivní.³³ Dívky i chlapci jsou přitom dnes vychovávaní stejně (vlastně poprvé v historii našeho civilizačního okruhu) a je jim vštěpováno, že jsou stejní a stejně schopní.³⁴ Stejná práva a stejné příležitosti k rozvíjení schopností jsou však věcí jednou, ale odlišné vrozené předpoklady věcí druhou.

Mnohdy bývá zdůrazňováno, že ženy jsou předurčeny k reprodukci života, včetně péče o potomstvo. A mají proto být i citovější, plnější emocií³⁵, jejich psychika celkově konformnější a ony samotné méně kreativní. Naopak muž, nemající přirozených kreativních funkcí (plynoucích z reprodukce), musí proto o kreativitu usilovat prostřednictvím techniky, symbolů, modelů a teorií. Muži ambiciózně soupeří³⁶ o výsledky a cíle, fascinovaně usilují pronikat k podstatám věcí a snaží se i o formulování „pravidel hry“. Ženy jsou více zaměřeny na spolupráci, společenství, komunikaci, vzájemné vztahy a solidaritu. Což se má odrážet i např. v převládajících politických preferencích mužů a žen (Češková, 2009, Loužek, 2004).

Objevují se též pokusy nestandardně interpretovat samotnou ekonomii v duchu biologicky podmíněných specifíků lidského chování, a to včetně rozdílu mezi muži a ženami.³⁷ Člověk je přitom nazírán jako „anomální“ živočich. Anomálie spočívá ve schopnosti samoučelné činnosti, která má být u člověka trvalého charakteru. Věc při ní není vykonávána účelově, pro dosažení prakticky využitelného výsledku (resp. z hlediska ekonomické racionality), nýbrž pro věc samotnou. U vyšších živočichů může být za jisté samoučelné chování považována hra. V kontextu biologické podmíněnosti specifického lidského chování bývá vyzdvihována role dělby práce a procesů domestikace, resp. sebedomestikace člověka. Tato je spjata s trvalou sexuální aktivitou člověka³⁸, implikující trvalé námluvní chování. Při něm partneři, mnohdy více či méně samoučelně, předvádějí a demonstrují své schopnosti.

Sebedemonstrace schopností má přitom být odlišná podle pohlaví. Ženská varianta má ústít i v samoučelnost „spotřeby“. Žena, se zakódovanou snahou uživit potomstvo, se snaží předvádět, reprezentovat i pochlubit se svým majetkem, shromažďováním věcí, úpravností domova. Mužská varianta námluvního chování ústí naopak i v samoučelnost „tvorby“. Jedná se o sebedemonstraci individuality, s menší vazbou na rodinu, v podobě předvádění sama sebe, svých výkonů, úspěchů a dovedností. Vrozená mužská rivalita (srov. Biddulph, 2007), soutěživost a touha po vítězství přitom stojí i za mnohými vynálezy, objevy, ale i bláznivými rekordy, riskantními (a „nesmyslnými“) kousky apod. Ti neúspěšnější jsou totiž odměňováni zvýšenou atraktivitou pro opačné pohlaví a rozšiřuje se jim okruh výběru partnerů.

Ze zkoumání mozku má plynout, že ženy mívají menší smysl pro obecné a teoretické otázky, ale jsou preciznější v detailech a specializacích. Mužský mozek má být schopen vnímat méně detailů než ženský. Mozek muže je přitom specializovaný a naprogramovaný na plnění vždy jednoho úkolu. Moderní výzkumy konstatují u mužů méně nervových vláken spojujících pravou a levou hemisféru. Mozek ženy je naopak připraven k současnému zvládnutí několika úkolů. A větší počet nervových spojů může naznačovat i vysvětlení

biologických rozdílů mezi ženami a muži. Feministické přístupy ale ostře napadají údajné stereotypy o ženě jako neracionální bytosti, která je proto vyřazena z racionálních oblastí lidské činnosti – z vědy, výzkumu či technických aj. oborů. Menší zastoupení i úspěchy žen (včetně ekonomické vědy) spojují především s prostředím ovládaným muži.

³³ Viz Beckman, P. R.: Realism, Women, and World Politics. In: Beckman, D'Amicová, 1994, s. 15 – 25.

³⁴ Genderová výchova, obdobně jako výchova k multikulturalismu aj., je protlačována mediálně a podporována mocensky i finančně, a to též eurounijními institucemi. Fundamentalistické tažení proti všem údajným předsudkům a sociokulturně podmíněným stereotypům našich předků (včetně tradičních hodnot), pod prapory radikální plurality, však v sobě obsahuje mnohá úskalí a nebezpečí (srov. Klaus, 2011, Semín, 2011).

³⁵ Pohlavní rozdíly emočního prožívání a paměti jsou vysvětlovány různými hypotézami. Lepší emoční paměť u žen bývá přisuzována vyšší intenzitě prožívání významných událostí nebo odlišným způsobům jejich kódování a vyvolávání v paměti, resp. odlišnou aktivizací mozku u žen a mužů (viz Koukolík, 2008, s. 158 – 159).

³⁶ Konstatováno bývá, že muž je z podstaty samec, a je zajatcem svého pudu rozmnožit se. Srov. pozn. 38.

³⁷ V českém prostředí viz úvahy J. Vraného, souhrnně nepublikované. Odlišována je národohospodářská teorie (zkoumající trhy v duchu principů ekonomické racionality) a teorie ekonomická (vycházející ze specifíků lidského chování). Fundamenty chování, včetně ekonomického, – s inspiracemi např. v etologii – jsou spojovány s biologickými východisky a specifiky člověka (s odkazy na Morris, 1971 aj.). Člověk neustále usiluje o sebedemonstraci své individuality, ke které potřebuje příslušnou svobodu (chápanou též coby ekonomickou kategorií), včetně např. svobodné a neodcizené práce. I v ekonomických aktivitách a rozhodování tudíž nehraje roli pouze ekonomická racionalita (s maximalizačními principy), nýbrž také prvky „předvádění se“ apod.

³⁸ Pro odlehčení zde parafrázujeme glosu, kterou – ovšem v poněkud jiných souvislostech – údajně pronesl R. M. Solow na adresu dalšího nositele Nobelovy ceny za ekonomii M. Friedmana: „Milton se domnívá, že za vším je nabídka peněz. Já si zase myslím, že za vším je sex. Ale na rozdíl od Miltona, o tom nepíší v každé své práci“.

pro tzv. ženskou intuici. Ženy bývají schopny všimnout si nepatrných detailů a změn ve vzhledu a chování ostatních. Jejich vyladění smyslových schopností, jako u většiny samic savců, bývá jemnější. Připomínán je i výraznější vztah mezi racionální a emocionální částí mozku u žen.³⁹

Levá mozková hemisféra se u dívek rozvíjí rychleji než u chlapců (dívky často dříve mluví a čtou), u pravé hemisféry naopak (chlapci mívají lepší prostorové a logické vnímání, jsou lepší v matematice a řešení logických problémů aj.). Důkazy jsou snášeny i pro tvrzení, že velikost mozku (ženy mívají menší) a inteligence spolu příliš nesouvisí. Ani průměrné IQ u žen obvykle nevychází nižší, prokazatelná však bývá vyšší variabilita IQ u mužů. Celá řada otázek však zůstává stále „černou skříňkou“ – např. zda je „výhodnější“ využívání obou hemisfér mozku při řešení logických problémů, jak to činí ženy, nebo jen jedné, jako u mužů?

Někteří zdůrazňují právě značné odlišnosti mezi mozkem mužským a ženským. A rozdílu mužského a ženského myšlení připisují větší vliv na jejich aktivity než faktorům povahy institucionální a sociokulturní. A i přesto, že muži a ženy mají údajně již cca půlstoletí i ve vědě hrát na „stejném hřišti“, a podle stejných pravidel, nedosahují stejných úspěchů. Mužská dominance v ekonomii je tudíž přisuzována rozdílným dispozicím, vrozeným a sídlícím v mozku. Ženský a mužský mozek je utvářen rozdílně, rozdílná je i psychologie (Gilliganová, 2001), a proto přirozeně existují i ženské a mužské práce (Moire, Moirová, 2000). A proto existují též přirozené rozdíly v přístupu pohlaví k různým profesím. Příkladem může být převaha chlapců na strojních či stavebních průmyslovkách. I výsledky průzkumů studijních předpokladů nezdědka dokumentují značné rozdíly.⁴⁰

A v některých interpretacích bývá argumentováno, že obdobně jako nelze očekávat, že muži musí nutně být dobrými náhradními matkami, tak ani nelze očekávat, že ženy musí (a mohou) nutně být dobrými strojařkami, vynálezkyňmi⁴¹ či teoretickými ekonomkami a vědkyňmi vůbec. Mohou ale existovat, a samozřejmě i existovaly a existují, četné výjimky.⁴²

Stále výrazně menší počet žen v ekonomické vědě, a to i ve srovnání s jejich rostoucím zastoupením v ekonomických a manažerských funkcích či ekonomickém školství, bývá spojován někdy taktéž s údajnou „pochmurností“⁴³ ekonomické vědy. Ženám se tato možná může jevit i jako méně praktická a příliš obecná disciplína.⁴⁴ Jsou přitom odrazovány akademickými konstrukty nezdědka zcela odtrženými od reality (a v mnohém připomínajícími středověké scholastické „učené“ disputace o počtech andělů na špičce jehly), včetně zjevné samoučelnosti matematického instrumentaria? A nebo snad samolibostí standardní ekonomie (a ekonomů-mužů), resp. jejich vyvyšováním se nad jiné disciplíny v duchu tzv. imperiality ekonomie?⁴⁵ Svou roli

³⁹ Což feministické interpretace považují i za vědecký důkaz toho, že ženy jsou lepšími vedoucími než muži. Vedení má totiž znamenat spolupráci emocí a inteligence. Dalším argumentem pro větší zastoupení žen na vedoucích postech má být jejich vyšší emoční (EQ) a sociální (SQ) kvocient atd. (srov. Koukolík, 2008).

⁴⁰ Např. průzkum DAP Services v rámci kampaně VŠEM v roce 2010 zjišťoval mezi 3 530 zájemci o studium na VŠ momentální skutečné dispozice pro studium různých oborů. Využita byla metoda barvově-slovních asociací (www.barvyskoly.cz). Ze zprůměrovaných výsledků plyne TOP 5 oborů pro muže: 1) ekonomie a podnikání, 2) přírodověda, 3) filozofie, 4) pedagogika, 5) lékařství, resp. pro ženy: 1) lékařství, 2) filozofie, 3) pedagogika, 4) přírodověda, 5) práva. U mužům ekonomie a podnikání vyšla nejlépe, u žen se neumístila ani v první pěti. Výsledky též naznačují, že muži vykazují vyšší kapacitu k učení, ale ženy jsou zase spolehlivější studentky.

⁴¹ Zde nutno připomenout, že ještě v 19. století nebyly obvykle ženy v takovém právním postavení, aby mohly legálně studovat, podepisovat smlouvy a taktéž patentovat si své objevy a vynálezy. Např. v USA první patent obdržela žena-vynálezkyň roku 1809 (M.D. Kiesová – ohledně zdokonalení výroby slamáků), nicméně do poloviny 19. století bylo v USA zaregistrováno jen cca 20 ženských vynálezů (týkajících se hlavně vaření, oděvů či nářadí). A síň slávy vynálezců v americkém Ohiu jmenuje mezi 200 postavami žen pouhých šest. Ve 20. století žen-vynálezkyň přibývá, ale jejich počty za muži-vynálezce pronikavě zaostávají. V ČR v roce 2010 bylo u platných patentů, na nichž se podíleli tuzemští výzkumníci, coby původce vynálezu uváděna žena u 7,3 % případů. A opět lze diskutovat, zda jde o diskriminaci, nebo spíše o to, že ženy preferují jiné obory činností atd.

⁴² Coby příklad jednoho z největších geniů v dějinách, který vynikal cílevědomostí a pracovitostí, je uváděna M. Curie-Sklodowská. Získává i řadu prvenství (v ocenění dvěma Nobelovými cenami, za fyziku a chemii atd. – viz Sodomka, Sodomková, Sodomková, 2002, 2003). A v podstatě bez rodiny Curieových by se ani procentuální zastoupení žen oceněných příslušnými Nobelovými cenami vlastně nikterak dramaticky neodlišovalo od stavu v ekonomické vědě (srov. Pospíchalová, 2009).

⁴³ Označení „chmurná“ („ponurá“, „bezútěšná“) získává ekonomie díky pesimistickým vizím T. R. Malthuse, D. Ricarda aj. Ze stavebních kamenů (zákon klesajících výnosů, populační dynamika) vyvozují nevyhnutelnost stagnace zejména v důsledku vzácnosti přírodních zdrojů (blíže Sirůček a kol., 2007, Sojka, 2010 aj.).

⁴⁴ V kontextu úvah o povaze ekonomické vědy (včetně sporů, zda se vůbec o vědu jedná) možno připomenout též spekulace, proč samotný A. B. Nobel nevpysal ocenění pro ekonomii. Původní Nobelovy ceny jsou za největší objevy v oboru fyziky, chemie, fyziologie a medicíny, za literární dílo a za propagaci bratrství a míru mezi národy (podrobněji Sirůček, 2005, 2007). Pokládá snad pragmatický byznysmen Nobel ekonomii za samozřejmou, málo objevitelskou a méně tvůrčí? Předmětem dohadů též zůstává, proč „opomněl“ i cenu pro matematiku. Bylo důvodem to, že pro vynálezce typu Nobela matematika nevytvářela přímé materiální výstupy?

⁴⁵ Nezdědka bývá kriticky poukazováno na samolibost standardní (a „mužské“) ekonomie, která sama sebe povyšuje nad jiné disciplíny. S tím souvisí neochota naslouchat odlišným přístupům, poučit se z vlastních chyb či obecný odpor k novým idejím. Hovoří se i přímo o krizi soudobé ekonomické vědy, kdy jde o hledání adekvátních přístupů změněným globálním podmínkám i o to, že standardní ekonomové selhali v predikcích nejenom nedávných krizí. Kritický, a to i „ženský“, resp.

možná může hrát i časté podceňování etických a morálních aspektů (srov. Dušková, Džbáňková, 2005) či další tzv. mužské „deformace“ ekonomické vědy.

Proč je ekonomek méně?

Názory na příčiny malého zastoupení žen v ekonomické vědě jsou rozličné a jejich celá řada. Menší počet žen ve vědě vůbec často bývá vztahován k důsledkům dlouhodobé dělby práce mezi muži a ženami. A nejedná se přitom zdaleka pouze o to, že ženy nemají být předurčeny pro profese vyžadující fyzickou sílu a odolnost. Svou roli hrály a hrají též bariéry strukturální a institucionální povahy. Na objevování se žen-vědkyň, včetně ekonomek, má silný vliv též duchovní klima⁴⁶ a především sociální poměry určité společnosti a dané doby. Některé z nich (např. H. Taylorová-Millová⁴⁷ – blíže Sirůček, 2012c) byly tak nuceny „provazovat“ vědu skrze muže.

Významnou roli jistě sehrávala i kvalifikační bariéra vstupu žen do intelektuálních sfér v podobě možností a dostupnosti vzdělávání, včetně univerzitního. Nedostupnost adekvátního vzdělání vedla k tomu, že i řada ekonomických autorek byla odkázána na samostudium (J. Marcetová, H. Martineauová aj.). A mnohé toto pociťují jako silnou nespravedlnost a aktivně se angažují v boji za zrovnoprávnění žen, včetně možností jejich vzdělávání, volebního práva, sociálních práv atd. (Martineauová, Taylorová-Millová, Fawcettová, Webbová, Abbottová aj.). Připomenout zde možno také odkaz R. Luxemburgové, která je považována za jednu z největších revolucionářek moderní historie a stala se i velkým symbolem. Oceňována bývá za osobní statečnost a oběti v boji za sociálně spravedlivější společenské uspořádání. A náležela k teoretikům marxistické politické ekonomie a k nemnoha opravdu velkým ekonomkám v historii vůbec (podrobněji Sirůček, 2011e, 2012d).

Zdůrazňováno dále tradičně a obvykle bývá zablokování žen v rodinném rámci, omezující jejich pohyb v širším sociálním prostoru. Což v podstatě pokračuje i během části 20. století. Dochází ovšem k významným strukturálním přeměnám výroby a spotřeby, což se odráží též v nových hodnotách a v nových rolích pro ženy. A s těmito se často ženy samotné zcela identifikují. Uvedené má dopady na psychiku žen a jejich aspirační úroveň, na motivace k vyšším výkonům nebo k postupům v kariérních žebříčcích, včetně akademických apod. Prokazováno studii např. bývá, že ženy-vědkyně se obvykle ucházejí o vyšší vědecké posty až po dosažení mnohem většího počtu dílčích úspěchů než vědci-muži.⁴⁸

Se zánikem širšího rozšíření osobního služebnictva a rostoucí životní úrovní vzniká i nová sociální role žen v podobě vedení domácnosti.⁴⁹ Přitom se však zlepšuje jejich celková pozice ve společnosti. Ve vymezování „operačního prostoru“ pro zapojení žen sehrávají svou roli i tradice či společenské konvence. Ženy vstupující do zaměstnání a usilující o postup však mohou narážet na další společenské mantinely. Ke změnám dochází v 60. letech 20. století, kdy ženy začínají masověji měnit své chování i aspirace. Roste přitom též zájem o vzdělání.

Marxismem inspirované přístupy taktéž zde připomínají společenské, vlastnické a třídní uspořádání. Emancipace žen je, ve všech sférách, založena na překonávání třídních antagonismů. Poukazuje na bývá na

„zelený“ pohled na standardní ekonomii, včetně řady lokálních i globálních inspirací přináší text N. Johanisové (Johanisová, 2008). Též viz pozn. 91.

⁴⁶ Připomínáno bývá např. psychosociální klima české společnosti 19. století, které nebylo příliš příznivé pro aktivní účast žen na rozvoji vědy a umění. Rada autorek se ovšem proti sociálním mechanismům a překážkám přesto dokázala prosadit (B. Němcová, K. Světlá, E. Krásnohorská, T. Nováková a další). Významnou roli v emancipačním hnutí sehrávali přitom muži (např. propagátor emancipace V. Náprstek a jeho Americký klub).

⁴⁷ Vztah, a intelektuální sepětí, H. T. Millové a J. S. Millá je dodnes předmětem diskuzí. Až do smrti svého prvního manžela žije pozdější paní Millová – dobově skandální – svazek paralelní k oficiálnímu manželství (blíže Sirůček, 2012c, též viz pozn. 62). Historie přitom zná mnohé slavné „trojúhelníky“. Vedle ženy po boku dvou mužů jsou častější vztahy muže se dvěma ženami. Např. u marxistického teoretika (i ekonomy), politika a vůdce bolševické revoluce V. I. Lenina. Po mnoho let, vedle manželky, politické pracovnice, pedagožky a organizátorky sovětského školství N. K. Krupské (1869 – 1939), udržuje vztahy s další ženou. S revolucionářkou, političkou a feministkou francouzského původu I. S. Armandovou (1874 – 1920). Všichni dokonce určitý čas žijí pod jednou střechou. Další ženou, která významně zasahuje do jeho života je revolucionářka F. J. Kaplanová (1890 – 1918), která se pokusila 30. 8. 1918 o atentát na tehdejšího hlavního představitele vznikajícího sovětského státu.

⁴⁸ Jde o vrozené sebedoceňování žen? Mají ženy menší sebedůvěru a sebevědomí než muži? Nekladou si takové cíle a nemají takové ambice ohledně vyšších postů? Je to důsledkem slabší vyjednávací pozice žen či vyhýbání se tvrdším střetům? Anebo jsou ženy zvyklé, že musí prokázat lepší výsledky, neboť schopnosti nejsou u nich podvědomě očekávány? Argumentováno bývá např. výsledky švédského průzkumu v lékařství – uchazečky o post musely pro dosažení určité hranice publikovat více než uchazeči (viz Linková, Červinková, 2004, s. 15). Též srov. pozn. 17.

⁴⁹ Práce vykonávaná ženami při usnadňování spotřeby však nebývá započítávána do společenského produktu. Na přeměnu žen na „skrytou třídu služebnictva“ upozorňuje J. K. Galbraith (Galbraith, 1984) aj. Soudobé analýzy konstatují, že domácí práce má na starosti stále i většina pracujících žen. A v rozvinutých zemích mají dnes ženy produkovat méně než 40 % oficiálního HDP. Při zohlednění prací v domácnostech by však podíl žen na celkovém ekonomickém výsledku možná přesáhl polovinu. „Neviditelnou práci“ žen v rozvojových zemích zkoumá E. Boserupová aj. Uváděno např. bývá, že v Africe produkují ženy 80 % potravin (srov. Horký, 2011).

odcizení a především vykořisťování – nejen žen⁵⁰ – za kapitalismu, včetně jeho nových forem za kapitalismu globálního. Vize jsou spojovány např. s tím, že v průběhu socializujících systémových změn se bude postupně proměňovat filozofie člověka, od jeho redukování jako biologicko-egoistické bytosti, k pojetí člověka jako bytosti společenské, integrované do kultury, pěstující mezilidské vztahy solidarity, přátelství, vzájemnosti a odpovědnosti. Připouštěny jsou stále se ještě odlišující role muže a ženy ve společenských procesech, které by ale měly být vyrovnávány praxí sociálního státu, k jehož zásadám se řadí i zajištění určité míry sociálních jistot pro každého občana, pro muže i ženy (podrobněji viz Kolektiv autorů, 2008 aj.).

Socialisté a tzv. socialisté různých odstínů v současnosti též prosazují širší uplatňování žen, kdy boj proti jejich údajné diskriminaci se odráží i v evropské legislativě, informačních kampaních, dalších aktivitách a akcích apod. Příkladem může být vznik a schvalování tzv. antidiskriminačního zákona, protlačovaného EU, který v ČR nabyl účinnosti 1. 9. 2009. Jsou diskutovány též jeho ekonomické souvislosti. Např. viděno liberální optikou, zákon údajně nerespektuje ekonomickou racionalitu a logiku, a ani „... pozici žen na trhu práce nezmění a jejich blahobyt ve společnosti v dohledné době nezvýší“ (Brožová, 2010, s. 371). Je označován za ukázkou „právní normy, která je vytvořena nikoli na základě přirozených pravidel, podle kterých lidé ve společenských vztazích jednají, nýbrž je umělým konstruktem, který může být společnosti pouze zvnějšku implementován“ (tamtéž).

Na otázku, proč se stále ženský element v ekonomické vědě neprosazuje početněji a více neexistuje jednoznačná odpověď. Relativně malé množství žen v ekonomii je zřejmě výsledkem současného působení více faktorů. Vedle důvodů obecnějších, souvisejících též s rozdílnou „výbavou“ žen a mužů, včetně specificky ženských funkcí, s dělbou práce (včetně rolí žen v rodinné ekonomice apod.), s vývojem technologií, se společenským, třídním a vlastnickým uspořádáním, strukturálními bariérami (včetně nastavení mantinelů vědecké kariéry) atd. mohou působit též faktory i povahy psychologické. Jde o to, že vědecká kariéra nebývá obvykle vnímána coby typicky ženská, což se dotýká taktéž i ambicí žen samotných. Nikoli pro každého je totiž ideál emancipované, soběstačné intelektuálky coby ženy-vědkyně (nejenom v ekonomii) přitažlivý. A role hereček, zpěvaček, modelek nebo kadeřnic zůstává lákavější i pro mnoho žen samotných. Ženy intuitivně touží po kariéře v uvedených oblastech, neboť se jim tímto též rozšiřuje okruh výběru partnerů.⁵¹

A v neposlední řadě je nutné připomenout, že klíč k vysvětlení – nejenom např. daleko menšího počtu prestižních vědeckých vyznamenání v ekonomii udělených ženám – může být ve skutečnosti velice prostý a přirozený. Vědecká kariéra žen je blokována jejich vlastní biologickou podstatou. V životním období, které bývá nejplodnějším z hlediska formulování nových přístupů totiž plní většina žen úkoly mateřské. A tato role je vyřazuje z aktivní vědecké kariéry v kritickém období prvních cca deseti let. Tedy v době, kdy většina mužů koncipuje klíčová díla, za která jsou následně oceňováni. Ženám, díky jejich přirozené roli matek, po dostudování vzniká mezera v kariéře, která se těžko dohání. A ekonomie se v tomto ohledu vlastně až tak dramaticky jiným vědám ani nevymyká (viz Pospíchalová, 2009).⁵²

Feministické hlasy ovšem i zde opětovně neopomíjejí kriticky poukazovat např. na nerovné rozdělení rolí v domácí sféře a péči o dítě (tzv. gender kontrakty). Nicméně: „*Oponenti tohoto přístupu (a často i samy ženy vědkyně) argumentují, že jde o svobodnou volbu žen, o individuální rozhodnutí*“⁵³ (Linková, Červinková, 2004, s. 13).

Feminizace vědy a mužské „deformace“ ekonomie

Řada autorek i autorů apeluje na reintegraci „ženských“ způsobů vnímání světa (kontextuální myšlení, city a intuice, důraz na proces) do soudobých, převážně „mužských“, přístupů ke skutečnosti (analytické myšlení, instrumentalita a racionalita, důraz na výstup – srov. Johanisová, 2008). Feministické reflexe vědy přitom kriticky poukazují na komplexní propojení vědění a moci. Cílem se stává „*feminizace vědy*“, v duchu víry v přirozenější, empatictější a intuitivnější přístup žen k vědě. Jiní usilují o proměnu vědeckého paradigmatu, směrem k prosazení pluralitního spektra různých způsobů uvažování o vypovídání o světě kolem nás, i v nás.⁵⁴

⁵⁰ Včetně vykořisťování žen v domácnosti, někdy vnímaném též jako třídní proces. Nekapitalistické formy ekonomických vztahů se v domácnosti vzájemně ovlivňují se vztahy kapitalistickými (Gibson-Graham, 2006).

⁵¹ Feministické hlasy ovšem kriticky připomínají procesy genderové socializace a strukturální předpojatosti.

⁵² Blíže viz bakalářskou práci L. Pospíchalové (Pospíchalová, 2009), vedenou M. Zajíčkem. Menší počet žen v soudobé ekonomii není primárně vztahován k odlišnému přístupu žen ke vzdělání ve vyspělých zemích (což sehrávalo svou roli dříve), ani k rozdílnému intelektuálnímu potenciálu žen a mužů. Za mnohem významnější je označován přirozený fakt, že ženy jsou matkami. M. Zajíček výše uvedenou hypotézu o klíčové příčině menšího počtu slavných ekonomek formuloval již dříve, a to např. na stránkách denního tisku. Též srov. pozn. 42.

⁵³ Feministické přístupy reagují tím, že použití rétoriky osobního rozhodnutí pouze zastírá strukturální zakotvení jednoho typu sociální zkušenosti i stereotypů a vyloučení jiných. A má odvádět pozornost od diskriminace žen a jejich znevýhodňování ve vědě (viz Linková, Červinková, 2004, s. 13). Též viz pozn. 15, 16, 17.

⁵⁴ Blíže viz Matonoha, J.: Žena a věda: feministická epistemologie a kritika vědeckého diskursu. In: Linková, Červinková, 2004, s. 25 – 36.

Objevují se kritiky sexistických a androcentrických předpokladů, zaujatých vůči ženám, přítomných ve všeobecně přijímaných vědeckých teoriích.⁵⁵ A jejichž výsledky mají být využívány k legitimizaci nerovností mezi pohlavími. Feministická zkoumání se zde soustřeďují na otázky historického vyloučení žen z tvorby vědeckého poznání, na odhalování předpojatostí, na způsoby využívání výsledků vědy a technologického rozvoje znevýhodňující ženy, dále na úlohu hodnot či na kritiku filozofie vědy s koncepty objektivit a racionality atd.

Feministické hlasy tvrdí, že muži ekonomické vědě v průběhu jejího vzniku a vývoje vtiskly ryze mužské významy, preference a přístupy. Včetně mužské logiky i systému hodnot. Ekonomické teorie a modely byly vytvářeny muži a tito i potvrzovali jejich platnost. Mainstreamové koncepce jsou přitom většinou dílem dobře situovaných mužů („*bohatí bílí*“) z průmyslových zemí, jejichž pohled odrážejí. Ve skutečnosti tedy má ekonomie, tvářící se coby neutrální, mít charakter disciplíny „*ryze mužské*“. A genderovými deformacemi je neustále ztěžován též přístup žen. Nehledě na přetrvávající stereotypy myšlení, předsudky a sexistická klíše. A proto – v duchu permanentního „*omílání skal patriarchátu*“ – má být vstup diskriminovaných žen do ekonomie všestranně podporován a ony samotné protěžovány.

Jednou z cest k feminizaci ekonomické vědy je formování a rozvoj heterogenní feministické ekonomie. Některé soudobé feministické koncepce se přitom výrazněji vymezují vůči standardní ekonomii, resp. stále dominantní neoklasické doktríně. Kritizována bývá „mužská“ metodologie i opomíjená role žen v ekonomice i ekonomii. Např. J. A. Nelsonová rozlišuje genderová zkreslení ekonomické vědy na úrovni modelů, metod, témat i výuky ekonomie (Nelsonová, 1995, Ferberová, Nelsonová, 2003 aj.). Kritizován je „mužský“ model racionality homo oeconomicus (jeho striktní racionalita i nezávislost na ostatních lidech, maximalizační principy užítka, ahistoričnost atd. – viz Širůček, Džbánková, 2006) coby obecný a nadčasový koncept. Za určitý mezník ve vývoji feministického ekonomického myšlení (či „*Manifest feministické ekonomie*“) bývá pokládán sborník M. A. Ferberové a J. A. Nelsonové (Ferberová, Nelsonová, 2003). Poukazováno mnohými studii bývá na absenci a nezohlednění „ženských“ hodnot v podobě citů, vzájemné závislosti, sdílení, skromnosti nebo zakotvení do příslušného historického kontextu apod. (srov. Horký, 2011).

Obvykle však koncepce feministické ekonomie k zásadnímu zpochybnění hlubinných fundamentů standardní ekonomie (metodologického individualismu, individuální svobody, konceptu racionality či tržních, resp. soukromovlastnických mantinelů atd.), a ani k vytváření speciální ekonomie „*pro ženy*“, ale nesahají. Nejméně radikální přístupy se omezují na aplikace standardního instrumentaria (včetně matematiky a statistiky) do sfér, kterým se „mužská“ ekonomie dříve nevěnovala či vyhýbala. Ekonomie hlavních proudů nicméně bývá kritizována coby sexistická. A za zastaralé sexistické jsou označovány její četné postuláty teoretické i hospodářsko-politické. Z důvodů, že ženy měly být dlouho vylučovány z volby zkoumaných témat či přístupů ke vnímání světa, na které měli po staletí monopol muži. A muži sami sebe, a své neúplné vnímání světa, pojali coby normu, kterou obě pohlaví dlouho přijímala jako jedinou možnou a jedinou správnou. Tudíž docházelo, a stále dochází, ke genderovým deformacím vědy, kdy některé stránky ekonomických doktrín jsou přehlíženy.

Za typický příklad „mužské“ modifikace ekonomie bývá označován způsob konstrukce a výpočtů agregátů typu HDP, který více zviditelňuje mužský přínos a nedoceňuje práci žen.⁵⁶ Uvedené úzce souvisí s metodami i volbou témat, kterými se „mužská“ ekonomie zabývá. Domácí práce a péče o děti či staré rodiče – coby aktivity v soukromí jako doména žen – nepatří do okruhu obvyklých témat standardní ekonomie. Tyto aktivity nevstupují do směny, neprocházejí tržním oceněním a jsou tak pro standardní ekonomy „*neviditelné*“. Těž je lze obtížně uchopit matematickým instrumentariem. Profeministicky orientované ekonomky i ekonomové (A. K. Sen, J. N. Bhagwati apod.) se významně angažují v koncipování metodik ukazatelů alternativních k HDP, např. typu indexů lidského rozvoje. Feministická politická ekonomie zkoumá vykořisťování žen nejenom v továrnách třetího světa atd. Feministické přístupy šířejí diskutují problémy produktivní a neproduktivní práce, včetně návrhů na nové modely i na prosazení v praxi (Horký, 2011).

Preferována feministickou ekonomii bývá kvalitativní stránka ekonomického výzkumu, odmítán je ukazatel HDP coby měřítko blahobytu a prosperity atd. Upozorňováno bývá, že v mnoha případech politiky směřované na zvýšení HDP ve skutečnosti vedly ke zhoršení postavení a k ochuzení žen (např. komerční těžba dřeva v Himaláji může sice zvýšit HDP Indie, nicméně místním ženám sbírajícím palivo z lesa na vaření aj. mohou tímto vzniknout značné těžkosti a další problémy).

Redukce zaměření ekonomů-mužů na trvalý růst HDP má vyvolávat též i malý zájem o postavení a význam žen, včetně příslušného „*sociálního kapitálu*“. Ke „klasickým“ dílům feministické ekonomie náleží studie M. Waringové, dokladující nezohledňování neplacené ženské práce ekonomickým mainstreamem (Waringová, 1988). Dalším důsledkem je i nedoceňování významu přírody (včetně „*neplacených služeb přírody*“ – srov.

⁵⁵ Předpojatosti mají být přítomné např. v Darwinově evoluční teorii – v oblasti hodnocení významu podílů samců v lidské evoluci. Což má přetrvávat i v případě řady soudobých sociobiologických koncepcí.

⁵⁶ Srov. pozn. 49. Např. marxisticky orientované přístupy neplacenou práci v domácnosti vnímají i coby jednu z forem vykořisťování žen. Kulturní proud radikálního feminismu ovšem péči o druhé chápe coby realizaci ženských hodnot a ženských vlastností. Rozlišována přitom bývá etika spravedlnosti (vycházejících z individualistických, mužských, hodnot) a etika péče, založená na důvěře a odpovědnosti (Gilliganová, 2001).

Johanisová, 1998, 2008) a životního prostředí. Vedle péče o domácnost⁵⁷, děti, seniory apod. náleží právě problematika životního prostředí k dalším pouze obtížně započitatelným položkám v očích standardního ekonomy. V řadě kritických argumentů tak mají feministické přístupy blízko k heterogenní ekologické ekonomii. Důraz na společenské instituce (např. ve smyslu prostředníka mezi genderem a trhy) zase sdílí s institucionálně laděnými pokusy o alternativu ke standardnímu systému (Horký, 2011).

Kritizováno bývá jednostranné zaměření standardních ekonomů na problematiku vzácnosti, sobectví a konkurence. Přehlížena má přitom být druhá stránka v podobě hojnosti, altruismu a spolupráce. Jednostranná orientace na vzácnost odvádí pozornost od faktu, že řada problémů neplyne z nedostatku, nýbrž z chybné distribuce (Stroberová, 1994). Uvedené je nevýhodné pro ženy, neboť tato jednostrannost implikuje zaměření proti redistribuci důchodů. A bez této nelze odstranit výrazně větší zastoupení žen mezi chudými. Feministické hlasy kritizují i A. Smitha za analýzu světa plného nedostatku a sobectví. Pochybují o univerzalitě teze, že konkurenční ekonomikou lze lidské sobectví transformovat v ekonomické dobro. Některé pohledy její platnost vztahují pouze k poměrům panujícím v Anglii v 18. století atd.

O „*konci éry sobectví*“ a ženském elementu v současné ekonomii hovoří D. N. McCloskeyová.⁵⁸ Standardní („*samuelsónovskou*“) ekonomii spojuje zejména se sobeckostí. Omezenost tohoto přístupu, na který upozorňuje i jediná ekonomická „nobelistka“ E. Ostromová, tkví v tom, že existují též další zájmy než maximalizace osobního prospěchu. McCloskeyová vyzdvihuje důležitost naplňování lidského života, v podobě možností rozvíjet se a realizovat a mít práci. Preferuje interdisciplinární přístupy na rozhraní společenských věd, včetně zkoumání toho, co se děje mimo trhy. Odmítá ryze „sobecké“⁵⁹ ukotvení trhů v duchu F. A. Hayeka a předmět zkoumání ekonomie nespojuje pouze s toky peněz. Zaměření standardní ekonomie považuje za příliš úzké, kdy tato ignoruje např. vztahy mezi lidmi. Kriticky se vyjadřuje k možnostem ekonomie předvídat hospodářský cyklus nebo měřit štěstí a kvalitu života.

McCloskeyová neopomíná ani těžkosti žen-ekonomek, kdy již samotný způsob řeči a používaná komunikace jsou ryze mužskou doménou. Naopak oceňuje blízkost, jakou mezi sebou ženy mají (viz Sacher, 2009). McCloskeyová nastoluje řadu kontroverzních metodologických otázek – ohledně významu jazykového rodu, účinků slov a jazyka v ekonomické vědě či využívání literárních postupů (blíže Sirůček, 2012b, Sojka, 2002). Podílí se též na diskuzích o paradigmatu ekonomických věd a postmoderní revizi ekonomie.

K principům soudobé feministické ekonomie náleží důraz na vnitřní hodnoty a vědcovo přesvědčení, mající silný vliv na samotný výběr témat i metod vědeckého výzkumu. Hodnoty přitom mají do ekonomického zkoumání vstupovat v mnoha různých úrovních. Je poukazováno na to, že přesvědčení a víra vědce či vědkyně hraje důležitou úlohu v tom, co je zkoumáno, jaké otázky jsou pokládány i jaký druh analýzy a jaké metod (včetně postupů matematických, statistických, ekonometrických apod.) jsou voleny (D. Strassmannová aj.). A odtud i zpochybnování „pozitivnosti“, resp. „neutrality“, kterými sama sebe deklaruje standardní ekonomie v čele se stále dominantní neoklasikou (blíže Sirůček a kol., 2007).

Za středobod ekonomické aktivity je považována domácnost, kterou tradiční ekonomie spíše opomíná. A neplacená práce v domácnosti je významným tématem feministických bádání. Někteří (J. N. Bhagwati aj.) neopomínají ani analýzy rozdílných dopadů globalizace a liberalizace na tradiční mužské a ženské práce, rozporných důsledků mezinárodního obchodu, obchodních smluv či vytváření exportních zón a v neposlední řadě role mezinárodních organizací typu Mezinárodního měnového fondu, Světové banky nebo Světové obchodní organizace. Kritizováno je porušování etických a ekologických standardů, např. ve snaze obstát v cenových válkách apod. (Bhagwati, 2005).

Feministická ekonomie upozorňuje i na problematiku moci a vnitřní nerovnosti v rámci rodiny, resp. domácnosti. Odmítán bývá též princip, že trhy vždy zlepšují podmínky pro každého a, že specializace musí vždy nutně vést k lepším výsledkům.⁶⁰ Zdůrazňován je význam netržních aktivit, kdy i neplacená práce je považována

⁵⁷ K nízké prestiži domácích prací vykonávaných ženami i k jejich nedoceňování přitom přispívá i samotné feministické hnutí 20. století usilující o to, aby se ženy zbavily břemene péče o domácnost. A nezdá se, že by to bylo, a bývá, proklamováno, že „*vařit a uklízet je dobré leda pro slabomyslné*“ (B. Friedanová). Uvedené umocňuje současnost s prudce narůstající plejádou kariérních možností pro ženy v nejrůznějších sférách. Srov. pozn. 63.

⁵⁸ Americká ekonomka a historička národního hospodářství Deirdre Nansen McCloskeyová se ženou stává až ve svých 54-ti letech. Do roku 1995 figuruje coby Donald Nansen McCloskey, který(á) např. zastává pozici profesora(ky) hospodářských dějin na Iowa University. Byl(a) žákyní M. Friedmana a vyznává ideje chicagské školy. Reprezentuje novou kvantitativní historii národního hospodářství; spojuje ekonomii, historii, etiku i literaturu; věnuje se metodologii (retorice ekonomie) atd. (podrobněji Sirůček, 2012b). Sama sebe charakterizuje coby „*postmoderní ženu, která podporuje volný trh, aristotelianku, feministku a episkopální protestantku, která kdysi byla mužem ...*“ (Sacher, 2009, s. 39).

⁵⁹ Ohledně důrazu standardní ekonomie na sobeckost, soutěživost, konkurenci apod. argumentuje nejen ona tím, že naprostá většina ekonomů byli muži. Odpůrci namítají, že důvodem je spíše význam trhu, který je většinou ekonomů vyzdvihován. A v tomto kontextu je sobecké sledování vlastního zájmu normou pro muže i pro ženy.

⁶⁰ Uváděn bývá příklad Keni, která se začala specializovat na pěstování jediné plodiny na vývoz. Muži z prodeje těžili, ale ženám se opuštěním tradičního způsobu získávání obživy situace zhoršila. Země se stává též závislejší na výkyvech mezinárodních trhů, ohrožena je škůdci plodin atd. (J. B. Schorová). V obecnější poloze bývá připomínána genderová dimenze (neo)liberálních politik v duchu neoklasických postulatů v rozvojových zemích. Strukturální přizpůsobování,

za velmi důležitou pro ekonomiku a blahobyt. A stále přetrvávající vyšší podíl ženské práce je překážkou pro ženy v kariérním postupu (J. B. Schorová). Vyrovnání platových rozdílů mezi muži a ženami významná reprezentantka feministické ekonomie B. R. Bergmannová podmiňuje přitom tím, že se obě pohlaví rovným dílem postarají o rodinu a s ní související neplacenou práci atd.

Kritizováno bývá ignorování mocenských vztahů standardními ekonomy. Tyto jsou však důležité pro pochopení fungování např. trhů práce. Je odmítán princip, že prodej služeb práce vede vždy k prospěchu obou stran. Postavení žen je považováno za nerovné, neboť ženy čelí např. ekonomickému riziku při rozpadu manželství. Dokládáno je, že v realitě není volba povolání (u žen ani mužů) zcela svobodná. Ekonomické teorie musí být „genderově citlivé“ a musí zohledňovat, že za kapitalismu přetrvávají genderové a rasové rozdíly (J. Matthaeiová).

Témata a představitelky feministické ekonomie

Počátky soudobé feministické ekonomie⁶¹ bývají spojovány se 60. léty 20. století (G. J. Hewitsonová aj.), svébytnou pozici a popularitu si vydobývá cca v 90. letech. Soudobé feministické kritiky ekonomických teorií vznikají v 60. letech, pokračují pak v 70. i 80. letech minulého století. Významnou událostí se stává založení IAFFE (International Association for Feminist Economics) v roce 1990 a vznik časopisu *Feminist Economics* v roce 1994.

Zpočátku je feministické ekonomické myšlení orientováno zejména na kritiku stávajících teorií, její metodologie a příslušných hospodářsko-politických, resp. politických konsekvencí. Kritika se postupně z mikroekonomických oblastí zkoumání domácností a trhů práce šíří i do sfér makroekonomie, mezinárodní ekonomie či koncepcí rozvoje. Feministická ekonomie dnes zasahuje do mnoha oblastí, včetně metodologie a „filozofie“ ekonomické vědy či výzkumu. Uváděno bývá časté (a obvykle interdisciplinární) zaměření na výzkumy domácností, trhů práce, hospodářského úspěchu a prosperity, lidských zdrojů, etické a morální problematiky (srov. Dušková, Džbánková, 2005) nebo otázek spojených s pohlavím, rasami, kastami (a někdy i třídami).

Feministická ekonomie je jeden ze směrů ekonomického (resp. sociálně-ekonomického) myšlení, ve kterém se angažuje i celá řada soudobých ekonomek. Jedná se přitom o značně heterogenní proudy a široké spektrum přístupů, kdy autorky⁶² vycházejí z nejrůznějších ekonomických aj. škol i z odlišných proudů feministického hnutí. Nalézat zde možno přístupy liberální, radikální či separatistické, které jsou inspirované ekonomii hlavních proudů, různými institucionálními teoriemi, marxistickou politickou ekonomii, ekologickými, antropologickými nebo rozvojovými koncepcemi atd.

V kontextu různorodých kořenů a zdrojů feministické ekonomie bývá zmiňována Ch. P. Gilmanová (1860 – 1935). Tato americká spisovatelka beletrie, poezie či literatury faktu, socioložka a sociální reformátorka proslula neortodoxním životem i dílem. Coby utopická feministka se stává vzorem pro následující generace feministek. Ve své klíčové studii z roku 1898 (viz Gilmanová, 1998) hlásá ekonomickou nezávislost žen. Přesvědčení, že „ženy by měly mít své vlastní peníze“ propaguje později B. R. Bergmannová (blíže Širůček, 2012b) a mnozí další.⁶³ Gilmanová usiluje o proměnu kulturní identity žen, o změny ve výchově, rodině i manželství. Inspirace

liberalizace trhů s potravinami, škrtky v sociálních oblastech atd. vedou k finančním problémům mnoha rodin a nutí ženy hledat si práci mimo domov. Chybí jim též prostředky na školství, zdravotnictví aj. služby. Ženy se tak stávají „polštářem“ pohlcujícím náklady reforem (srov. Horký, 2011).

⁶¹ Podle interpretace B. Agarwalové (srov. Agarwalová, 2004) označení pro ty, kteří se věnují genderově citlivé ekonomické analýze. Bez ohledu na to, zda se jednotlivé autorky (či autoři) za feministky (či feministy) považují. Samotný termín je ale problematický a odpůrci bývá používáno i označení tzv. feministická ekonomie. Kritiky se týkají vyzdvihování otázky pohlaví a genderu při konstrukci a kritice ekonomických teorií. Též je diskutováno nastolování tématu mužské otázky, včetně konstatování i důkazů o soudobé diskriminaci mužů.

⁶² Existují i tzv. feminističtí ekonomové. Za prvního bývá označován „poslední polyhistor“ J. S. Mill, zejména díky textu *Poddanství žen* (1869), který přispěl k posunům v emancipačním hnutí. Mnohé jeho práce vznikají v partnerství s H. Taylorovou-Millovou (blíže Širůček, 2012c, též viz pozn. 47). K aktivistům boje za ženská práva náležel též ekonom a politik H. Fawcett – a jeho manželka M. Fawcettová – a jiní (např. S. J. Webb a B. Webbová). V obecnější poloze lze připomenout mnohé muže, kteří v ochraně ženských práv a v kritice poroby žen díky nadřazenosti mužů a dominanci mužského světa nezdávka bývají ostřejší než feministky samotné.

⁶³ I řadou žen samotných bývá ovšem poukazováno na problematičnost víry, že ekonomická samostatnost žen vede vždy k jejich většímu štěstí a spokojenosti. Některé „prázdný život bez smyslu“, obtíže a závislosti žen spojují právě především s podřízenou rolí žen coby hospodyněk a pečovatelek o muže, děti a domácnost (feministka a aktivistka B. Friedanová aj.). Jiné ale kriticky přemýšlejí o slovech další feministické „ikony“ – spisovatelky, filozofky, existencialistky S. L. E. M. B. de Beauvoirové, že příčinou nešťastného života je nedostatek „opravdového poslání“. Beauvoirová přitom předznamenává druhou vlnu feministického hnutí, když též vyhláší, že „žena vydržovaná, jako manželka či kurtizána, není od muže osvobozena“, resp. že „občanské svobody ženy zůstávají abstrakcí, pokud nejsou podloženy její ekonomickou samostatností“ (srov. pozn. 7, 75). V první fázi se feministické hnutí snažilo vybojovat pro ženu možnosti odpovídat si za své štěstí sama,

nachází u Ch. Darwina, T. B. Veblena nebo i K. H. Marxe, jehož koncept aplikuje nejen na třídy, ale též na pohlaví.

Ohledně předchůdců soudobé (moderní, resp. postmoderní) feministické ekonomie lze uvádět jména řady žen i mužů, z různých sfér vědeckých, politických, aktivistických aj. Významnou roli v hnutí za zrovnoprávnění žen sehrála H. Taylorová-Millová (1807 – 1858), publikující v oblasti sociálně-politické filozofie i ekonomie. Znamo se stala především díky vlivu na J. S. Milla⁶⁴, se kterým jí pojilo nejenom tvůrčí partnerství. Opomenuta by neměla být ani M. Fawcettová (1847 – 1929)⁶⁵, také sekretářka a manželka ekonomy H. Fawcetta. Jde o představitelku raného, resp. liberálního feminismu, reformátorku a umírněnou sufražetku, která se zabývala i ekonomickými tématy. Sociologii a ekonomii se taktéž věnuje sociální aktivistka, publicistka a reformátorka B. Webbóvá (1858 – 1943). Především s manželem S. J. Webbem napsali mnoho prací, angažovali se v politice, akademické sféře, spoluzaložili Fabiánskou společnost atd. V boji za práva žen a coby sociální pracovnice a organizátorka vzdělání proslula E. Abbottová (1876 – 1957)⁶⁶, publikující mnoho studií, včetně ekonomických. K osvětě a popularizaci věd především pro ženy a mládež, včetně ekonomických poznatků, přispěla J. Marcetová (1769 – 1858). Ekonomickou problematikou se též zabývala „první socioložka v historii“ H. Martineauová (1802 – 1876), která své ženství vnímala coby značnou výhodu při provádění sociologických výzkumů.

Řadu teoretických a metodologických otázek, včetně kritiky neoklasické ekonomie z pohledu feministické perspektivy, nastoluje jedna ze zakladatelek feministické ekonomie G. J. Hewitsonová. Odhaluje „mužský“ charakter konceptu homo oeconomicus a poukazuje na jeho skutečné důsledky (Hewitsonová, 1999). Identifikuje též hlavní přístupy k alternativní feministické ekonomii. Připomíná i ženy-ekonomky pohybující se v rámci neoklasické ekonomie, které využívají standardního instrumentaria, a to s většími či menšími přesahy. Charakterizuje „feministickou empirickou ekonomii“, přístupy podstatněji nahlodávající „jádro“ neoklasické doktríny, „feministický metodologický criticismus“ či feministickou a ne-feministickou analýzu žen. A to s odkazy nejen na texty čelných reprezentantek feministické ekonomie, ale i na příspěvky ekonomů-mužů, z oblastí standardní ekonomické vědy i různorodých kritických přístupů mimo hlavní proudy, z nichž mnozí přitom k feministickým směrům nenáleží (Hewitsonová, 2001).⁶⁷

K ústředním tématům feministické ekonomie náleží diskriminace žen.⁶⁸ Diskriminace mají přetrvávat i v mnoha dalších oblastech. Diskriminace a segregace analyzuje feministický přístup B. R. Bergmannové (Bergmannová, 1986, 1996 aj.). Rozdíly v platech mužů a žen považuje za důkaz druhořadého ekonomického postavení žen. Za hlavní příčinu nízkých mezd žen označuje segregace mezi i uvnitř povolání na základě pohlaví (podrobněji Sirůček, 2012b). Kriticky upozorňuje na standardní vyvozování závěrů z nerealistických předpokladů a doporučuje ekonomům začít zkoumat reálný svět a reálné lidi, včetně shromažďování relevantních informací a řízených experimentů. Navrhuje účinné programy proti diskriminaci (včetně preventivních opatření, resp. afirmativních akcí s pozitivní diskriminací). Bergmannová napomohla při vytváření obsahu moderní feministické ekonomie, kterou charakterizuje orientace na řadu typických témat.

Jedná se např. o postavení žen na trzích práce, mzdové rozdíly žen a mužů, diskriminace žen nejen v povolání, ekonomii domácnosti, péče o děti, volného času. K ústředním postavám ve formování feministické ekonomie bývá řazena M. A. Ferberová. Vedle metodologických studií je autorkou řady textů z oblasti ekonomického výzkumu práce žen (Ferberová, 1987), rodiny a další genderové problematiky. Jiná z významných osobností B. Agarwalová proslula též analýzou témat z oblastí rozvoje, chudoby a nerovností, práva, vyjednávání a konfliktů mezi pohlavími, technologických změn nebo zemědělství v Indii a celé Jižní Asii. Na genderové aspekty rozvoje, zejména ve třetím světě, na otázky zdravotnické, sociální struktury apod. cílila své výzkumy C. Bayliesová. Zkoumání amerického trhu práce, sociálních politik, pracovní a rodinné problematiky provádí H. Bousheyová. N. Folbreová se orientuje též na ekonomii péče či ekonomii rodiny atd. J.

což se ustavením rovnoprávnosti podařilo. Počínaje druhou vlnu však feminismus již začíná ženám říkat, co jejich štěstím má být.

⁶⁴ V roce 1867 je v britském parlamentu zamítnut první návrh na udělení volebního práva ženám, které předkládá J. S. Mill. K rozšíření všeobecného hlasovacího práva na ženy dochází ve Velké Británii roku 1918. Rovné hlasovací právo s muži je zde přijato v roce 1928 (srov. Heywood, 1994). Viz též pozn. 62.

⁶⁵ Její starší sestra Elizabeth Garrettová, později Andersonová, proslula coby první žena, která úspěšně dokončila zkoušky a stala se tak první kvalifikovanou lékařkou ve Velké Británii.

⁶⁶ Její mladší sestra Grace Abbottová bývá řazena k nejvýznamnějším americkým ženám meziválečného období. Sestry jsou svázané profesní orientací a úsilím o společenské blaho. Spolu též publikují aj. Grace se angažovala v oblasti reformem dětské práce či ochrany práv imigrantů. Působila v řadě institucí, organizovala kampaně, prosazovala reformy legislativy, vzdělávala, vyučovala atd. K těmto a dalším předchůdkyním i reprezentantkám feministické ekonomie blíže viz seriál v *Acta Oeconomica Pragensia* (Sirůček, 2011 – 2013).

⁶⁷ Rekapituluje i koncepce feministických ekonomek jako B. R. Bergmannová, zaměřené na pracovní segregace apod. Další známá soudobá představitelka D. N. McCloskeyová využívá analýzy jazyka a rétoriky; J. A. Nelsonová instrumentaria institucionální ekonomie atd. Hewitsonová při rozlišování a charakteristice směrů feministické ekonomie používá též kategorie feministické filozofky S. G. Hardingové (Hardingová, 1986).

⁶⁸ Antifeministé s oblibou (a nepřítli korektně) glosují, že příklon k feminizmu často souvisí s atraktivností ženy. Ta, o kterou se muži příliš nezajímají, začne toto dříve či později pociťovat jako diskriminaci (Loužek, 2006).

Jonesová se, kromě specializace na americké sociální dějiny, věnuje i ekonomickým aspektům problematiky žen, ras a tříd. Feministické náhledy na ekonomiku jsou spojeny s ekonomkou a političkou J. C. M. Sapovou apod.

U mnohých reprezentantek feministické ekonomie se přitom sociálně-ekonomické zkoumání úzce prolíná s jejich aktivismem, včetně politické kariéry, působení v různých hnutích, kampaních ohledně ženských práv, práv menšin, lidských práv, ochrany životního prostředí a prosazování trvalé udržitelnosti, mírových aktivit atd. (Agarwalová, Sapová, Waringová aj.). Obdobně – dobově zejména v kontextu úsilí o vyšší vzdělání žen a boje za politická práva pro ženy – bylo konstatováno už i u předchůdkyň, resp. inspirátorek soudobého feministického ekonomického myšlení (Abbottová, Fawcettová, Gillmanová, Taylorová-Millová, Webbová aj.).

Feministické koncepce usilují o více holistický náhled na ekonomické aktivity, zkoumány jsou též skupinové interakce a činnosti motivované jinými faktory než hmotnými. Lidé si pouze – vedeni zistnými pohnutkami – nekonkurují, ale též i spolupracují a starají se nejenom o sebe, ale i o druhé. A právě spolupráce i péče mnohdy přináší lepší výsledky než pouhá konkurence a soutěž. Upozorňováno je na význam právních a kulturních norem, které tržní výsledky mohou ovlivňovat v neprospěch žen (N. Folbreová); dále na rizika rozšiřování peněžně motivované práce (a to i do sfér tradiční rodinné práce) pro osoby závislé (děti, staré, nemocné) atd. Předpoklad suverenity a autonomie spotřebitele je považován za iluzorní. Mezi obvyklé principy náleží i přesvědčení, že ekonomie musí být interdisciplinární a musí překonat omezenou orientaci na problematiku alokace omezených zdrojů. Zdůrazňováno bývá, že vládní intervence mohou zlepšovat výsledky fungování trhů. Vláda je považována za nedílnou součást kapitalistického systému. Problém je spatřován v tom, či zájmy zastupuje.

Feministická ekonomie se věnuje též dalším metodologickým otázkám ekonomické vědy např. ohledně vztahů ekonomiky a hodnot, ekonomiky a etiky (např. Nelsonová, 2006). Zkoumány jsou vlivy ekonomie na nerovnosti mezi muži a ženami a v neposlední řadě komplikované vztahy feministické ekonomie k ekonomickému mainstreamu (B. Agarwalová, M. A. Ferberová, J. A. Nelsonová, M. Waringová aj.). Vzájemné vztahy jsou zčásti antagonistické, zčásti komplementární. Feministické přístupy řadu aspektů standardní ekonomie kritizují⁶⁹ a vycházejí i z vlastních stavebních kamenů. Hlavní proudy ekonomie jsou přitom vybízeny k přiznání vlastních nedostatků, přičemž by se měly nechat feministickou ekonomii inspirovat, a nebo tuto uznat coby alternativu.

Samotné feministické koncepce ovšem stojí též před mnohými otázkami. Měly by si přesněji ujasnit své orientace a priority, výchozí intelektuální stavební kameny, možnosti empirického ověřování a formálního vyjádření feministické alternativy i potenciál na případné kvalitativní posuny příslušných politik atd. Sestavovány jsou také různé typologie tzv. feministické ekonomie. Za její smysl bývá označováno naplnění dvou hlavních kritérií: 1) intelektuální odpovědnosti při vysvětlování příčin nerovností mezi ženami a muži (s nutností většího využití kvalitativních ukazatelů), a 2) etické odpovědnosti (Agarwalová, 2004).

Pozornost feministická ekonomie věnována dělbě práce podle pohlaví, odděleně zdaněným příjmům v rodině či účetnictví státu (N. D. Rugglesová aj.). Kriticky je rozvíjen model vyjednávání uvnitř domácností, vysvětlující dělbou práce i financí mezi partnery a děti (S. J. Lundbergová, E. Katzová, M. E. Manserová), který je testován v zemích bohatých (P. Appsová, S. Phippsová) i chudších (Ch. Jonesová). Využíván je též moderní aparát teorie her, behaviorální ekonomie aj. Důraz bývá často kladen na kritiku standardní racionality a sobeckého zájmu jakožto hnací síly lidského jednání, kritizováno je vnímání trhů coby neúprosných a neosobních mechanismů v kontextu poukazování na nutnost budování ekonomiky a ekonomie „pro lidi“ (Nelsonová, 2006). Kritické přístupy feministické politické ekonomie jsou diskutovány coby analytický rámec pro interpretace krize globálního kapitalismu (V. S. Petersonová, J. K. Gibson-Graham) atd.

Ani s případným odstraněním diskriminací žen ovšem – v pojetí některých „méně“ standardních přístupů – nezmezí destruktivnost celého společenského systému, jehož problémy jsou považovány za hlubší. Např. M. Mellorová (Mellorová, 2008 aj.), obdobně jako H. Hendersonová (Hendersonová, 2001) nebo V. Shivová (s aktivitami ohledně budování nenásilného zemědělství ve třetím světě), v řadě aspektů již přesahují konvenční podoby feministické ekonomie. A přináší již více k „disidentským“ či „polodisidentským“ proudům v ekonomii (srov. Johanisová, 2008). Vyčerpávat útoky na mainstream se nehodlá už M. Scottová-Catová, a předkládá pozitivní ekonomické varianty, včetně praktických aplikací. V duchu „zelené ekonomie“ – sociálně spravedlivé a co nejméně zatěžující planetu. Pozornost věnuje bioregionální ekonomice, komunitnímu vlastnictví či environmentální uvědomělosti (blíže Johanisová, 2008).

⁶⁹ B. Agarwalová (Agarwalová, 2004) za neúčinnější feministickou kritiku považuje takovou, která vychází z obecně přijímané ekonomické teorie. Tato je použita coby stavební kámen. Kritika pak má mít silný potenciál pro vytváření formálních modelů a empirického testování. Za příklad úspěšné kritiky bývá pokládán model vyjednávání uvnitř domácností, korigující model domácnosti pojímané jako sloučená jednotka (G. S. Becker). K prokázání nedostatků neoklasické doktríny je využíváno i moderního instrumentaria teorie her apod.

Ekofeministická kritika ekonomie a kapitalismu

Genderové aspekty jsou dnes přítomny také u ekologické problematiky, včetně úvah a diskuzí nad vymezením a především prosazováním trvalé udržitelnosti (srov. Zeman, 2002), resp. u různých směrů ekologické ekonomie. Tzv. ekofeminismus či ekofeministická politická ekonomie mohou být inspirací i při úvahách o systémové změně a perspektivách lidstva.

Dochází ke konstituování tzv. ekofeminismu (F. d'Eaubonneová, M. Mellorová aj.), odkazujícího na souvislosti nadvlády mužů a porobení jak síly a energie žen, tak i přírody. Jde o syntézu teorie a praxe, spatřující spojení mezi exploatací přírody, jejím špatným stavem a historickým údělem ženy – její podřízeností a útlakem. Celosvětový kapitalistický a patriarchální systém má ovládat obyvatele Jihu, ženy i přírodu. Kořeny těchto přístupů jsou spojeny s ženským mírovým hnutím. Usilováno je o znovunastolení rovnováhy mezi člověkem a přírodou. Zdůrazňován je význam místních společenstev, spolupráce žen, mužů i dětí a uctívání vztah k přírodě. Kritiky se zaměřují na reprodukci v přírodě i na reprodukci lidskou, kde tradiční znalosti ženy-rodice jsou přesouvány na muže-lékaře. Ženský princip a návrat ke starým ženským hodnotám má být klíčový i v úsilí o trvale udržitelný rozvoj. K hodnotám má náležet láska, náklonnost, skutečné lidské vztahy, styk s přírodou a životem, mateřství, hudba, tanec, poezie, literatura, pohoda domova zkrášlovaná uměním, oživovaná květy, zvířaty a dětmi.

Za slibnou oblast nezdědání bývá označována ekologická ekonomie, kterou M. Mellorová propojuje s feminismem v podobě tzv. ekofeministické politické ekonomie (Mellorová, 1998). Usiluje o zohlednění i tělesných a životních cyklů člověka – s kritikou odtrženosti standardních modelů od času „*biologického*“ i „*ekologického*“. Standardní ekonomové tradičně přehlížejí význam nepeněžních aktivit, vzájemné pomoci, pocitů, moudrosti, ekosystémů, samozásobitelství, divoké přírody apod. Inspirace při řešení problémů již neudržitelného systému, který „mužská“ ekonomie nastolila a pomáhá udržovat, nalézá Mellorová v historii družstevního hnutí a v ekonomické lokalizaci. Apeluje na nutnost proměny soudobého peněžního systému, který, mimo jiné, marginalizuje ženy.

Volnou tržní ekonomiku Mellorová považuje za fikci, neboť soukromý sektor vždy bude závislý na veřejném. A peníze nazírá taktéž coby důležitou sociální a politickou instituci, kterou stát garantuje a nese za ní odpovědnost („*peníze jsou příliš důležité, než aby byly ponechány trhu*“). Klíčem ke změnám má být odbourání soukromého bankovníctví a fondů (Mellorová, 2010). K nové finanční architektuře mají náležet státem pečlivě regulované neziskové a družstevní instituce; ve finančnictví – coby veřejné službě – mají svou roli hrát též místní peněžní systémy atd. (srov. Johanisová, 2008).

K (nejen) ekonomickým disidentům náleží též „zelená“ ekonomka H. Hendersonová. Kritizuje soudobou podobu a perspektivy globalizace (Hendersonová, 2001) či varuje před závislostí světové ekonomiky na fosilních palivech. Přichází též s ekologickou kritikou standardních postulátů, kdy varuje před přezíravým postojem ekonomů k přírodě. A před důsledky, které toto přezírání, spolu s rostoucím vlivem ekonomie na naše životy má (podrobněji Johanisová, 1998, 2008). Volá po „*recyklaci naší kultury*“ i po tom, že je nutno „*upéct nový ekonomický koláč*“. Aplikuje transdisciplinární metody a upozorňuje, že čistě ekonomická hlediska jsou omezená a zavádějící. K opakovaně zmiňovaným konstrukcím patří její „*model třípatrového dortu s polevou*“. Svět líčí coby třípatrový dort a přírodu jako zdroj.⁷⁰

Náš současný „*celkový produktivní systém*“ připodobňuje k dortu, sestávajícím ze čtyř vrstev. Nejspodnější leží „*matka příroda*“, která nám poskytuje řadu neplacených služeb (např. regulaci klimatu, samočištění vody) a zadarmo též „*zboží*“ (potraviny, vodu, suroviny). Jedná se o první patro, největší a základní. Na „*produkci přírody*“ spočívá druhá vrstva nepeněžní ekonomiky. Jde o „*skrytou*“ či „*neformální*“ ekonomiku, která také „*produkuje*“. A je spojena s neplacenou činností, kterou se zabývají především ženy (práce v domácnosti, výchova dětí, vzájemná pomoc, péče o nemocné a staré). Hendersonová tyto činnosti – pro fungování ekonomiky a společnosti nezbytné – ekonomy ovšem přehlížené, nazývá „*ekonomikou lásky*“.

Nad touto vrstvou se nachází třetí patro dortu – veřejný sektor, který závisí na spodních dvou patrech. Jde např. o správu silnic, kanalizace, mosty, školy, veřejnou dopravu apod. zabezpečovanými státem nebo obcí. A teprve coby „*poleva*“ na dortu figuruje tržní ekonomika. Přesněji soukromý sektor, který je závislý jak na

⁷⁰ N. Johanisová model světa coby třípatrového dortu, podle H. Hendersonové, kde příroda tvoří „*první, největší a základní patro ...*“ (viz Johanisová, 1998, s. 75) staví do protikladu k přezíravému pohledu standardní ekonomie na přírodu. „*Přezíravý postoj k přírodě spolu s rostoucím vlivem ekonomie v našem životě vede k rozpadu přírodních tzv. „podpůrných systémů“, které od úsvitu věků bez řečí a zadarmo umožňovaly život na této planetě ...*“ (tamtéž, s. 74). Těmito jsou míněny bakteriální rozklad, samočištění vody, klimatické systémy, protierozní působení lesů či protipovodňová role meandrujících toků atd. Toto vše je – krátkozrakými a neuváženými – technologicko-ekonomickými zásahy omežováno a ohrožováno. „*Podobně jako neplacené služby v lidském společenství, ani neplacené služby přírody ekonomická teorie nevnímá. Václav Klaus kdysi označil ekologii za „šlehačku na dortu“ ...*“ (dtto, s. 74 – 75, též viz Johanisová, 2008).

veřejném sektoru, tak i na sektoru nepeněžním. A všechny vrstvy kriticky závisí na ekosystému – na „*matce přírodě*“.⁷¹

S modelem dortu souvisí i ostrá kritika standardní ekonomie (Johanisová, 2008). Tato se zabývá pouze peněžní ekonomikou, ale přitom se tváří, že zahrnuje a postihuje veškeré uspokojování lidských potřeb, tedy i aktivity a sféry nepeněžní. Ekonomové tradičně peněžní část dortu (horní patro s „*polevou*“) totiž ztotožňují s dortem celým. Přehlížejí tak např. význam a hodnoty samozásobitelství, které stále hraje velmi významnou roli u značné části světové populace, především venkovského typu. Uvedené má dopady též pro konstrukci agregátů typu HDP, kde se opět první dvě patra dortu obvykle vytrácejí. A přehlíženy jsou nejrůznější externality, a to i na globální úrovni. Jde např. o to, že „úspěch“ západních ekonomik (měřený HDP) byl vždy kriticky závislý na schopnosti horních pater dortu (především peněžních aktivit trhu a státu) přenést své sociální a ekologické náklady na patra dolní. Tato externalizace může mít podobu globálního oteplování, rozpadu místních sociálních vazeb a soudržnosti či rabování zdrojů v jiných zemích (srov. Johanisová, 2008).

Samotné fundamenty standardní ekonomické vědy, včetně základních principů fungování kapitalistických tržních ekonomik mírně podřívají kritické úvahy dalších ekonomických „disidentek“. A to např. o exponenciálním růstu. M. Kennedyová v tomto kontextu za zdroj problémů označuje složené úrokování, coby „*rakovinu našeho sociálního a ekonomického systému*“⁷² (Kennedyová, Kennedy, 1995). Zamýšlí se nad úskalími peněz, které vznikají formou dluhu a navrhuje radikálně odlišný způsob jejich tvorby a cirkulace.

Kritizována ostře bývá (neo)liberální ideologie, dogma o „*neviditelné ruce*“, mezinárodní obchod založený na principu komparativních výhod⁷³, přílišná specializace, růstový imperativ i systém „*globální monetokracie*“⁷⁴ (Johanisová, 2008). Diskutovány jsou alternativy půjčování peněz bez úroku nebo svépomocné projekty; inspirace a řešení pak nestandardně nalézány v družstevním, cechovním nebo občinovém uspořádání, dalších předkapitalistických institucích, v lokálních ekonomikách, deglobalizaci atd. (podrobněji Johanisová, 2008).

Ekofeministické koncepte přináší řadu námětů a inspirací. A obdobně jako jiné proudy feministické ekonomie by ani tyto neměly být zcela ignorovány. Nicméně samospasitelné nejsou. A nutno připomenout, že módní volání po trvalé udržitelnosti je v tržních mantinelech kapitalistického systému pouhou iluzí a fikcí (srov. Zeman, 2003).

Feministická kritika globálního kapitalismu a neoliberalismu

Genderové aspekty figurují též v kontextu zkoumání současných finančních a hospodářských krizí, resp. feministických kritik globálního kapitalismu. I tyto přístupy navazují na tradice vývoje feministického myšlení.^{75,76} Využívány bývají interdisciplinární a multidimenzionální přístupy, umožňující identifikaci skrytých

⁷¹ Formální, peněžní ekonomika, coby vlastní předmět standardní ekonomie, pak „... *tiše nahlodává patra, na nichž spočívá*“ (Johanisová, 1998, s. 74).

⁷² „*Exponenciální růst je v přírodě velkou vzácností. Stromy, zvířata lidé ... ti všichni rostou nejprve rychleji, pak pomaleji, nakonec většinou růst přestávají. Exponenciála je pravý opak: roste stále rychleji. Jedním z mála případů exponenciálního růstu v přírodě je rakovina ...*“ (Johanisová, 2008, s. 18).

⁷³ Ricardův model komparativní výhody (včetně moderních rozpracování) bývá „zelenými“ autory kritizován, mimo jiné, za předpoklad plně zaměstnanosti či nepohyblivosti kapitálu (H. Daly). A i za ztrátu „*bioregionální výhody*“ (P. Desai, S. Riddlestoneová) – v širším kontextu snah o ekonomickou decentralizaci a lokalizaci.

⁷⁴ Podle N. Johanisové (s odvolávkami na práce M. Kennedyové, R. Douthwaita, J. Robertsona aj.) ve schématu „*globální monetokracie*“ figurují následující složky: 1. Společný cíl: trvalý růst peněžní zásoby, služeb a zboží (aby byl zachován peněžní systém založený na dluhu). 2. Sdílené pracovní teorie (neoliberální ekonomická ideologie, reprezentativní demokracie, národní suverenita, výroba souhlasu a řízení shora dolů). 3. Elitní konsensus (zachovávající hodnoty a předpoklady monetokracie). 4. Kluby světových lídrů (zahrnující sféru politiky, financí, korporací, akademických kruhů a médií). 5. Sjednocení korporací a vlád (příčemž korporace mají navrch). 6. Zásobárna pracovních nástrojů (myšlenková manipulace, vládní politické programy, finanční a právní instituce, nadnárodní korporativní kapitalismus) – zpracováno podle (Johanisová, 2008, s. 82 a další).

⁷⁵ Feministické teorie lze klasifikovat podle hledání zdrojů útlaku žen. V počátcích (liberální feminismus první vlny) je identifikován širší společenský a právní kontext, který ženám upírá rovná práva. Cílem je odstranění nerovností v rámci daného uspořádání. Marxistický feminismus však usiluje o změnu systému. Zdrojem útlaku žen je zde ekonomický systém, a ženy bývají pojímány i ve smyslu třídy. Rovnost žen a mužů v souvislosti s kritikou kapitalistického systému hlásá anarchofeminismus. Ve druhé vlně radikální feminismus identifikuje coby primární zdroj útlaku žen androcentrický řád (k feminizmu druhé vlny pojímanému coby „*epochální sociální jev*“, jehož počátek vyrostl z „*antiimperialistické Nové levice jako radikální výzva vsudy přítomnému androcentrismu poválečných kapitalistických společností vedených státem*“ či feministickým vizím spravedlivější společnosti blíže viz Fraserová, 2009). Kulturní proud radikálního feminizmu se stává východiskem pro etiku péče. Např. ve vztahu k pojetí práce v domácnosti a k jiným činnostem založeným na péči o druhé, které z čistě ekonomického hlediska nebývají viditelné (srov. pozn. 49, 56, 63).

⁷⁶ „*Sociologický*“ náhled (J. Lorberová) na klasifikaci soudobých feministických koncepcí rozlišuje tři skupiny. Za první, genderové reformní feministické teorie, které zdůrazňují podobnosti mezi ženami a muži. Usilují o stejné možnosti účasti na společenském dění pro všechny (feminismus liberální, marxistický, resp. socialistický, rozvojový). Za druhé, feministické

vztahů mezi různými rozměry nejenom ekonomické soudobé globalizace. Nežádka s kritikou „mýtů neoliberalismu“. Argumentuje se vyloučením „férového“ obchodu ze sféry globálního trhu, nepoučením se z asijských krizí 90. let či zaměřením většiny úvah pouze na vylepšování stávajících institucí a mechanismů (v mantinelech „globální tržní civilizace“). Výsledkem je stále šíření principů (neo)liberalismu, včetně představy, že pokračující liberalizace je jedinou možnou alternativou (srov. Foster, Magdoff, 2009, Robinson, 2009, Švihlíková, 2010).

Šíření kultury neoliberalismu je vnímáno jako rizikový faktor a strategie kolonizující, paternalistická, využívající západního diskursu pokroku a tzv. modernizace. Připomínáno je, že většina standardních, ale i alternativních pohledů přitom postrádá genderové aspekty – ženy jsou zneviditelňovány či minimálně marginalizovány. Dokladovány jsou nerovnoměrné dopady globálního kapitalismu na ženy, kdy též dochází k utlačování žen ze strany jiných žen. Metody genderové analýzy ovšem mají být aplikovány taktéž na jiné marginalizované skupiny a předmětem zkoumání se stávají „vztahy mezi globálními kulturními, etnickými, rasovými, genderovými a národnostními hierarchiemi“ (Petersonová, 2003, s. 32).

K alternativním přístupům je řazena feministická politická ekonomie.⁷⁷ K jejím východiskům náleží tzv. socialistický feminisimus, který za dva zásadní zdroje útlaku žen ve společnosti označuje kapitalismus (ve sféře ekonomické) a patriarchát (resp. androcentrický řád ve sféře kulturní).

Do feministické politické ekonomie náleží i tzv. feministická mezinárodní politická ekonomie. Inspirace hledá i u K. H. Marxe, jehož ideje jsou aplikovány i na mezinárodní kontext. Přístup se již nezaměřuje na izolované společnosti a národní státy, nýbrž na globální ekonomické procesy a jejich důsledky. Zejména na to, že vedlejším produktem soudobých globalizačních procesů je vznik transnacionální kapitalistické třídy, která již nepodléhá regulačním procesům v rámci jednotlivých států (srov. Robinson, 2009⁷⁸). Objevují se též tzv. strukturalistické přístupy⁷⁹, nalézající inspirační zdroj pro úvahy o dnešním globalizovaném světě v koncepci imperialismu V. I. Lenina, který marxistickou třídní analýzu aplikuje na vztahy mezi státy.

Z pozic poststrukturalistického feminismu a postmarxismu vychází komplexní kritika politické ekonomie J. Grahamové a K. Gibsonové, která odhaluje mechanismy zneviditelňování (nejenom žen) v ekonomických analýzách a hospodářských politikách z nich vycházejících (Gibson-Graham⁸⁰, 2006). Kapitalistická ekonomika je vnímána coby jednotící monolitická struktura, produkuje specifickou formu společenské reprezentace, která má tendenci vše sjednocovat pod společného jmenovatele. Postavení pojmu kapitalismus autorky srovnávají s postavením jiného holistického vyjádření společenské struktury – patriarchátu.

Aplikován je termín falocentrismus⁸¹, a to i na převládající ekonomický diskurs, resp. fungování kapitalismu. Nekapitalistické ekonomické formy, včetně neekonomických aspektů společenského života, jsou v jeho důsledku interpretovány v mantinelech kapitalismu („kapitalocentrismus“). Mohou tudíž být identifikovány jako s ním identické (a přijímány pozitivně), nebo naopak jako více či méně kvalitní imitace, které je třeba zdokonalit či přizpůsobit kapitalistické formě. Feministická kritika má dekonstruovat ekonomický monismus a hegemonii kapitalistické formy pomocí analýzy nekapitalistických ekonomických praktik a možností nekapitalistického vývoje. Využívána je přitom koncepce radikální a pluralitní demokracie, činěny pokusy o redefinici marxistické kategorie třídy atd. (blíže Šprincová, Jašurek, 2010).

Soudobá globalizace⁸² může být vnímána též coby otevřený prostor dekonstrukce „kapitalocentrismu“. Při analýze globalizace je přitom využívána teze o roli znásilnění v patriarchální společnosti. Toto má zásadně a

teorie genderově motivovaného odporu. Zdůrazňují, že zajištění formálních zákonných práv je ovlivněno reálnou nadvládou mužů ve všech sférách života veřejného i soukromého. Analyzovány jsou rozdíly v myšlení a prožívání mezi ženami a muži. Ženy jsou vyzývány k vymanění se z nadvlády mužů zakládáním samostatných, a to výlučně ženských organizací nebo komunit (radikální feminisimus). Za třetí, feministické teorie genderově motivované vzpoury. Pozornost zaměřují na vzájemné vztahy mezi nerovnostmi založenými na genderu, rase, etnické příslušnosti, společenské třídě, sexuální orientaci aj. (feminisimus multirasový, postmoderní, mužský atd.). Srov. pozn. 7, 75.

⁷⁷ Jde o širší, a opět diskutabilní, označení zahrnující řadu přístupů. Zde ve smyslu feministické kritiky standardní ekonomie vycházející z poststrukturalismu a postmarxismu (Šprincová, Jašurek, 2010).

⁷⁸ Práce (Robinson, 2009) dokladuje rozpory globálního kapitalismu, které se vyostřují vlivem globalizace a vedou ke krizi. Globalizace je zde nazírána jako nová epocha pokračujícího vývoje kapitalismu. Pro toto období je typický vznik transnacionálního kapitálu a globálně integrovaného produkčního a finančního systému.

⁷⁹ Tzv. strukturalistická mezinárodní politická ekonomie aplikuje myšlenky Lenina aj. na soudobou globalizaci. „Strukturalisté“ vnímají současný globalizovaný svět coby poslední stadium ekonomického imperialismu. Existuje zde proud teorie světosystému (srov. Sirůček, 2010a) či teorie závislosti (viz Šprincová, Jašurek, 2009).

⁸⁰ Autorky společně publikují pod jménem J. K. Gibson-Graham. Neboť jde o pseudonym, není v tomto případě uplatněno přechylování. Srov. pozn. 4.

⁸¹ Falogo)centrismus operuje s podřízením ženské autonomie normám, ideálům a modelům, které jsou mužské. Žena tak má být situována do nerovné role inferiorního, kastrovaného pohlaví. Pojem falogo)centrismus je inspirován dílem J. Lacana a J. Derridy a někdy v symbolické rovině nahrazuje starší termín adrocentrismus (Šprincová, Jašurek, 2010).

⁸² Charakterizovaná v tomto kontextu jako soubor procesů, které zásadním způsobem integrují svět pomocí růstu mezinárodního obchodu, internacionalizace produkce, stále se zvyšující intenzity komunikace a šíření komodifikované kultury (viz Gibson-Graham, 2006, s. 121).

neustále ovlivňovat postavení žen ve společnosti. Muži mají nad ženami vládnout pomocí fyzického a sexuálního zneužívání. A muži stvořili i „*ideologii znásilnění*“, kdy jde o vědomé zastrašování a udržování žen v trvalém strachu.

A obdobně tomu má být s globalizací – kapitalismus si přivlastňuje prostor, který dříve náležel nekapitalistickým formám ekonomických vztahů. Je prezentován coby přirozeně silnější (obdobně jako muž ve vztahu k ženě) a proniká nekapitalistickými formami, a tím si tyto přivlastňuje. Analyzovány jsou přínosy ekonomické globalizace pro ženy. Pozitivní – např. pod tlakem mezinárodní konkurence řada firem musela opustit genderové předsudky a redukovat rozdíly v platech žen a mužů. Ale i dopady negativní – migrace a práce v cizích domácnostech, která je často spojena se znevýhodňováním⁸³ či přímo zneužíváním žen, dále sexuální turistika a nárůst obchodu se ženami.⁸⁴ Protikladné efekty bývají spojovány také s mobilitou kapitálu. Deregulace finančních trhů a vize globální ekonomiky založená na plně mobilním kapitálu přitom může vést k pronikání nekapitalistických srovnávacích vztahů do zdánlivě uzavřeného kapitalistického monolitu. Tyto tendence se projevují nárůstem počtu samostatně výdělečně činných osob či rodinných podniků za pomoci globálního finančního sektoru, může narůstat význam netržních transakcí v rámci globální ekonomiky apod.

Feministické přístupy zkoumají i ekonomické krize, kdy problémy jejich příčin, mechanismů a dopadů jsou nazírány s ohledem na ženy (např. Vickersová, 1991). Feministická politická ekonomie při analýze současných krizí znovu upozorňuje na absenci genderového aspektu a perspektiv (Šprincová, Jašurek, 2010). Včetně redukce krizí pouze na ekonomický rozměr (na „*krizi trhu*“, netýkající se jiných institucí a sfér) nebo navrhovaných protikrizových opatření (na regulace trhu), které se ovšem pohybují pořád ve stejném, tržně-kapitalistickém, rámci.

Feministickou optikou lze zkoumat též krize v hlubších strukturách či institucích. Jde např. o problémy genderové dělby práce, nerovné distribuce statků mezi státy či různé části světa a mezi ženy a muže, v domácnosti i na trzích práce. Krize se týká i uspořádání rodiny (modelu, kdy otec je živitel a matka pečovatelka), což se – mimo jiné – odráží též v pozorovatelných odlišných reakcích mužů a žen na krize aktuální.⁸⁵

Řešení stávajících krizí jsou formulována různorodě. Od návratu k „*autentickému kapitalismu*“ až k zavedení tvrdých strukturálních změn či regulací – vše v duchu nezbytnosti akcelerování procesů globalizace, neboť neoliberální kapitalismus je zde možné porazit pouze na globální úrovni. Jiné přístupy hledají alternativní řešení typu pluralitní hegemonie či tzv. ekonomie diference, nebo komunitní ekonomie. Cesta k dekonstrukci kapitalismu zde spočívá v pozitivní změně fungování komunit založené na zviditelnění a oceňování nekapitalistických praktik a schopností jednotlivců, které se nezakládají pouze na kapitalistických hodnotách individuálního zisku nýbrž na kolektivním zájmu o rozvoj komunity (srov. Johanisová, 2008).

V kontextu feministické „jemné“ kritiky kapitalistického uspořádání i kapitalistických perspektiv lze připomenout též úvahy o „*Isti dějin*“ N. Fraserové. Tato charakterizuje paradoxní roli feminismu v posilování legitimity neoliberálního kapitalismu. Při zkoumání historické důležitosti a vyhlídek feminismu druhé vlny předkládá hypotézu, že „*kulturní změny vyvolané druhou vlnou feminismu, prospěšné samy o sobě, posloužily k legitimizaci strukturální transformace kapitalistické společnosti, která jde přímo proti feministickým vizím spravedlivé společnosti*“⁸⁶ (Fraserová, 2009). Co mělo být skutečně nové na druhé vlně „*byl způsob, kterým z hlediska kritiky androcentrického*“⁸⁷, „*státně organizovaného kapitalismu propojovala tři analyticky odlišné dimenze genderové nespravedlnosti: ekonomickou, kulturní a politickou ... V následujících dekádách se ale tyto tři dimenze nespravedlnosti oddělily, jak vzájemně jedna od druhé, tak každá z nich od kritiky kapitalismu Vzájemně oddělení těchto tří dimenzí a jejich oddělení od společenské kritiky, která je integrovala, vedlo k tomu, že naděje druhé vlny byly ujařmeny ve službě projektu, který byl v hlubokém rozporu s naší větší, holistickou vizí spravedlivé společnosti. Lest dějin otevřela prostor, ve kterém našly utopistické vize svůj druhý život v podobě*

⁸³ Hovoří se o tzv. globálních řetězcích péče. Např. migrantky se za peníze starají o děti a domácnosti bohatších žen v jiných zemích, zatímco o jejich děti se doma starají zase jiné ženy (ženské příbuzné atd.). Všechny ženy jsou však přítom v tomto řetězci – v různé míře – znevýhodněny.

⁸⁴ V kontextu „*politické ekonomie globálního obchodu se sexem*“ líčí globalizaci sexuálního průmyslu („*industrializaci vagíny*“) radikální feministka S. Jeffreysová. Včetně popisu manželství coby formy prostituce.

⁸⁵ Uváděn bývá příklad rozdílných reakcí letušek a manažerů na aktuální hrozbu nezaměstnanosti díky nedávné světové finanční krizi. Ženám tradiční role matek a pečovatelek otevírá možnost odejít z trhu práce a založit rodinu, muži jsou konfrontováni s rolí živitele rodiny a práci usilovně hledají nebo toto alespoň předstírají.

⁸⁶ V těchto pasážích s využitím českého překladu textu (Fraserová, 2009) dostupného z <http://www.gendersonline.cz/view.php?cisloclanku=2010012501>.

⁸⁷ Fraserová při prezentaci feminismu druhé vlny (srov. pozn. 75), v kontextu „*čtyř klíčových aspektů politické kultury státně organizovaného kapitalismu*“ ohledně androcentrismu (srov. pozn. 28) konstatuje, mimo jiné, že: „*Politická kultura státně organizovaného kapitalismu si představovala ideálního typického občana jako etnicky majoritního mužského pracovníka – živitele oddaného rodině. Bylo také široce přijímáno, že mzda takového pracovníka by měla být hlavní, pokud ne jedinou ekonomickou podporou jeho rodiny, zatímco jakýkoli příjem jeho manželky měl být pouze mzdou doplňkovou ...*“ (tamtéž – viz pozn. 86). Uvedený „*ideál rodinné mzdy*“ se vázal k „*fordistickému průmyslu*“. „*Institucionalizací androcentrického chápání rodiny a práce tak došlo k naturalizaci genderových nespravedlností a jejich vymazání z politické debaty*“ (dtto).

proudů, které legitimizují přechod k nové formě kapitalismu: postfordistickému, transnacionálnímu a neoliberálnímu“ (tamtéž).

Fraserová připomíná, že vzestup feminismu druhé vlny se odehrával ve „stejně době jako historický posun v povaze kapitalismu, od státně organizovaných variant ... k neoliberalismu“ (dtto). V těchto nových podmínkách feminismus druhé vlny překvapivě vzkvétal.⁸⁸ Nicméně konstatuje, že projekt „zůstal do velké míry nenaplněn. Stal se obětí hlubších historických sil, které ve své době nebyly správně pochopeny“ (tamtéž). A předkládá tezi, že právě „feminismus druhé vlny nevědomky poskytl klíčovou složku nového ducha kapitalismu“ (dtto, podrobněji tamtéž). Připomíná i novou formu feministického aktivismu – „transnacionální, mnohovrstevnatou a postvestfálskou“ (dtto). Konstatuje ale též, že angažování se mnoha feministek na „mezinárodní“ scéně, kdy tímto budovaly svou přítomnost v „globální občanské společnosti“, přineslo i obtíže. Aktivistky se angažují v nových režimech globálního vládnutí a i tímto se zaplétají do řady problémů, včetně obtíží Evropské unie, rezignace na řešení chudoby v rozvojovém světě atd. (blíže Fraserová, 2009).

Osud feminismu v neoliberální éře N. Fraserová tudíž líčí coby paradox.⁸⁹ A i „nové formy kapitalismu“ staví též v současnosti na křižovatku. Nepřehlídí problémy neoliberální doktríny a praxe (i coby „politického projektu“) v době globálních finančních aj. krizí (srov. Švihlíková, 2010). Hovoří dokonce o možném počátku „velké transformace“ při hledání nové, nástupnické společnosti. A v něm má feminismus hrát důležitou roli, a to na dvou různých úrovních: Za prvé jako sociální hnutí, které se bude snažit zajistit, aby nástupnický režim institucionalizoval principy genderové rovnosti. Za druhé jako obecný diskursivní konstrukt. Tento ovšem „feministky již nevlastní ani nekontrolují a který dnes představuje spíše vyprázdněné označení“ – obdobně jako je např. i „demokracie“ (viz Fraserová, 2009). Při úvahách o otevřené budoucnosti připomíná, že v něčem se feminismus a neoliberalismus také sbíhají, a to v kontextu „kritik tradiční autority“. Kde se ovšem rozcházejí jsou „posttradiční formy genderové podřízenosti – omezení životů žen, které nemají formu osobní podřízenosti, ale jsou výsledkem strukturálních a systematických procesů, ve kterých je jednání mnoha lidí abstraktně nebo neosobně zprostředkováváno“ (tamtéž).

Cestu vpřed – ve smyslu možného posunu od neoliberalismu – N. Fraserová spojuje se znovuprojojením „boje proti osobní podřízenosti s kritikou kapitalistického systému, který i když slibuje osvobození, ve skutečnosti nahrazuje jeden režim nadvlády režimem jiným“ (dtto). A připomíná své čtyři body feministické kritiky neoliberalismu – ohledně, a v kontextu, „postneoliberálního antieconomismu, postneoliberálního antiandrocenrismu, postneoliberálního antietatismu a postneoliberálního antinvestfálského uspořádání“ (blíže Fraserová, 2009). A apeluje na to, aby feministky byly dnes ve svých myšlenkách více ambiciózní.⁹⁰

Feministická budoucnost ekonomie?

O feministické ekonomii se někdy hovoří v souvislosti s hledáním „ekonomie pro 21. století“. Standardní ekonomické vědě je vyčítán obraz světa spočívající na řadě explicitních i implicitních silných předpokladů.⁹¹ Její přístupy i vlastní sebehodnocení zkreslují vidění světa a znemožňují skutečná řešení mnoha sociálních i ekonomických problémů, globálních i lokálních. Standardním ekonomům je doporučováno kritické přehodnocení řady postulatů a přístupů i navázání dialogu s alternativními sociálně-ekonomickými přístupy mimo hlavní proudy. Tedy s různorodými koncepcemi ekonomie ekologické, institucionální, nebo marxistické

⁸⁸ Začíná jako radikální alternativní hnutí a postupně se nachází na cestě stát se „masovým sociálním jevem se širokou základnou. Tím, že feministické myšlenky přilákaly stoupence a stoupenkyně různého třídního původu, různé etnické příslušnosti, národnosti a zastánce a zastánkyně různých politických ideologií, našly si cestu do všech koutů společenského života a transformovaly sebepojetí všech, kterých se dotkly“ (tamtéž – viz pozn. 86).

⁸⁹ „Na jednu stranu relativně malé alternativní hnutí předchozího období exponenciálně narostlo a úspěšně se rozšířilo po celé zeměkouli. Na stranu druhou prošly feministické myšlenky v takto proměněném kontextu jemnou proměnou. Jednoznačně emancipační kritiky ekonomismu, androcenrismu, etatismu a vestfálského uspořádání v době státně organizovaného kapitalismu se nyní zdají být plně nejednoznačností, náchylné k tomu, aby sloužily k ospravedlnění nových forem kapitalismu. Je přece zřejmé, že tento nový typ kapitalismu se mnohem raději potýká s nároky na uznání než s nároky na redistribuci, protože základním kamenem nového režimu akumulace je ženská placená práce a uvolnění trhu z omezení sociální regulace tak, aby mohl fungovat bez omezení a v globálním měřítku“ (tamtéž – viz pozn. 86).

⁹⁰ „Poté, co jsme sledovaly, jak neoliberální útok instrumentalizuje naše nejlepší myšlenky, se nám nyní skýtá možnost, jak tyto myšlenky znovu získat zpět. A tím, že se jich chopíme v tento moment, se nám možná podaří nastavit kurzor nastupující transformace směrem ke spravedlnosti – a to nejen té genderové“ (dtto – viz pozn. 86).

⁹¹ N. Johanisová hovoří – s odvoláním na tradiční „zelené“ kritiky (H. Daly, J. B. Cobb, E. F. Schumacher aj.) – o „karteziánském paradigmatu“. S neměnností, kvantifikací a redukcionismem. Kritizován je model člověka či údajná hodnotová neutralita ekonomie. Ovšem i zde hodnoty mají být skryty v otázkách, cílech, přístupech a předpokladech. A ekonomové se svému zjednodušenému modelu snaží přizpůsobovat realitu (Johanisová, 1998). „Většina politiků a ekonomů se tváří, že i nadále je všechno v pořádku. Třináct tisíc posluchačů pražské Vysoké školy ekonomické radostně vstřebává karteziánské paradigma. Média nás přesvědčují, že o moudrosti ekonomů, kteří řídí naši zem, netřeba pochybovat ...“ (tamtéž, s. 77).

(včetně jejich neo- či post- následovníků) aj. a právě i ekonomie feministické. Takto obrozená ekonomie by potom mohla být adekvátní odpovědí na „výzvy globalizace“.

„Největší výzvou feministických ekonomů a ekonomek je překonání falešných dichotomií mezi *homo economicus* a *femina caritativa*, mezi trhem a soukromým, dichotomie, která je sama důsledkem zkráceného myšlení disciplíny, ve které převládají muži“ (Horký, 2011, s. 334, s odkazy na další prameny).

Ženský pohled i zkušenost má tvůrčí destrukci vést k obohacení a rozvoji ekonomické vědy, ke zrealističtění modelů i komplexnějšímu náhledu na realitu (blíže Jurečka, 2004 aj.). Včetně zohlednění – stále dominantní – neoklasickou ekonomikou přehlížených (nebo pro ni „neviditelných“) aspektů ekonomických doktrín. Přístupy heterogenní feministické ekonomie mohou být inspirativní taktéž při úvahách o východiscích z aktuálních krizí, o perspektivách lidstva, různých scénářích vývoje apod. (srov. Švihlíková, 2010).

Nicméně závěrem nutno konstatovat, že feministická ekonomie stále zůstává pro mnohé spíše jakousi kuriozitou⁹² nebo je přímo zatracována. Feministická ekonomie, resp. pro mnohé tzv. feministická ekonomie, bývá nezřídka odmítána coby iluze a módní výstřelek. Ale taktéž i coby umělá a nebezpečná fikce, která vědu, i celou společnost, destabilizuje. „Feministický přístup k ekonomii přináší v lepším případě slovní hříčky, v horším případě požadavky na společenskou revoluci“ (Loužek, 2006, s. 50).

Tzv. postmoderní revizi ekonomie ani umělé oddělování ekonomie „pro muže“ a ekonomie „pro ženy“ či dogmata „feministické teologie“ palčivé rozpory dnešního turbulentního světa „na křižovatce“ zřejmě nespasí. Klíč k systémové změně se rozhodně nenachází jen v překonání mužského šovinismu, nýbrž někde zcela jinde. Odmítavé a kritické hlasy i u feministické ekonomie argumentují v první řadě přečeňováním otázky pohlaví a genderu nejenom při konstrukci a kritice sociálně-ekonomických teorií.⁹³

O skutečné alternativě k mainstreamové ekonomii se v případě heterogenní feministické ekonomie tedy zdaleka hovořit nedá. A obdobně jako mnohé další nestandardní koncepce bývají i feministické přístupy k ekonomii většinou silnější v kritice než v budování alternativních systémů. Jisté teoretické přínosy jsou obvykle feministické ekonomii přiznávány. V rovině „nápravy“ hospodářsko-politické praxe však bývá konstatováno, že – kromě zviditelnění některých aspektů – úspěšná zatím příliš není (srov. Horký, 2011 aj.).

⁹² Některá její témata opravdu náleží spíše ke kurióznějším – např. průzkumy „sexuálních trhů“ a faktorů poptávky a nabídky určujících ceny služeb „sexuálních pracovníků“. O bizarnosti ale není nouze ani v „mužské“ ekonomii – namátkou viz studie o vlivu průměrné délky penisu na tempa růstu HDP (Westling, 2011) apod.

⁹³ V neposlední řadě je na místě připomenutí moudrosti: „Všeho s mírou a vždy se zdravým rozumem“ (viz též pozn. 29). A zdravý rozum často – v atmosféře tzv. politické (hyper)korektnosti – řadě militantních feministek (a militantních feministů) očividně schází. Ale samozřejmě zdaleka nejenom jim.

Literatura

- Agarwalová, B.: Challenging Mainstream Economics: Effectiveness, Relevance and Responsibility. *International Association for Feminist Economics Newsletter*, October 2004, s. 2 – 6.
- Bakalář, P.: *Tabu v sociálních vědách*. Praha, Votobia 2003. ISBN 8072201352.
- Beckman, P. R., D'Amicová, F. (eds.): *Women, Gender, and World Politics: Perspectives, Policies, and Prospects*. New York, Bergin & Garvey 1994. ISBN 0897893069.
- Bergmannová, B. R.: *The Economics Emergence of Women*. New York, Basic Books 1986. ISBN 0465017967.
- Bergmannová, B. R.: Women's Role in the Economy: Teaching the Issues. *Journal of Economic Education*, Fall 1987, s. 393 – 407.
- Bergmannová, B. R.: *In Defense of Affirmative Action*. New York, Basic Books 1996. ISBN 0465098339.
- Bettiová, F., Verashchaginová, A. (eds.): *Frontiers in the Economics of Gender*. London, Routledge 2008. ISBN 9780415445726.
- Bhagwati, J. N.: *In Defense of Globalization*. New York, Oxford University Press 2005. ISBN 9780195300031.
- Biddulph, S.: *Mužství. Jak zvládat všechny mužské role*. Praha, Portál 2007. ISBN 9788073672096.
- Biddulph, S.: *Výchova kluků*. Praha, Portál 2006. ISBN 8073671611.
- Blaug, M. (ed.): *Who's Who in Economics. 2. vydání*. Brighton, Wheatsheaf Books 1986. ISBN 0745002307.
- Blaug, M.: *Velcí pokeynesovští ekonomové I., II. Ekonomické vědy ve světě 1 a 2/1991*. Praha, EÚ ČSAV 1991. ISBN nemá.
- Blauová, F. D., Ferberová, M. A., Winklerová, A. E.: *Economics of Women, Men, and Work. 6. vydání*. Upper Saddle River, Prentice Hall 2009. ISBN 9780136084259.
- Bourdieu, P.: *Nadvláda mužů*. Praha, Karolinum 2000. ISBN 8071847755.
- Brožová, D.: *Kapitoly z ekonomie trhů práce*. Praha, Oeconomica – VŠE v Praze 2006. ISBN 8024511207.
- Brožová, D.: Antidiskriminační zákon a jeho ekonomické a právní souvislosti z pohledu liberální ekonomie. *Politická ekonomie*, 2010, č. 3, s. 357 – 373.
- Cicarelli, J., Cicarelliová, J.: *Distinguished Women Economist*. Westport, Greenwood Press 2003. ISBN 0313303312.
- Češková, A. a kol.: *Ženy v politice*. Praha, CEVRO 2009. ISBN 9788086816333.
- Dimand, R. W., Dimandová, M. A., Forgetová, E. L. (eds.): *A Biographical Dictionary of Women Economists*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing 2000. ISBN 9781852789640.
- Dušková, I., Džbáňková, Z.: *Etické aspekty institucionálních změn (vybrané problémy)*. Praha, Oeconomica – VŠE v Praze 2005. ISBN 802450961X.
- Feltová, U. (ed.): *Living and Knowing in Research. Convergences and Heterogeneity in Research Cultures in the European Context*. Praha, Sociologický ústav AV ČR 2009. ISBN 9788073301569.
- Ferberová, M. A.: *Women & Work Paid & Unpaid*. New York, Garland Science 1987. ISBN 0824086902.
- Ferberová, M. A., Nelsonová, J. A. (eds.): *Feminist Economics Today: Beyond Economic Man*. Chicago, University of Chicago Press 2003. ISBN 9780226242071.
- Foster, J. B., Magdoff, F.: *Velká finanční krize: příčiny a následky*. Všeň, Grimmus 2009. ISBN 9788090283114 (též viz recenzi a doplnění in *Marathon*, 2009, č. 5, s. 19 – 28).
- Fraserová, N.: Feminism, Capitalism and the Cunning of History. *New Left Review*, March/April, 2009, s. 97 – 117.
- Galbraith, J. K.: *Ekonomía a spoločenské ciele*. Bratislava, Pravda 1984. ISBN nemá.
- Gibson-Graham, J. K.: *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis, University of Minnesota Press 2006. ISBN 9780816648054.
- Gilliganová, C.: *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii mužů a žen*. Praha, Portál 2001. ISBN 8071784028.
- Gilmanová, Ch. P.: *Women and Economics: Study of the Economic Relation Between Men and Women as a Factor in Social Evolution*. Berkeley, University of California Press 1998. ISBN 9780520209985.
- Gintherová D. K., Kahnová, S.: Women in Economics: Moving Up or Falling Off the Academic Career Ladder? *Journal of Economic Perspectives*, Summer 2004, s. 193 – 214.
- Hardingová, S. G.: *The Science Question in Feminism*. Ithaca, Cornell University Press 1986. ISBN 0801493633.
- Hendersonová, H.: *Za horizontem globalizace. Utváření udržitelné globální ekonomiky*. Praha, Dharma Gaia 2001. ISBN 8085905930.
- Hewitsonová, G. J.: *Feminist Economics: Interrogating the Masculinity of Rational Economic Man*. Cheltenham, Edward Elgar 1999. ISBN 1858989469
- Hewitsonová, G. J.: *A Survey of Feminist Economics*. Discussion Papers, 01, 2001. Bundora, La Trobe University 2001. ISBN nemá.

- Heywood, A.: *Politické ideologie*. Praha, Victoria Publishing 1994. ISBN 8085865106.
- Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha, C. H. Beck 1999. ISBN 8071792381.
- Horký, O.: Falešná neutralita neoklasické teorie: feministická, antropologická, evoluční a ekologická kritika. *Politická ekonomie*, 2011, č. 3, s. 329 – 344.
- Johanisová, N.: Svět podle ekonomie. *Listy*, 1998, č. 2, s. 73 – 77.
- Johanisová, N.: *Kde peníze jsou služebníkem, nikoliv pánem*. Volary, Stehlík 2008. ISBN 9788086913056.
- Jurečka, V. (ed.): *Ženy v ekonomii. Sborník příspěvků ze semináře konaného u příležitosti 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí Joan Violet Robinsonové*. Ostrava, EF VŠB – TU Ostrava 2004. ISBN 8024806207.
- Kahnová, S.: Women in the Economics Profession. *Journal of Economic Perspectives*, Fall 1995, s. 193 – 205.
- Kennedyová, M., Kennedy, D. (eds.): *Interest and Inflation Free Money: Creating an Exchange Medium That Works for Everybody and Protects the Earth*. Philadelphia, New Society Publishers 1995. ISBN 0865713197.
- Klaus, V.: Malá česká hilsneriáda aneb další případ diktatury politické korektnosti. *Právo*, 28. 2. 2011, s. 1 – 2.
- Koderová, J., Sojka, M., Havel, J.: *Teorie peněz*. Praha, ASPI 2008. ISBN 9788073573591.
- Kolektiv autorů: *Socialismus pro 21. století*. Sborník statí. Praha, Futura 2008. ISBN 9788086844350.
- Koukolík, F.: *Mozek a jeho duše*. 3. vydání. Praha, Galén 2008. ISBN 9788072623143.
- Lauderová, S.: Ženy v ofsajdu. *Respekt*, 2011, č. 18, s. 52 – 58.
- Linková, M., Červinková, A. (eds.): *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha, Sociologický ústav ČSAV 2004. ISBN 8073300508.
- Loužek, M.: Feminismus – záchrana nebo zkáza? In: Mach, P. (ed.): *Antidiskriminační zákon – ochrana slabších, nebo převrácení práva?* Sborník CEP 2006, č. 49, s. 47 – 56. ISBN 8086547558.
- Mellorová, M.: *Feminism and Ecology: An Introduction*. New York, New York University Press 1998. ISBN 9780814756010.
- Mellorová, M.: *The Future of Money: From Financial Crisis to Public Resource*. London, Pluto Press 2010. ISBN 9780745329949.
- Moire, B., Moirová, A.: *Proč muži nežehlí. Čtení o mužích a ženách*. Praha, Grada 2000. ISBN 8071699454.
- Morris, D.: *Nahá opice: zoolog studuje lidského živočicha*. Praha, Mladá fronta 1971. ISBN nemá.
- Možný, I.: Vysokoškolačky a ty druhé. Demografický bankrot už u nás není utopií. *Respekt*, 2011, č. 20, s. 78.
- Naisbitt, J., Aburdenová, P.: *Megatrendy 2000. Desát nových smerov na deväťdesiate roky*. Bratislava, Bradlo 1992. ISBN 8071270504.
- Nelsonová, J. A.: Feminism and Economics. *Journal of Economic Perspectives*, Spring 1995, s. 131 – 148.
- Nelsonová, J. A.: *Economics for Humans*. Chicago, University of Chicago Press 2006. ISBN 9780226572024.
- Petersonová, V. S.: *A Critical Rewriting of Global Political Economy: Integrating Reproductive, Productive and Virtual Economies*. London, Routledge 2003. ISBN 9780415314398.
- Polkinghornová, B., Thomsonová, D. L.: *Adam Smith's Daughters: Eight Prominent Women Economists from the Eighteenth Century to the Present*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing 1999. ISBN 9781858980843.
- Pospíchalová, L.: *Proč v ekonomii nejsou ženy?* Bakalářská práce. Praha, KEKE NF VŠE v Praze 2009. ISBN nemá.
- Pilcherová, J., Whelehanová, I.: *50 Key Concepts in Gender Studies*. London, Sage Publications 2004. ISBN 9780761970361.
- Robinson, W. I.: *Teorie globálního kapitalismu. Transnacionální ekonomika a společnost v krizi*. Praha, FILOSOFIA – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ 2009. ISBN 9788070073056.
- Sacher, T.: Éra sobectví končí (rozhovor s D. McCloskeyovou). *Respekt*, 2009, č. 45, s. 36 – 39.
- Semín, M.: Jak bojovat s diktaturou politické korektnosti. *Newsletter CEP*, září 2011, s. 2.
- Sirůček, P.: Hospodářský horor podle Viviane Forresterové (recenze publikace Forresterová, V.: *Hospodářská hrůza*. Brno, Nakladatelství Doplněk 2001, 144 stran). *Marathon*, 2002, č. 2, s. 21 – 25.
- Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii – dlouhodobý seriál. *Zpravodaj – časopis VŠE v Praze*, 2003, č. 2 – 2005, č. 5.
- Sirůček, P.: Nové aspekty globalizace aneb megatrendy 2000 – 2010. *Marathon*, 2004, č. 5, s. 3 – 10.
- Sirůček, P.: Kontroverzní Nobelova cena za ekonomii. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2005, č. 7, s. 274 – 288.
- Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii – dlouhodobý seriál. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2006, č. 4 – 2011, č. 4.
- Sirůček, P.: Controversial so-called Nobel Prize in Economics. *Marathon*, 2007, č. 1, s. 10 – 19.
- Sirůček, P.: Ekonomičtí disidenti. *Naše Pravda*, 2008a, č. 10, s. 3. Společensko-politická příloha Haló novin, 10. 3. 2008.
- Sirůček, P.: Ekonomičtí dogmatici. *Naše Pravda*, 2008b, č. 5, s. 3. Společensko-politická příloha Haló novin,

4. 2. 2008.

Sirůček, P.: Ekonomické pravdy a demise neoliberální globalizace. *Naše Pravda*, 2009, č. 3, s. 3. Společensko-politická příloha Haló novin, 2. 3. 2009.

Sirůček, P.: Koncepce světových systémů - inspirace nejen pro sociology (recenze, rozbor a doplnění publikace Holubec, S.: Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie. Praha, SLON 2009, 206 stran). *Marathon*, 2010a, č. 3, s. 3 – 21.

Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2009. *Politická ekonomie*, 2010b, č. 1, s. 130 – 136.

Sirůček, P.: Ekofeministická kritika ekonomie a kapitalismu. *Naše Pravda*, 2011a, Společensko-politická příloha Haló novin (neuveřejněný text).

Sirůček, P. Feministická ekonomie. *Naše Pravda*, 2011b, Společensko-politická příloha Haló novin (neuveřejněný text).

Sirůček, P.: Feministická kritika globálního kapitalismu. *Naše Pravda*, 2011c, č. 39, s. 3. Společensko-politická příloha Haló novin, 3. 10. 2011.

Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii 2009. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011d, č. 3, s. 79 – 87.

Sirůček, P.: Poselství „Rudé Rosy“. *Naše Pravda*, 2011e, č. 32, s. 3. Společensko-politická příloha Haló novin, 15. 8. 2011.

Sirůček, P.: Ženy a ekonomické teorie. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011f, č. 5, s. 87 – 100.

Sirůček, P.: Ženy a ekonomické teorie. *Naše Pravda*, 2011g, Společensko-politická příloha Haló novin (neuveřejněný text).

Sirůček, P.: Ženský element v (nejen) ekonomické vědě – úvod do problematiky. *Marathon*, 2011h, č. 6. s. 6 – 16.

Sirůček, P.: Ženy v ekonomii – dlouhodobý seriál. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011 – 2013, od č. 6/2011.⁹⁴

Sirůček, P.: Ženy v ekonomii – J. V. Robinsonová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011ch, č. 6 (přijato redakcí).

Sirůček, P.: Feministická ekonomie. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012a (nabídnuto redakci do č. 2 nebo některého dalšího).

Sirůček, P.: Ženy v ekonomii – B. R. Bergmannová a D. N. McCloskeyová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012b (plánováno k publikování do č. 2 nebo některého dalšího).

Sirůček, P.: Ženy v ekonomii – H. Taylorová-Millová a M. Fawcettová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012c (plánováno k publikování do č. 3 či některého dalšího).

Sirůček, P.: Ženy v ekonomii – R. Luxemburgová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012d (plánováno k publikování do č. 1 nebo některého dalšího).

Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 9788086175034.

Sirůček, P., Džbánkova, Z.: Racionalita a etická dimenze v ekonomických teoriích (vybrané problémy). *Ekonomie & Management*, 2006, č. 3, s. 19 – 34.

Sodomka, L., Sodomková, M., Sodomková, M.: *Kronika Nobelových cen I. Ke 100. výročí udělování Nobelových cen*. Liberec, ADHESIV 2002. ISBN 802389205.

Sodomka, L., Sodomková, M., Sodomková, M.: *Kronika Nobelových cen II. Ke 100. výročí udělování Nobelových cen*. Liberec, ADHESIV 2003. ISBN 802389205.

Sojka, M.: *Kdo byl kdo. Světoví a čeští ekonomové*. Praha, Libri 2002. ISBN 8072770551.

Sojka, M.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, Havlíček Brain Team 2010. ISBN 9788087109212 (též viz recenzi in *Marathon*, 2011, č. 2, s. 26 – 32).

Stroberová, M. H.: Rethinking Economics Through a Feminist Lens. *American Economic Review*, May 1994, s. 143 – 147.

Šprincová, V., Jašurek, M.: Feministická politická ekonomie – analytický rámec pro interpretaci krize globálního kapitalismu? *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2010, č. 1, s. 20 – 29.

Švihlíková, I.: *Globalizace & krize: souvislosti a scénáře*. Všeň, Grimmus 2010. ISBN 9788087461013.

Vickersová, J.: *Women and the World Economic Crisis*. London, Zed Books 1991. ISBN 0862329744.

Vodička, M.: *Den, kdy došly prachy. Jak Velká krize ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my*. Praha, Práh 2009. ISBN 9788072522606 (též viz recenzi in *Marathon*, 2009, č. 6, s. 14 – 25).

Vohlídalová, M. (ed.): *Akademické duety: o profesním a soukromém životě ve vědě*. Praha, Sociologický ústav AV ČR 2010. ISBN 9788073301804.

⁹⁴ V rámci tohoto seriálu jsou připravovány samostatné díly věnované J. V. Robinsonové a R. Luxemburgové. U dalších pokračování jsou vždy představovány dvě autorky. V přípravě jsou zatím následující díly: H. Taylorová-Millová a M. Fawcettová, J. Marcetová a H. Martineauová, B. Webbová a E. Abbottová, A. J. Schwartzová a R. Friedmanová, B. R. Bergmannová a D. N. McCloskeyová, J. L. Yellenová a W. Carlinová, S. Ch. Dowová a V. Chicková, Ch. D. Romerová a N. L. Stokeová, I. Adelmanová a M. C. Tavaresová, E. Boserupová a L. Edlundová, S. C. Atheyová a E. Duflová, M. Lavigneová a L. H. Lovinsonová, A. O. Kruegerová a A. Randová.

Waringová, M.: *If Women Counted: A New Feminist Economics*. San Francisco, Harper & Row 1988. ISBN 0062509330.

Westling, T. J.: *Male Organ and Economic Growth: Does Size Matter?* Discussion Papers No. 35, July 2011. Helsinki, Helsinki Center of Economic Research 2011. ISSN 17950562.

Wilková, S.: Krize mužství. *Mladá Fronta Dnes – Magazín Dnes*, 2011, č. 39, s. 12 – 19.

Zeman, J.: *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2002. ISBN 8024404206 (též viz recenzi in *Marathon*, 2003, č. 6, s. 26 – 32).

Příloha 1: O Elinor Ostromové

Elinor Ostromová – jediná ženská laureátka Nobelovy ceny za ekonomii

Nobelovské ocenění za ekonomii pro rok 2009 obdrželi nepřekvapivě opět Američané. A velkým překvapením ani nebylo, že poctěn byl jeden z hlavních představitelů nové institucionální ekonomie O. E. Williamson.⁹⁵ Značné překvapení, ale též i rozpaky, ovšem vyvolalo druhé jméno. Oceněna totiž poprvé od počátku udělování ceny v roce 1969 byla žena. Politoložka E. Ostromová, jejíž jméno do té doby nepatřilo obecně k nejznámějším. Výbor pro udělování této Nobelovy ceny vyzdvihl analýzu způsobů uplatňování pravidel a autority v různých sférách, resp. vlivné příspěvky obou laureátů v oblasti organizace řízení a správy ekonomických zdrojů. Příloha stručně seznamuje s E. Ostromovou a jejím dílem.⁹⁶

Americká politoložka, ekonomka a ekoložka Elinor Ostromová (v době udělení ceny na Indiana University v Bloomingtonu) byla poctěná tzv.⁹⁷ Nobelovou cenou za ekonomii jako první žena v historii tohoto ocenění vůbec. V roce 2009 jí byla cena udělena za výzkumy obecných zdrojů a společného majetku, které pomáhají změnit pohled na správu veřejných aj. statků. V oficiálním vyjádření se hovoří o „*přínosu k analýze ekonomické správy, zejména v oblasti obecných zdrojů*“. Ostromová má blízko k institucionálním a obdobným alternativním směrům, kdy např. za důležitý faktor efektivnosti správy životního prostředí považuje právě instituce. Její tradiční „nobelovská“ přednáška 8. 12. 2009 nesla název *Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems*.

Obdobně jako u druhého spoluoceněného O. E. Williamsona byly i u Ostromové vyzdviženy analýzy způsobů uplatňování pravidel a autority v různých sférách, resp. příspěvky obou laureátů v oblasti organizace řízení a správy ekonomických zdrojů. Udělení ceny první ženě však překvapení a jisté emoce vyvolalo, a to nejenom proto, že Ostromová ekonomkou primárně vlastně vůbec ani není. Diskutováno z mnoha aspektů je, proč se na první oceněnou ženu čekalo plných čtyřicet let. A to včetně možných tlaků na příslušné instituce v duchu ideologie politické korektnosti. Někteří poukazují na daleko menší množství špičkových ekonomek, ve srovnání s ekonomy-muži, díky důrazu ekonomie na racionalitu. Jiní argumentují, že většina žen v životním období nejpłodnější z hlediska formulování nových přístupů pouze jen velmi těžko dokáže skloubit vědeckou kariéru s mateřstvím atd. Kriticky diskutován je i teoretický vklad samotné vědkyně E. Ostromové. Její hlavní přínos bývá nezdědka spojován „pouze“ se shromažďováním případových studií o správě zdrojů z celého světa a vyvozování – pro někoho – nikterak překvapivých závěrů.

Ostromová je v řadě aspektů kritická k ekonomickému mainstreamu⁹⁸ a bývá řazena i k institucionálně orientované ekologické ekonomii.⁹⁹ Tzv. institucionální ekologická ekonomie vzniká v 90. letech 20. století a opírá se – vedle prací různých institucionálních proudů – právě o empirické výzkumy Ostromové v oblasti tzv. kolektivních statků. Cílem je nahrazení neoklasických fundamentů hlavního proudu ekonomie životního prostředí. Dochází k přesunu od cost-benefit analýzy a oceňování k nalézání vhodných institucí, resp. režimů správy přírodních zdrojů. Takových uspořádání, která budou jednotlivce či skupiny motivovat k udržitelnému jednání. Přitom většina autorů odmítá jeden univerzální typ institucionálního rámce, který by bylo možné aplikovat na všechny environmentální problémy. Nezbytné je pečlivé zmapování konkrétní situace a zapojení uživatelů zdroje do tvorby pravidel (2006).

⁹⁵ Oceněn byl za „*přínos k analýze ekonomické správy, zvláště vymezení hranic firmy*“ (blíže Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2009. *Politická ekonomie*, 2010, č. 1, s. 130 – 136, resp. Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii 2009. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, č. 3, s. 79 – 87). K Williamsonovi a nové institucionální ekonomii též viz Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 9788086175034 nebo Sojka, M.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, Havlíček Brain Team 2010. ISBN 9788087109212.

⁹⁶ Příloha využívá textů Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2009. *Politická ekonomie*, 2010, č. 1, s. 130 – 136, resp. Sirůček, P.: Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii 2009. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, č. 3, s. 79 – 87. Též je použita bakalářská práce (vedená P. Sirůčkem) Belinová, G.: *Přínos E. Ostromové se zaměřením na správu veřejných statků*. Praha, KMIE FPH VŠE v Praze 2011. ISBN nemá.

⁹⁷ Podrobněji viz pozn. 1 hlavního materiálu.

⁹⁸ Např. upozorňuje na omezenost přístupů standardní ekonomické vědy plynoucí z jejího přílišného zaměření na sobectví lidí. Obdobně jako např. feministická ekonomka D. N. McCloskeyová (viz pozn. 58 hlavního materiálu) připomíná, že existují též další zájmy než maximalizace osobního prospěchu. Standardní ekonomické koncepce Ostromová přesahuje a překonává v mnohém, důraz klade na interdisciplinární přístupy, nepodléhá svodům „imperiality“ ekonomii (srov. pozn. 45 hlavního materiálu) atd.

⁹⁹ Sama o sobě hovoří jako o „*new institutionalist*“ (např. Ostromová, E.: *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York, Cambridge University Press 2009, s. 29. ISBN 9780521405997).

E. Ostromová volí empiricko-induktivní metody analýzy. Využívá laboratorních experimentů a teorie her. Coby hráči při experimentech jsou zapojováni reální aktéři jako vlastníci lesů, zavlažovacích systémů atd. Do problematiky teorie her proniká v 80. letech a tyto nástroje později aplikuje při studiu správy obecných zdrojů. Postupně však vyvíjí vlastní institucionální analýzu pro zachycení základních vazeb (Institutional Analysis and Development Framework – 2006 aj.).

Ostromová řeší, proč někdy společná správa majetku dlouhodobě funguje, zatímco jindy selhává. Integruje poznatky politologie, ekonomie, práva a dalších disciplín a její studie mají i důležité ekologické souvislosti. Překonává standardní pojetí hranic ekonomie založené pouze na osobním prospěchu. Do analýz zahrnuje smysl pro spravedlnost, vzájemnou náklonnost lidí či pocity příslušnosti k určité intelektuální komunitě. Prokazuje, jak a kdy lze společný majetek výhodně spravovat komunitou uživatelů. Zpochybňuje tak převládající názory (např. teorie veřejné volby), že obecné zdroje je nutno vždy zprivatizovat či je podřídit centrálním autoritám. Nejen v tomto kontextu bývá Ostromová označována za „mluvčí tzv. třetí cesty“. Její výzkumy jsou v celé řadě aspektů velmi aktuální i velmi inspirativní.¹⁰⁰

Značnou část aktivit zasvěcuje výzkumu obecných zdrojů (nejenom přírodní jako lesy, obecní pastviny, vodní plochy, zavlažovací soustavy, části pobřeží, zásoby ryb apod.). Zde bývá používán i termín tzv. kolektivní statky.¹⁰¹ Jejich spotřeba je rivalitní, toky užitků dělitelné, ale je nákladné někoho ze spotřeby vyloučit. Ostromová na základě studia mnoha konkrétních případů vymezuje principy dobře fungujících institucí pro tzv. kolektivní statky, včetně požadavku na zajištění udržitelnosti čerpání přírodních zdrojů či dlouhodobé stability (2006 aj.). Volný režim správy (neregulované čerpání) považuje za nejméně vhodný a vedoucí k degradaci zdroje. Jde i o stav, kdy sice existují formálně ustanovená pravidla a vlastnictví, ale přístup ke zdroji není fakticky omezen. Jako fungující se mnohde jeví režim správy založený na komunitním vlastnictví. Vlastnická práva drží skupina uživatelů, která má schopnost vyloučit ostatní. Skupina si vytváří vlastní pravidla užívání i mechanismy sankcí. Komunitní režimy správy ale nepovažuje za všeřešitelné a vždy apeluje na nutnost zkoumání lokální situace. V novějších studiích (2008) se místo na zavádění plně centralizovaných nebo decentralizovaných systémů přiklání ve správě přírodních zdrojů k víceúrovňovému modelu rozhodování. Jde o distribuce pravomocí mezi různé úrovně (lokální, národní, nadnárodní).

Ve studiích historické správy zdrojů přímými uživateli Ostromová zjišťuje, že mnohdy bývají výsledky lepší, než postuluje standardní teorie. Vlastnická práva přitom nemusí být ani přesně vymezena a zásadní vazbu ke zdroji představují jasná a předem daná pravidla. Uživatelé často vyvinou důmyslné mechanismy rozhodování a vynucování pravidel pro efektivní a taktéž dlouhodobě udržitelné nakládání se zdroji. Obdobná uspořádání objevuje po celém světě, ve všech kulturních a geografických oblastech. Většina studií ovšem odráží realie zemí méně vyspělých. Místní komunity uživatelů však nemusí být úspěšné vždy (jako příklad selhání, kdy se lidé nedohodli, uvádí ničení pralesů nebo nadměrný rybolov). Schopnost komunit uživatelů obecný zdroj efektivně spravovat klesá s růstem velikosti skupiny a růstem migrace na daném místě, kdy vzrůstá tendence tuto správu opouštět ve prospěch soukromých řešení. Konkurenční řešení společné správě zdrojů svými uživateli představuje trh a existence firem, kdy právě velké firmy často obhospodařují majetky dříve spravované a vlastněné uživateli.

Ostromová formuluje komunitní pravidla, vedoucí k příznivým výsledkům při nakládání s obecnými zdroji. Odhaluje, jak taková pravidla vznikají a komparuje pravidla stanovovaná samotnými komunitami s pravidly vytvářenými úředníky mimo komunitu, uměle a shora. Po celém světě nalézá množství názorných příkladů o tom, že komunitní pravidla fungují při správě společného majetku obvykle lépe. Vládní zásahy do původních správních systémů mnohdy přinášejí více škody než užitku. Poznatek dokumentovala např. na zavlažovacích systémech v Nepálu. Vesnické nádrže spravované místními neformálními farmářskými komunitami vykazují mnohem lepší výsledky než systémy vybudované ze zahraniční pomoci.

Jako další příklad poslouží pastvina zemědělské komunity ve společné správě, která dokáže uživit pouze omezené množství zvířat. Každý sedlák přitom čelí pokušení posílat tam další zvířata a pastvinu nadměrně exploatovat. Jde o klasický případ učebnicové tzv. tragédie společné pastviny,¹⁰² ze které mnozí vyvozují

¹⁰⁰ Srov. např. Johanisová, N.: *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem*. Volary, Stehlík 2008. ISBN 9788086913056. Zmínit zde možno i pracovní text V. Sedláčka *Aplikácia záverov Elinor Ostrom pri posúdení skateboardistického projektu v Slovenských podmienkach* (Seminární práce k doktorskému kurzu MIE911. Praha, KMIE FPH VŠE v Praze 2011. ISBN nemá). Autor se pokouší prizmatem díla E. Ostromové posoudit projekt, který se realizoval na Slovensku v roce 2009 a němž též participoval. Cílem bylo zabezpečit stavbu skateparků prostřednictvím neformálních organizací založených na komunitním řízení.

¹⁰¹ V oblastech zájmu E. Ostromové panuje značná terminologická nejednotnost, která se týká též českých překladů klíčových pojmů a termínů (obecné, kolektivní, společně vlastněné aj. zdroje, veřejné, kolektivní aj. statky, kolektivní správa, komunitní řízení apod.). Srov. např. Belinová, G.: *Přínos E. Ostromové se zaměřením na správu veřejných statků*. Praha, KMIE FPH VŠE v Praze 2011. ISBN nemá, Vejchodská, E.: *Ekonomie a politika městského životního prostředí*. Praha, Oeconomica – VŠE v Praze 2009. ISBN 9788024512419 či Ostromová, E.: *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York, Cambridge University Press 2009. ISBN 9780521405997 aj.

¹⁰² Ostromová se v knize z roku 1990 aj. snaží kriticky posoudit teorii „tragédie obecní pastviny“ v pojetí G. Hardina. Odmítá dichotomické pojetí správy smíšených statků, které z Hardinova modelu vychází a usiluje o navrzení alternativního správného systému, který by byl schopen tragédii v podobě zničení statku zabránit – kolektivní správu. Dále Ostromová

nezbytnost odstranění komunitní správy majetku. Cestou privatizace směrem k vlastnictví soukromému, nebo předáním správě úředníkům do vlastnictví státního. Ostromová prokazuje, že funguje další institucionální možnost (1990 aj.). Vysvětluje skutečnost, že komunitní správa pastvin i dalšího společného vlastnictví může při dodržování pravidel a dohod úspěšně fungovat. Pokud se účastníci na pravidlech dohodnou a dodržují je, zlepši se situace všech zúčastněných. Za pomoci statistik i satelitních snímků dokladuje, že vznikají a udržují se např. užívací práva omezující přístup na pastvinu či regulující využívání společného lesa, která zdroje v plné síle zachovávají po mnoho generací. I v těchto oblastech zkoumání E. Ostromová formuluje mnohé inspirativní poznatky, které mohou být využity interdisciplinárně, ale všechny problémy přitom neřeší.¹⁰³

E. Ostromová se narodila 7. 8. 1933 v Los Angeles. Cestu ke studiu politologie ovlivnil její budoucí partner Vincenc Ostrom, s nímž se seznámila na University of California v Los Angeles. V oboru politických věd zde získala tituly B.A. (1954), M.A. (1962) a Ph.D. (1965). Na University of California v Los Angeles též odehrál start její vědecké dráhy, spojené se správou obecních zdrojů. Ve své disertaci (*Public Entrepreneurship: A Case Study in Ground Water Basin Management*) zkoumala aktivity při rozvoji institucionálního uspořádání v souvislosti s pokusy zastavit pronikání slané vody do sladkovodních podzemních rezervoárů v části aglomerace Los Angeles.

Další oblastí zájmu Ostromové se stává fungování policie. Studiu této instituce se věnuje řadu let. Zabývá se např. rozdílem mezi centrálně řízenými policejními jednotkami ve městě Indianapolis a policejními oddíly, které jsou koordinovány na lokální úrovni. E. Ostromová přitom identifikuje odlišnou míru efektivnosti v plnění daných povinností (zejména ochraně občanů), přičemž oddíly s decentralizovanou správou vyhodnocuje jako úspěšnější (1973, 1978 aj.). Nejen v kontextu poskytování veřejných statků a služeb státními organizacemi zdůrazňuje význam znalostí chování lidí i politických a ekonomických jevů.

Od roku 1965 E. Ostromová vyučuje na Indiana University v Bloomingtonu ve státě Indiana, kde zastávala např. pozici profesorky na katedře politických věd (1974-91). V období 1973-2009 zde pracovala ve vedení Workshop in Political Theory and Policy Analysis a v letech 1996-2006 ve vedení Center for the Study of Institutions, Population, and Environmental Change. V současnosti na Indiana University působí jako profesorka politických věd (Arthur F. Bentley Professor of Political Science), taktéž spolupracuje s Arizona State University atd.

Sbírala údaje z vlastních případových studií v mnoha zemích (Nigerie, Keňa, Indie, Nepál, Austrálie, Polsko, Německo či zkoumala např. obecní pastviny v Mongolsku, Rusku, Číně). Je držitelkou řady ocenění a několika čestných doktorátů. Je členkou American Political Science Association, American Philosophical Society, National Academy of Sciences, American Academy of Arts and Sciences aj. Publikovala desítky odborných textů.

Hlavní knižní publikace E. Ostromové

Patterns of Metropolitan Policing (Ballinger Books, 1978 – společně s R. G. Parksem a G. P. Whitakerem); *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (Cambridge University Press, 1990, 2006 aj.); *Crafting Institutions for Self-Governing Irrigation Systems* (ICS Press, 1992); *Institutional Incentives and Sustainable Development: Infrastructure Policies in Perspective* (Westview Press, 1993 – spolu s L. Schroederem a S. Wynneovou); *Rules, Games, and Common Pool Resources* ((eds.), University of Michigan Press, 1994 – společně s R. Gardnerem a J. Walkerem); *Local Commons and Global Interdependence: Heterogeneity and Cooperation in Two Domains* ((eds.), Sage, 1995 – spolu s R. Keohanem); *People and Forests: Communities, Institutions, and Governance* ((eds.), MIT Press, 2000 – spolu s C. Gibsonem a M. A. McKeanovou); *Understanding Institutional Diversity* (Princeton University Press, 2005); *Linking the Formal and Informal Economy: Concepts and Policies* ((eds.), Oxford University Press, 2006 – spolueditoři B. Guha-Khasnobis a R. Kanbur); *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* ((eds.), MIT

podrobně zkoumá lokální systémy kolektivní správy, včetně analýzy konkrétních příkladů fungujících systémů. Např. ve švýcarské obci Töbel, v ekonomice japonských vesnic Hiranu, Nagaike a Yamanoka, ve formách správy španělských huertas (tj. zemědělských pozemků v úrodných oblastech určených k pěstování zeleniny a ovoce) u měst Valencia, Murica, Orihuela a Alicante, při fungování filipínských institucí zabývajících se správou zavlažovacích kanálů atd. (podrobněji Belinová, G.: *Přínos E. Ostromové se zaměřením na správu veřejných statků*. Praha, KMIE FPH VŠE v Praze 2011. ISBN nemá).

¹⁰³ „Ostromové se sice nepodařilo dokonale objasnit, proč v některých podmínkách fungují určité formy správy, zatímco v jiných ne, ani jak lze implementovat poznatky získané na základě dosavadního výzkumu lokálních systémů kolektivní správy na problémy globálního rozsahu; zato se však zasadila o položení základů pro navazující výzkum a také významně přispěla k rozšíření stávajících poznatků. Stále tedy existuje řada nezodpovězených otázek. Jak podotkla Ostromová, jisté ale je, že nám již není dopřán takový luxus, abychom s životním prostředím nadále experimentovali ...“ (Belinová, G.: *Přínos E. Ostromové se zaměřením na správu veřejných statků*. Praha, KMIE FPH VŠE v Praze 2011, s. 38. ISBN nemá).

Press, 2007 – společně s Ch. Hessovou); *Working Together: Collective Action, the Commons, and Multiple Methods in Practice* (Princeton University Press, 2010 – spolu s A. R. Poteteovou a M. A. Janssenem).

Klíčové stati a časopisecké příspěvky E. Ostromové

Some Postulated Effects of Learning on Constitutional Behavior (*Public Choice*, Fall 1968); Legal and Political Conditions of Water Resource Development (*Land Economics*, February 1972 – spolu s V. Ostromem); Does Local Community Control of Police Make a Difference? Some Preliminary Findings (*American Journal of Political Science*, February 1973 – společně s G. P. Whitakerem); On Righteousness, Evidence and Reform: The Police Story (*Urban Affairs Quarterly*, June 1975); An Alternative Perspective on Democratic Dilemmas (*Policy Studies Review*, February 1985); An Agenda for the Study of Institutions (*Public Choice*, January 1986); Microconstitutional Change in Multiconstitutional Political Systems (*Rationality and Society*, July 1989); Rational Choice Theory and Institutional Analysis: Toward Complementarity (*American Political Science Review*, March 1991); Community and the Endogenous Solution of Commons Problems (*Journal of Theoretical Politics*, July 1992); Covenants With and Without a Sword: Self-Governance is Possible (*American Political Science Review*, June 1992 – společně s R. Gardnerem a J. Walkerem); Coping with Asymmetries in the Commons: Self-Governing Irrigation Systems Can Work (*Journal of Economic Perspectives*, Fall 1993 – společně s R. Gardnerem); A Grammar of Institutions (*American Political Science Review*, September 1995 – společně s S. E. S. Crawfordovou); Revisiting the Commons. Local Lessons, Global Challenges (*Science*, April 1999); Collective Action and the Evolution of Social Norms (*Journal of Economic Perspectives*, Summer 2000); How Types of Goods and Property Rights Jointly Affect Collective Action (*Journal of Theoretical Politics*, July 2003); The Quest for Meaning in Public Choice (*American Journal of Economics and Sociology*, January 2004 – spolu s V. Ostromem); Challenges and Growth: The Development of the Interdisciplinary Field of Institutional Analysis (*Journal of Institutional Economics*, December 2007); Analyzing Decentralized Resource Regimes from a Polycentric Perspective (*Policy Sciences*, March 2008 – společně s K. Anderssonovou); Institutions and the Environment (*Economic Affairs*, September 2008); A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems (*Science*, July 2009); Analyzing Collective Action (*Agricultural Economics*, November 2010); Organizational Economics: Applications to Metropolitan Governance (*Journal of Institutional Economics*, March 2010); Crafting Analytical Tools to Study Institutional Change (*Journal of Institutional Economics*, September 2011 – spoluautor X. Basurto); Reflections on „Some Unsettled Problems of Irrigation“ (*American Economic Review*, February 2011) aj.

Doplňující informace (nejen) o E. Ostromové

Ženy v ekonomii (Jurečka, V. (ed.), EkF VŠB – TU Ostrava, 2004); *Institucionální ekonomie* (Mlčoch, L., Karolinum, 2005); *Kde peníze jsou služebníkem, nikoliv pánem* (Johanisová, N., Stehlík, 2008); Elinor Ostrom – nositelka Nobelovy ceny za ekonomii a její přínos pro ekonomii životního prostředí (Slavíková, L., Jílková, J., Kluvánková-Oravská, T., *Politická ekonomie*, 2010, č. 3).

3. Samostatné příspěvky o ženách v ekonomické a jiné vědě

Ženy v ekonomické vědě?

Zuzana Džbánková¹⁰⁴

Úvodem je třeba předeslat, že na ženy-vědkyně se vždy pohlíželo a pohlíží jako na něco nepatřičného. Běžná společnost vnímá ženu především jako matku a ochránitelku rodinného štěstí a „krbu“. Jako ekonomku, ženu a matku mě zaujala konzultace Pavla Sirůčka „*Ženy v ekonomických teoriích*“ a dovolím si několik poznámek.

Ať chceme, či nechceme, člověk je bytost sociální. Narodíme se a žijeme v určitém společenství a naše chování, myšlení a vnímání okolního světa je ovlivněno kulturou a především hodnotami, které tato společnost vyznává. A ačkoli moderní „euroatlantická civilizace“ a demokracie ženám garantuje rovnost s muži, jsou navzdory rostoucímu zájmu o genderovou problematiku součástí naší kultury stereotypy, které malé holčičky učí hrát si s panenkami a připravují je na jejich roli matky. Zatímco chlápci staví domy z LEGA a kompletují rozebraná autíčka. Je možné, aby v tomto socio-kulturním prostředí rostly sebevědomé, cílevědomé, dostatečně ctižádostivé a schopné vědkyně, které dají přednost profesnímu růstu před osobním životem? Je však toto řešení, kterému se často nedostává ve většinové společnosti pochopení, v současném pojetí ženského světa žádoucí? Zatím ideál emancipované, soběstačné intelektuálky coby ženy-vědkyně (nejenom v ekonomii) není většinou pro současné mladé muže příliš přitažlivý.

Je třeba zakořeněné stereotypy odstranit? Kultura se vyvíjí a mění se i hodnoty, které společnost vyznává. V současnosti roste význam vzdělání, ale zároveň se hovoří o krizi ve vztazích a rodině. Možná jsme dokonce svědky postupného zániku instituce zvané rodina. Je smutným faktem, že klesá porodnost a naše společnost stárne a de facto vymírá. Mělo by být naším přáním vžité zásady, které v malých holčičkách podporují mateřský pud a instinkt a možná blokují chuť stát se vědkyněmi, odstranit a potlačit? Odpověď ponechme na čtenáři.

Proč je u nás méně vědkyň (ekonomek)? Model „párových kariér“, kdy se o mateřské povinnosti dělí žena i muž rovným dílem, je u nás využíván zatím zřídka. Vzdělané ženy tak stojí před tradičním rozhodnutím: buď kariéra, nebo rodina. Nezbyvá, než souhlasit s tezí, že vědecká kariéra žen je částečně blokována jejich vlastní biologickou podstatou. Díky jejich přirozené roli matek, po dostudování vzniká mezera v kariéře, která se těžko dohání.

Muži a ženy uvažují rozdílně, jinak vnímají i zpracovávají informace, mají jiné priority a způsoby chování. Je to důsledek odlišných cílů, jež historicky ženy a muži plnili, což se odrazilo i ve vývoji struktury mozku. Neurobiologická výbava mužů ve srovnání s ženami je rozdílná – to je vědecký fakt. Přesto a právě pro odlišný způsob uvažování, náhled na problémy a především nastolení nových témat představují ženy ve vědě i v ekonomii významný potenciál.

Inspirativní text Pavla Sirůčka přináší zajímavé postřehy z oblasti nejenom tzv. ženské ekonomie a lze jej doporučit všem, kterým není lhostejná budoucnost. Rostoucí role žen ve všech oblastech života společnosti je neoddiskutovatelný fakt.

¹⁰⁴ Ing. Zuzana Džbánková, Ph.D. – teoretická ekonomka, vyučuje na VŠE v Praze a VŠEM, publikuje též v *Marathonu*, zaměřuje se na vztahy etiky a ekonomie, je spoluautorkou (s I. Duškovou) textu *Etické aspekty institucionálních změn (vybrané problémy)* (Praha, Oeconomica – VŠE v Praze 2005. ISBN 802450961X) aj.

Ženský pohled jako cesta k vyváženější ekonomice a společnosti

Ilona Švihlíková¹⁰⁵

Věda, a ekonomie není žádná výjimka, je dlouhodobě deformována mužským pohledem, protože ženám dlouhou dobu vůbec nebylo povoleno se na ní aktivně podílet – tj. při formování vědního oboru (a to byl ten rozhodující okamžik) dominoval mužský pohled na věc.

Přestože ženy více vnímají detaily, jsou také schopny lépe posuzovat věci v souvislostech, nejsou posedlé zkoumáním jednoho detailu, ale spíše se orientují na vzájemné vazby. Podotýkám, že hovořím o genderových ženách – což nutně nemusí být ženy (všechny), které by tomuto odpovídaly z hlediska pohlavní charakteristiky. (existují falické ženy jako např. M. Thatcherová, a to podle genderu prostě ženy nejsou). Platí to samozřejmě i obráceně u mužů.

V souvislosti s tím, že udělení tzv. Nobelovy ceny za ekonomii první ženě trvalo čtyřicet let, může určitou roli hrát důraz na matematizaci ekonomie, která je ženám méně vlastní. Posun v oceňování interdisciplinarity by mohl vést k většímu ocenění žen, a to nejen v ekonomii.

Přínos žen pro ekonomii vidím podobně jako právě u první nositelky Nobelovy ceny za ekonomii E. Ostromové – v interdisciplinaritě, v tom, že berou v úvahu ne jenom čistě ekonomické vzorce a statistiky, ale také věnují pozornost lidské dimenzi, ať již v oblasti sociální či ekologické. Velice významná představitelka takového pohledu je pro mě v ČR Nad'a Johanisová.

Ohledně konstatování, že feministické reflexe vědy kriticky poukazují na komplexní propojení vědění a moci: Jedna z dimenzí té současné krize je krize celého způsobu myšlení – tzv. mužské racionality. Řada mužů se domnívá, že jejich pohled na svět je ten „správný“, racionální, pokud chce žena uspět v mužském světě, musí určitou část, minimálně, těchto úvah převzít.

Cesta k vyváženější ekonomice a vůbec společnosti, bez omezeného technokratického pohledu je jednoznačně spojená s ženským pohledem (genderově).

A v neposlední řadě by stály za připomenutí i významné ekonomky v ČR, jako Růžena Vintrová, Magdalena Hunčová či v textu opakovaně zmiňovaná Nad'a Johanisová.¹⁰⁶

¹⁰⁵ doc. Ing. Ilona Švihlíková, Ph.D. – ekonomka, politoložka a aktivistka, koordinátorka občanské iniciativy Alternativa Zdola, působí na několika VŠ, publikuje v denním (*Britské listy* aj.) i odborném tisku, je autorkou publikace *Globalizace & krize: souvislosti a scénáře* (Všeň, Grimmus 2010. ISBN 9788087461013).

¹⁰⁶ Závěrečná poznámka P. Sirůčka: Mnohé české (a moravské i slovenské) ekonomky dob minulých i současnosti by stály za bližší připomenutí – což se ale netýká pouze žen-ekonomek, ale i mnohých (často zcela či polozapomenutých) mužských postav českého sociálně-ekonomického myšlení. Vedle výše připomenutých žen by autor rád uvedl ještě J. Koderovou, která se zabývá dějinami ekonomických teorií, měnovými teoriemi či českým ekonomickým myšlením. Autor se v životě studentském a akademickém na různých VŠ setkal s celou řadou žen-ekonomek (vyučujících i výzkumnic), kterých si vážil a váží (namátkou abecedně L. Breňová, S. Hronová, L. Klausová aj.). A setkal se samozřejmě též s řadou tzv. ekonomek, nezřídka i ověšených tituly a funkcemi, kterých si rozhodně nevážil a neváží. Ovšem u ekonomů-mužů tomu samozřejmě není jinak.

Dorothee Sölle – enfant terrible německé evangelické teologie

Stanislav Heczko¹⁰⁷

Úvod

Dorothee Sölle (1929 – 2003) patří mezi nejvýznamnější teology XX. století, o čemž svědčí mimo jiné skutečnost, že je zmiňována ve známé antologii *Teologie 20. století*.¹⁰⁸ Nicméně v některých teologických slovnících jí není věnováno samostatné heslo, ačkoliv je uveden její přínos k rozvoji různých teologických koncepcí a myšlenek.¹⁰⁹ Již to samo o sobě naznačuje přinejmenším ambivalentní vztah církví a teologií k této německé myslitelce. Jiří Munzar ji přímo označil za enfant terrible (zlobivé dítě či dítě - postrach) německé teologie posledních čtyřiceti let.¹¹⁰ Snad následující stručné přiblížení jejího života, teologického díla a její společenské angažovanosti nám ukáže, čemu vlastně Dorothee Sölle vděčí za toto poněkud nelichotivé označení.

Stručný životopis Dorothee Sölle

Dorothee Sölle se narodila 30. 9. 1929 v Kolíně nad Rýnem ve v podstatě nábožensky lhostejné rodině právníka a předsedy pracovního soudu Hanse Carla Nipperdeye. Po maturitě studovala nejprve klasickou filologii a filosofii (v Kolíně nad Rýnem a ve Freiburgu), potom teprve studovala teologii a germanistiku (v Göttingen). Studium zakončila v roce 1954 disertací na téma *Struktura Bonaventurova Nočního bdění*, německy *Struktur der Nachtwachen des Bonaventura*. Téhož roku se provdala za malíře Dietricha Sölle, s nímž měla tři děti (po deseti letech však bylo jejich manželství rozvedeno).

Po ukončení studia Dorothee Sölle nejprve učila němčinu na gymnáziu v Kolíně nad Rýnem (1954 - 1960). Potom spolupracovala s rozhlasem a různými časopisy či krátkodobě působila na několika německých vysokých školách (Cáhy, Kolín). Roku 1969 se podruhé provdala – za Fulberta Steffenskyho, původně benediktina, který konvertoval k protestantství.¹¹¹ Roku 1970 se jim narodila dcera Miriam. V roce 1971 se Dorothee Sölle habilitovala na Filosofické fakultě v Kolíně nad Rýnem prací o souvislostech mezi literaturou a teologií v době poosvícenské – její habilitační práce nese název *Vztah teologie a básnictví*, německy *Das Verhältnis von Theologie und Dichtung*.

Po habilitaci přednášela Dorothee Sölle na Evangelické teologické fakultě v Mohuči. Jelikož v Německu neměla jakožto levicově smýšlející žena naději na řádnou profesuru, přijala v roce 1975 profesuru systematické teologie na Union Theological Seminary v New Yorku na katedře, kde již dříve přednášel známý evangelický teolog Paul Tillich.¹¹² V New Yorku setrvala dvanáct let – tedy do roku 1987. Potom krátkodobě působila jako hostující profesorka v Kasselu a v Basileji. V roce 1994 byla poctěna čestnou profesurou univerzity v Hamburku, kde žila do své smrti jako spisovatelka na volné noze. Její díla byla hojně vydávaná nakladatelstvími Kreuz Verlag se sídlem ve Stuttgartu a Kreuz Verlag AG se sídlem Curychu. Dne 27. 4. 2003 ve věku 73 let podlehla srdečnímu infarktu krátce poté, co na Evangelické akademii v Bad Boll vedla spolu se svým mužem seminář na téma *Bůh a štěstí*.

¹⁰⁷ Poznámka redakce: Vzhledem k „ženskému“ zaměření čísla *Marathonu* redakce uveřejňuje, se svolením autora, i příspěvek věnovaný sice neekonomce, nicméně ženské postavě zajímavé. Připomíná tímto existenci feministické teologie a jejích různých proudů, resp. předstravuje reprezentantku radikální feministické teologie. Životopis D. Sölleové od S. Heczka byl uveřejněn na *Granosalis* 29. 6. 2006 (www.granosalis.cz). Další text S. Heczka věnovaný této osobě vyšel pod názvem „Gott denken“ v *Briských listech* (www.blisty.cz) 7. 7. 2006.

¹⁰⁸ Viz Kuschel, 1995, s. 28, 307 – 316, 459.

¹⁰⁹ Viz např. McGrath, 2001, s. 138, 395, 558 – 559.

¹¹⁰ Viz Munzar, 2003, s. 27.

¹¹¹ Viz Munzar, 2003, s. 27.

¹¹² Paul Tillich (1886 – 1965) je považován za jednoho z nejlivnějších protestantských teologů 20. století. Svou teologii chápal jako teologii apologetickou, tj. jako teologii „odpovídající“, která reaguje na otázky a vychází ze současné situace. Usiloval o novou syntézu náboženství a kultury (v rámci teologie kultury), sympatizoval s náboženským socialismem a neváhal se inspirovat existencialismem. V New Yorku Paul Tillich vyučoval v letech 1933 – 1955. Blíže o Paulu Tillichovi viz např. McGrath, 2001, s. 516 – 519.

Hlavní teologická díla Dorothee Sölle

Dílo Dorothee Sölle je neobyčejně rozsáhlé. Na jedné straně jsou to teologická a filosofická pojednání, eseje či texty praktické teologie, na druhé straně pak řada svazků poezie. U čtenářů měla Dorothee Sölle značný úspěch, psala totiž čtivě a poutavě, často přitom využívala příklady a uváděla citace z krásné literatury. Zde se zaměříme zejména na její teologická díla a z nich pouze na ta nejdůležitější.¹¹³

V roce 1965 vyšla její první kniha *Zastoupení. Kapitola z teologie po „smrti Boha“*, německy *Stellvertretung. Ein Kapitel Theologie nach dem „Tode Gottes“*, kde se pokoušela zformulovat, co pro nás dnes Ježíš znamená. Podle ní Ježíš zastupuje nejen nás u Boha, nýbrž také zastupuje Boha u nás, a to Boha nepřítomného, neviditelného, kterého většina lidí pokládá za mrtvého. Tento Bůh je ve světě bezmocný a „nemá jiné ruce než naše“. V Kristu se Bůh nám lidem plně vydal a teď je konečně načase udělat něco pro Boha. I Bible podle autorky odkazuje oproti náboženství na bezmoc a utrpení Boha. Jen trpící Bůh nám může pomoci.

V roce 1968 vzbudila rozruch její druhá kniha *Ateisticky věřit v Boha*, německy *Atheistisch an Gott glauben*. Název díla odkazuje jednak na to, že o křesťanství dnes musíme umět hovořit tam, kde žijeme, tj. uprostřed ateismu. Navíc křesťanství bez onoho prvku ateismu, který se nazývá pochybnost, se Dorothee Sölle zdálo být něčím nemožným. V roce 1968 vycházejí ještě její úvahy o křesťanské etice, nazvané *Fantazie a poslušnost*, německy *Phantasie und Gehorsam*. Tento krátký spis obsahuje obhajobu štěstí, které bylo dosud stěží tématem křesťanské teologie.

Roku 1971 se Dorothee Sölle přihlašuje k politické teologii, kterou tehdy reprezentovali hlavně katolický teolog Johann Baptista Metz (nar. 1928) a evangelický teolog Jürgen Moltmann (nar. 1926)¹¹⁴ a to vydáním jednoho z jejích klíčových děl – *Politická teologie. Rozklad s Rudolfem Bultmannem*, německy *Politische Theologie. Auseinandersetzung mit Rudolf Bultmann*.¹¹⁵ Podle Dorothee Sölle je politická teologie výsledkem tří vlivů: historicko-kritické metody, dialektické teologie¹¹⁶ a existenciální filosofie. Důležité zde je to, že obsah víry jakožto vzpomínka (memoria) na utrpení, smrt a vzkříšení Ježíše Krista má praktickou a mobilizující sílu, která volá k následování. Politická teologie tak vychází z pochopení pravdy, které propojuje teorii a praxi, jelikož pravda není jen znalost (vědění), nýbrž je i naplněním života. Ortopraxe, správné činění, není pro Dorothee Sölle negativním pojmem. Nesdílí tedy typické evangelické obavy před spravedlností ze skutků. Podle ní není možné oddělovat křesťanský život, politickou angažovanost a teologii, neboť každá teologická výpověď je zároveň výpovědí politickou. Teologii Rudolfa Bultmanna vytýká zejména to, že postrádá sociálně politický kontext a tak neřeší sociálně dějinné otázky.

V roce 1973 vydává Dorothee Sölle své další dílo pod příznačným názvem *Utrpení*, německy *Leiden*. Tato kniha je namířena proti apatii, necitlivosti k utrpení a proti moderní snaze utrpení spíše eliminovat než se otvírat citlivosti k utrpení. Utrpení se nemá přitom rozplynout v němém odevzdání se, nýbrž má uvést v pohyb proces učení se a růstu a to pod vedením toho, který se i v utrpení pevně držel – tedy pod vedením Ježíše z Nazareta.

Obhajobu zbožného života přináší její kniha *Směřování. Texty a úvahy k náboženské zkušenosti*, německy *Die Hinreise. Zur religiösen Erfahrung Texte und Überlegungen*, která vyšla poprvé v roce 1975. Autorka si zde klade za cíl vrátit teologii smysl pro praktickou dimenzi. K tomu slouží výklad takových pojmů, jakými jsou identita, totalita, kreativita či zkušenost, které nejsou jen prázdnými hesly. V teologicko-politickém traktátu *Sympatie*, německy *Sympathie* z roku 1978 Dorothee Sölle připomíná křesťanům, že sympatie znamená spolutrpení ve dvojnásobném smyslu: jednak jde o schopnost vnímat utrpení druhých, jednak o sílu se aktivně postavit proti bezpráví a křivdě. Vše, co zde píše, je konkrétní, založené na zkušenosti prožité či získané prostřednictvím setkání s lidmi. Biblické texty jsou zde přiváděny nově k řeči a aktualizovány.

113 Rozsah textu si vynutil vynechání řady dalších děl této plodné autorky. Z nich bych namátkou připomněl jen některé texty, např. knihy *Pravda je konkrétní* (německy *Wahrheit ist konkret*), *Revoluční trpělivost* (německy *Die revolutionäre Geduld*), *Právo stát se jiným* (německy *Das Recht ein anderer zu werden*), *Okno zranitelnosti* (německy *Das Fenster der Verwundbarkeit*), *Jaké křesťanství má budoucnost?* (německy *Welches Christentum hat Zukunft?*, 1990) či studii *Ježíš Nazaretský* (německy *Jesus von Nazareth*, spolu s Luise Schottruff) – viz Pešková, 2003 či Dorothee Sölle im Kreuz Verlag, 1988.

114 O politické teologii blíže viz např. Fiala (ed.), 1997, s. 49 – 67.

115 Rudolf Bultmann (1884 – 1976), jeden z nejznámějších německých novozákoníků a teologů, usiloval pod heslem odmytologizování biblické zvěsti o existenciální interpretaci Nového zákona. Proto bývá považován za otce „světské interpretace“ evangelia, i když přímo tento termín razil další vlivný německý teolog Dietrich Bonhoeffer (1906 – 1944). Více o Bultmannově přístupu k interpretaci evangelia viz např. Smolík, 1981, s. 23 – 33.

116 Pojem dialektická teologie označuje počáteční fáze myšlenkového vývoje velkého švýcarského protestantského teologa Karla Bartha (1886 – 1968), v níž kladl důraz na dialektiku vztahu mezi Bohem a lidstvem. Tím chtěl zdůraznit Boží oslovení člověka, tedy dialog s Bohem, který sám je jeho iniciátorem. Klíčové je zde to, co si Bůh myslí podle Bible o nás a ne co si člověk myslí o Bohu (srv. McGrath, 2001, s. 563 či Kuschel, 1995, s. 18).

V roce 1980 vydává Dorothee Sölle knihu *Vyvol si život*, německy *Wählt das Leben*. Zde se snaží o nové tlumočení ústředního obsahu křesťanské víry v řeči blízké modernímu životu. Hřích podle ní znamená odcizení člověka od sebe sama, od bližního a od přírody. V tomto kontextu je potom přijetí kříže pochopeno jako aktivní vědomé rozhodnutí žít pro chudé a utlačované a vykoupení jako osvobození. I tímto způsobem lze navázat na tradiční pochopení výzvy „vyvol si život“ jakožto výzvy k nesmíření se se samozřejmým ničáním života a současně k důvěře v existenciální smyslu.

V duchu politické teologie vydává Dorothee Sölle v roce 1982 knihu *Zbrojení zabíjí také bez války*, německy *Aufrüstung töten auch ohne Krieg*. Zde jako známá mluvčí mírového hnutí připomíná pravdu, obsaženou ve výše uvedeném heslu, že „zbrojení zabíjí také bez války“. Kniha obsahuje třicet jejích projevů a článků z let 1980 – 1982, jež všechny svědčí o jejím boji s cynismem vojenské moci.

V roce 1985 vydává Dorothee Sölle německy svůj příspěvek k teologii stvoření nazvaný *Milovat a pracovat. Teologie stvoření*, v originále *Lieben und arbeiten. Eine Theologie der Schöpfung*.¹¹⁷ Jde jí zde o rozvíjení nového porozumění Bohu a stvoření, lásce a práci. Náš vztah k Bohu má charakterizovat sounáležitost (jednota a spojení), ne podrobení (podmanění). Potom můžeme poznat stvoření jako pokračující proces tvoření, na kterém se skrze naši lásku a práci můžeme podílet. Autorka se vyhýbá předkládat pouhé ideje a nutí tak čtenáře ke konkretizaci své víry ve stvoření.

Spolu s Luise Schottroff a Bärbel von Wartenberg-Potter vydává Dorothee Sölle v roce 1987 knihu *Kříž: strom života*, německy *Das Kreuz: Baum des Lebens*. Toto dílo vzniklo díky spolupráci spoluautorek na 22. Německém evangelickém církevním dni (Kirchentag), konaném v roce 1987 ve Frankfurtu. Kříž představuje důležité, ale zároveň obtížné téma protestantské a feministické teologie. Toto téma se autorky snaží uchopit v trojí rovině: v rovině Kristova kříže, v rovině kříže žen a v rovině kříže chudých. Společným východiskem je pro ně teologie osvobození¹¹⁸, což ovšem nevylučuje různé úhly pohledu. Např. Luise Schottroff jako novozákonní badatelka přichází se sociálně historickým pojednáním, Dorothee Sölle a Bärbel von Wartenberg-Potter zase staví na aktuálních politicko-teologických důzdech.

Mezi klíčová díla Dorothee Sölle se nověji řadí rovněž kniha, která vyšla v roce 1990 a nese německý název *Gott denken* či anglický název *Thinking about God*, což lze přeložit jako *Myšlení o Bohu*.¹¹⁹ Obsahuje konfrontaci třech základních teologických konceptů – ortodoxní teologie, liberální teologie a teologie osvobození, a to ve všech hlavních otázkách křesťanské víry. A tak je v knize pojednáno o rozdílech mezi těmito teologiemi např. v pojetí transcendence, Krista a člověka, v používání Bible, v pojetí stvoření, hříchu, milosti, církve a Božího království, v přístupu k ženám, k míru a konečně i k teismu a k Bohu.

V roce 1995 vydala Dorothee Sölle svoji autobiografii pod názvem *Protivítr*, německy *Gegenwind*. V ní kromě líčení vlastního vývoje a zraní vzpomíná i na četné přátele (např. na Heinricha Bölleho, s nímž si byla velmi blízká). Z osobností, které jí nejvíc ovlivnily, uvádí především Kierkegaarda, Bonhoeffera, Bultmanna a Bubera.¹²⁰ V posledních letech svého života pak oceňuje mystické přístupy, které považuje za nezbytnou protiváhu přehnanému modernímu důrazu na racionalismus a na vědu. A tak v roce 1997 vydává knihu *Mystika a odpor*, německy *Mystik und Widerstand*. V dokončení plánované knihy o mystice smrti jí pak zabránila její vlastní smrt. Jednou z jejích posledních větších prací je pak kniha *Schopni obratu*, německy *Zur Umkehr fähig*, z roku 1999.

Ačkoliv se v závěru svého života Dorothee Sölle věnovala více mystice, neznamenalo to, že by se nějak uzavírala světu. I nadále připomínala křesťanům nutnost následování a praxe a sama neustávala ve své společenské angažovanosti, kterou zahájila koncem 60. let 20. století. A tak společenská angažovanost a politická aktivita nerozlučně patří k jejímu životu, což ostatně odpovídá názorům, které hlásala v rámci své politické teologie či feministické teologie osvobození.

Společenská angažovanost Dorothee Sölle

Již před rokem 1970 se Dorothee Sölle proslavila jako jedna z iniciátorek a organizátorek tzv. politických večerních modliteb (sgn. *Politisches Nachtgebet*) v Kolíně nad Rýnem, k nimž se po několik let scházeli příslušníci různých konfesí. Časem tyto schůzky získaly určitý řád: nejprve byla na řadě informace, pak

117 Anglicky vyšla tato kniha pod názvem *To Work and To Love* v roce 1984 – viz Opočenská, 1995, s.151.

118 V současnosti se užívá pojmu teologie osvobození v širokém slova smyslu, kdy pod tento pojem se řadí latinskoamerická teologie osvobození, feministická teologie, černá teologie (v Severní Americe) a evropská teologie naděje a politická teologie (viz Opočenská, 1995, s. 13).

119 V češtině je k dispozici strojopisný překlad většiny kapitol této knihy. Jedná se o neoficiální překlad pro vlastní potřebu, který vznikl v letech 1992 – 1994, překlad pořídila studijní skupinka ve složení Ebertová, Hradečná, Pešková a Tomková – poznámka autora.

120 Viz Munzar, 2003, s. 28.

následovala meditace a po ní diskuse, ze které vyplynula nějaká konkrétní akce. Byl to experiment, který v něčem možná připomíná dnešní komunitu San Egidio.¹²¹

Tyto aktivity dováděly Dorothee Sölle k značnému radikalismu. Zajímal se o socialismus, křesťansko-marxistický dialog, feminismus, reformu církve, mírové hnutí a o pomoc chudým zemím v Latinské Americe. Významnou roli v radikalizaci jejích postojů sehrála její návštěva severního Vietnamu (v roce 1972), později následoval pobyt v sandinovské Nikaragui. Jejím politickým cílem se postupně stal „odpor proti státnímu terorismu“, který viděla působit v západních demokraciích.¹²²

K jejím politickým aktivitám patřila také četná pacifistická vystoupení i konkrétní protesty proti přezbrojování a dozbrojování v 80. letech 20. století. Na nich se mnohdy podílela spolu s Heinrichem Böllem. Za tehdejší blokování amerických základem byla dvakrát odsouzena.¹²³

Aktivně se účastnila i demonstrací proti válce Vietnamu či v pozdější době proti válce v Iráku. Celý život rovněž neúnavně přednášela na různých seminářích i ve sborech doma v Německu i v mnoha dalších zemích (např. v USA, Mexiku, Nikaragui a Brazílii). Účastnila se také mnoha alternativních akcí iniciativy „Církev zdola“ („Kirche unten“). Pro mnohé jsou pak nezapomenutelné její biblické výklady při německých Církevních dnech (Kirchentag).

Duch víry a politiky byly pro ni neoddelitelné, obdobně jako „*princip naděje*“ a „*princip odpovědnosti*“. Proto se nikdy přesně nadržela rozdělení mezi teologií jakožto vědou a křesťanskou životní praxí. Dorothee Sölle se sama považovala za „*člověka, který dodává odvahy ženám a mužům, kteří hledají nové cesty náboženství a odpovědnosti za svět; kteří chtějí nalézt nová slova pro Boha*“.¹²⁴

Hodnocení života a díla Dorothee Sölle

Dorothee Sölle svým životem a dílem významně ovlivnila vývoj teologického myšlení ve dvacátém století. Spolu s Johannem Baptistou Metzem a Jürgenem Moltmannem se počítá k čelním představitelům politické teologie a spolu s Elisabeth Schüssler Fiorenza se pokládá za jednu ze zakladatelek spirituality a teologie žen¹²⁵, přičemž bývá řazena k jejímu radikálnímu křídlu, tj. k tzv. radikální feministické teologii nebo-li k tzv. feministické teologii osvobození.¹²⁶ Spiritualita a teologie žen svým netradičním přístupem¹²⁷ vyvolala četné diskuse na církevní půdě a na půdě katedrální teologie.

Již stručný přehled obsažený výše ukazuje, že se Dorothee Sölle ve svém teologickém díle věnovala všem hlavním tématům moderní teologie, kupř. náboženské zkušenosti, povaze stvoření, hříchu a viny, otázce spravedlnosti, spásy či posvěcení. Vždy se přitom snažila přiblížit nosný obsah křesťanské zvěsti modernímu člověku, žijícímu v sekularizované společnosti. A současně ho vybídnout k následování a aktivitě. Sama v tom chtěla být příkladem, jak svědčí její intenzivní společenská angažovanost a politická aktivita. Výše uvedené skutečnosti vedly logicky k tomu, že byla svými příznivci pokládána málem za světici a prorokyni. Na druhé straně nekonvenční obsah její teologie (zejména politické a feministické teologie) a hlavně její levicově orientovaná společenská angažovanost a politická aktivita způsobily, že svými odpůrci byla považována za téměř kacírku a ateistku.¹²⁸

Osobně bych se spíše přikláněl k příznivějšímu hodnocení osobnosti Dorothee Sölle a to v tom smyslu, že její život a dílo představují důležitý prorocký hlas pro naši dobu. Týká se to zejména problematiky společenské spravedlnosti a rovnosti (osob různého pohlaví, rasy či sociálního postavení) a otázky péče o stvoření (ochrany nejen lidského života). Její důraz na propojení teorie a praxe, teologického poznání a společenské i politické angažovanosti je pro mne významný hlavně proto, že chrání křesťanství před jeho proměnou v autoritářskou a často i represivní ideologii (např. katolicismus v ideologii feudální společnosti a protestantismus v ideologii

121 Viz Munzar, 2003, s. 28.

122 Viz Pešková, 2003, s. 3.

123 Viz Munzar, 2003, s. 28.

124 Viz Pešková, 2003, s. 2.

125 Viz např. Barbour, 1998, s. 26.

126 K hlavním směrům ve feministické teologii patří reformní feministická teologie, radikální feministická teologie (feministická teologie osvobození) a feministická spiritualita matriarchální – blíže viz např. Opočenská, 1995, s. 9 – 12.

127 Spiritualita žen odmítá patriarchalismus a androcentrismus (muži ve středu, ženy a děti na okraji) západní kultury, přichází s myšlenkou kolektivní spásy, obsahující transcendentní vinu, odpuštění a duchovní proměnu ke skromnosti a rovnosti v rovině individuální a ke společenství lásky v rovině společenské. Ve zbožnosti odstraňuje úkony adorace a klade důraz na intuici. Přitom poukazuje na mateřskou lásku a moc bez panování jako charakteristické znaky Boha i Ježíše - viz např. Opočenská, 1994, s. 28 – 35.

128 K tomu srov. Pešková, 2003, s. 1 – 3 a Munzar, 2003, s. 27 – 28.

kapitalistické společnosti). Z těchto důvodů by podle mne měla být u nás znalost a realizace myšlenek Dorothee Sölle větší než dosud, což chápu i jako osobní výzvu.

Literatura

Barbour, H.: Ospravedlnění a posvěcení v americké teologii XX. století, *Česká metanoia*, č. 17, 1998, s. 19 – 30.

Dorothee Sölle: *Gott denken*. Český neoficiální překlad pro vlastní potřebu, vznikl v Praze v letech 1992-94 ve studijní skupince ve složení Ebertová, Hradečná, Pešková a Tomková *Dorothee Sölle im Kreuz Verlag*. Stuttgart, Kreuz Verlag 1988.

Fiala, P. (ed.): *Křesťanské alternativy v politice*. 1. vydání, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1997.

Kuschel, K. J.: *Teologie 20. století. Antologie*. Praha, Vyšehrad 1995.

McGrath, A. (ed.): *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*. Praha, Návrat domů 2001.

Munzar, J.: In memoriam Dorothee Sölle (1929 – 2003). *Teologie & Společnost*, č. 4, 2003, s. 27 – 30.

Opočenská, J.: Směřování feministické teologie. *Česká metanoia*, č. 2, 1994, s. 27 – 35.

Opočenská, J.: *Zpovzdálí se dívaly také ženy - výzva feministické teologie*. Praha, Kalich 1995.

Pešková, M.: *Odešla významná theoložka, mírová aktivistka a feministka. Pracovní text*. Praha 2003.

Smolík, J.: *Současné pokusy o interpretaci evangelia*. Praha, Kalich 1981.